

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

અમદાવાદ મધ્યે ગુજરાત ઉચ્ચ અદાલતમાં

વિશેષ ફોજદારી અરજી (રદ કરવા માટે) નં. ૮૮૮૫/૨૦૧૭

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર અર્થે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાલા

=====

૧	શું લોકલ અખબારના રિપોર્ટ્સને ચુકાદો જોવા માટે મંજૂરી આપી શકાય?	હા
૨	રિપોર્ટરને સંદર્ભિત કરવો કે નહીં?	હા
૩	શું માનનીય ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવા માંગે છે?	ના
૪	શું આ કેસમાં ભારતીય બંધારણ અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈ આદેશના અર્થઘટન અંગે કાયદાનો કોઈ નોંધપાત્ર પ્રશ્ન સામેલ છે?	ના
	આ ચુકાદાને તાબાની અદાલતમાં પરિપત્રિત કરવો.	

=====

રોહિણિ સિંઘ તે મૃતક શ્રી એમ.બી. સિંઘની પુત્રી અને ૬ અરજદારો

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય અને ૧ સામાવાળાઓ

=====

ઉપસ્થિતી:

અરજદાર (રો) નં.૧-૭ તરફે વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મિહિર જોશી, વકીલ શ્રી એસ
એમ વત્સા સાથે,

સામાવાળા(ઓ) નં.૨ તરફે વકીલ શ્રી એસ.વી. રાજુ, વકીલ શ્રી સિદ્ધાર્થ એચ.
દવે સાથે

સામાવાળા(ઓ) નં.૧ તરફે વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી મિતેશ અમીન, એપીપી
શ્રી ધર્મેશ દેવનાનીની સાથે

=====

ન્યાયપીઠ: માનનીય ન્યાયમૂર્તિ જે.બી. પારડીવાલા

તારીખ: ૦૮/૦૧/૨૦૧૮

સીએવી ચુકાદો

૧. વ્યક્તિની ઓળખ તેના નામ દ્વારા થાય છે. તેના નામને સમાજ
માટે કદાચ કોઈ કિંમત ન હોય, પરંતુ સંબંધિત વ્યક્તિ માટે તે અમૂલ્ય હોય છે.
સારું નામ વિશાળ સંપત્તિ કરતાં ઉત્તમ છે. શેક્સપિયરના ઓથેલો, અંક ૩, દૃશ્ય
૩, ૧૬૭:

“હે મારા પ્રભુ, પુરુષ અને સ્ત્રીમાં સારું નામ, તેમની આત્માનું તાત્કાલિક રત્ન છે; જે મારું બટવું ચોરી જાય છે, તે કચરો ચોરી જાય છે; તે શું છે, કંઈ જ નથી; તે મારું હતું, હવે તેનું છે, અને હજારોને આશ્રયરૂપ થયું છે, પરંતુ જે મારું સારું નામ મારી પાસેથી છીનવી લે છે, તે મારી પાસેથી એવી વસ્તુ લૂંટી લે છે જે તેને તો સમૃદ્ધ નથી કરતી, પરંતુ મને ખરેખર ગરીબ બનાવી દે છે.”

૨. માનહાનિના કાયદાઓનો હેતુ સમાજમાં વ્યક્તિના નામ અને સદ્ભાવનાના રક્ષણનો છે.

૩. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની આ રિટ અરજી દ્વારા, રિટ અરજદારો-મૂળ આરોપી વ્યક્તિઓએ નીચે મુજબની રાહતો માટે દાદ માગેલ છે;

“(૧) આ અરજી સ્વીકારી અને મંજૂર કરવા:-

(૨) રદ કરવા માટે :-

(એ) ફરીયાદી, એટલે કે, જય અમિતભાઈ શાહ દ્વારા

માનનીય વડી અદાલતમાં, વિદ્વાન અધિક મુખ્ય ચીફ

મેટ્રોપોલીટન(અદાલત નં.૧૩), સીએમએમ અદાલત

સંકુલ, ઘીકાંટા, અમદાવાદ સમક્ષ દાખલ કરાયેલ તારીખ ૦૯.૧૦.૨૦૧૭ ની ફરિયાદ.

(બી) ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ સાથે કલમ ૧૧૪ વાંચી લાગુ પાડી હેઠળના ગુનાઓ બાબતે પડકારાયેલ ફરીયાદનો સંજ્ઞાન લીધા બાબત વિદ્વાન અધિક મુખ્ય ચીફ મેટ્રોપોલીટન(અદાલત નં.૧૩), સીએમએમ અદાલત સંકુલ, ઘીકાંટા, અમદાવાદ ની માનનીય અદાલતે ફોજદારી તપાસ નં. ૪૯૧૮/૨૦૧૭ માં આંક ૧ ની નીચે તા. ૨૪.૧૦.૨૦૧૭ નો પાસ કરેલ આદેશ.

વચગાળાની દાદ

- ૩) હાલની અરજીની લંબિતાવસ્થામાં તથા તેની વધુ વિચારણા અને અંતિમ નિકાલ સુધી, અમદાવાદના ઘીકાંટા સ્થિત સીએમએમ અદાલત સંકુલમાં માનનીય એલ.ડી. અધિક મુખ્ય મહાનગર દંડાધિકારી (અદાલત ક્રમાંક.-૧૩) સમક્ષ લંબિત વર્ષ ૨૦૧૭ ની સી.સી. નં. ૬૫૫૫૨ની કાર્યવાહી પર વધુ કાર્યવાહી સ્થગિત રાખવા કૃપા કરશો.
- ૪) ન્યાયના હિતમાં યોગ્ય અને યથોચિત માનવામાં આવે તેવો અન્ય આદેશ કરવાની કૃપા કરશો.”

૪. આ રિટ અરજી ઉદ્ભવવા માટે કારણભૂત થયેલ તથ્યોનું સંક્ષેપમાં નીચે મુજબ વર્ણન કરી શકાય:

૪.૧ સામાવાળા નં.૨-મૂળ ફરિયાદીએ અહીંના રિટ અરજદારો વિરુદ્ધ અમદાવાદસ્થિત શિષ્ટ મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટની અદાલત નં.૧૩ સમક્ષ આઈ.પી.સી.ની કલમ ૫૦૦ સાથે કલમો ૩૪ અને ૧૦૯ વાંચીને દંડનીય બદનામીના ગુનાને લગતી ખાનગી ફરિયાદ નોંધાવી હતી. ફરિયાદમાં, ફરિયાદીએ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૨૦(બી) હેઠળ દંડનીય ગુનાહિત ષડયંત્રનો પણ આક્ષેપ કર્યો છે. ફરિયાદ નીચે મુજબ છે;

“૧. ફરીયાદી યુવાન, સ્વતંત્ર અને શિક્ષિત ઉદ્યોગસાહસિક છે અને તેણે ગુજરાત સ્થિત પ્રતિષ્ઠિત નિર્મા યુનિવર્સિટીમાંથી બેચલર ઓફ ટેકનોલોજી (બી. ટેક) ની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે. ફરીયાદી સામાન્ય રીતે સમાજમાં અને વિશેષ કરીને વ્યાવસાયિક વર્તુળોમાં, સ્વનિર્મિત અને પ્રામાણિક વ્યવસાયી હોવાને કારણે, અતિ ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા ધરાવે છે. ફરીયાદી અનેક સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ સક્રિય રીતે સંકળાયેલ છે. ફરીયાદી ગુજરાત ક્રિકેટ એસોસિયેશન (“જીસીએ”) ના સંયુક્ત સચિવ પણ છે અને

બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ ફોર ક્રિકેટ ઇન ઇન્ડિયા (“બીસીસીઆઈ”) ની નાણાંકીય સમિતિના સભ્ય પણ છે. ફરીયાદી પોતાની વ્યવસાયિક કુશળતા, સ્વભાવ અને સ્વતંત્ર વ્યવસાયિક ક્ષમતાને કારણે પોતાના વ્યવસાયિક સહયોગીઓ, સમાજના સભ્યો તથા સામાન્ય જનતા વચ્ચે અતિ માનનીય સ્થાન ધરાવે છે. ફરીયાદી પોતાની અન્ય જાહેર પ્રવૃત્તિઓને કારણે ભારતભરમાં તથા વૈશ્વિક સ્તરે સામાન્ય જનતા અને ક્રિકેટપ્રેમીઓ વચ્ચે પણ માન-સન્માન ધરાવે છે અને સમાજમાં સીધાસાદા તથા પ્રામાણિક વ્યક્તિ તરીકે ફરીયાદીની અત્યંત ઊંચી પ્રતિષ્ઠા છે.

૨. કે વર્તમાન ફરિયાદ નીચે દર્શાવેલ લેખને સંબંધિત છે:

- ૧) “જે અમિત શાહનો સુવર્ણ ‘સ્પર્શ’ શીર્ષકવાળો, તારીખ ૦૮.૧૦.૨૦૧૭ નો લેખ (આગળ “માનહાનિકારક લેખ” તરીકે ઉલ્લેખિત), “ધ વાયર” માં, જે એક ઓનલાઇન સમાચાર પોર્ટલ છે (આગળ “ધ વાયર” તરીકે ઉલ્લેખિત), પ્રકાશિત થયો;

૨.૧ ફરિયાદી રજૂ કરે છે કે ફરિયાદીના જ્ઞાનમાં વધુમાં વધુ આઘાતજનક અને આશ્ચર્યજનક રીતે આવ્યું છે કે આરોપીઓએ ઇરાદાપૂર્વક અને કપટપૂર્વક અગત્યના પુરાવા સાથે, એટલે કે બદનક્ષીકારક લેખ

પોતે જ, ચેડાં કર્યા છે અને આરોપીઓએ પરસ્પર મિલીભગત અને ષડયંત્રથી બદનક્ષીકારક લેખનું મૂળ સ્વરૂપ ગાયબ કરાવ્યું છે તથા ‘ધ વાયર’ પર બદનક્ષીકારક લેખના મૂળ સ્વરૂપના સ્થાને બનાવટી રીતે ફરી શબ્દાંકિત અને સંપાદિત કરાયેલ સ્વરૂપ પ્રકાશિત કરાવ્યું છે. ફરિયાદી રજૂ કરે છે કે આરોપીઓના આ કૃત્યો, ફરિયાદી પોતાના હકોના રક્ષણ માટે કાયદાની અદાલતોનો દરવાજો ખટખટાવવા જઈ રહ્યો છે તે બાબતનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી, આરોપીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા અન્ય ગંભીર ફોજદારી ગુનાઓમાં પણ આવે છે અને વધારામાં ન્યાયિક પ્રક્રિયામાં જ હસ્તક્ષેપ કરવાના સમાન છે. ફરિયાદી રજૂ કરે છે કે આરોપીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા ચેડાં અને બનાવટની સંપૂર્ણ હદ ફરિયાદીને જાણીતી નથી અને ઉપરોક્ત કૃત્યો અને ગુનાઓ માટે તથા ફરિયાદીના ધ્યાન પર આવેલા અથવા ફરિયાદીને જાણ થયેલા અન્ય કૃત્યો અને ગુનાઓ માટે આરોપીઓ સામે યોગ્ય કાર્યવાહી શરૂ કરવાનો પોતાનો અધિકાર ફરિયાદી અનામત રાખે છે, અને આ બાબત માનનીય અદાલત સમક્ષ ફક્ત આરોપીઓની દુર્ભાવના અને કોઈ સદ્ભાવનાના અભાવને ઉજાગર કરવા માટે જ નોંધ પર લાવવામાં આવે છે. બદનક્ષીકારક લેખના મૂળ સ્વરૂપની નકલ હાલની ફરિયાદ સાથે જોડવામાં આવી છે અને તેને હાલની

ફરિયાદનો અભિન્ન અંગ ગણવામાં આવે. બદનક્ષીકારક લેખના ચેડાં કરાયેલા અને બનાવટી સ્વરૂપની નકલ પણ હાલની ફરિયાદ સાથે જોડવામાં આવી છે.

૩. કે આરોપી નં. ૧ બદનક્ષીકારક લેખનો લેખક છે. કે આરોપી નં. ૨ થી ૪ ધ વાયરના સ્થાપક સંપાદકો છે. કે આરોપી નં. ૫ ધ વાયરના “અમારા વિષે” વેબપૃષ્ઠ પર દર્શાવ્યા મુજબ ધ વાયરના વ્યવસ્થાપક સંપાદક છે. કે આરોપી નં. ૨ થી ૫ ધ વાયર પર પ્રકાશિત સામગ્રી માટે, જેમાં બદનક્ષીકારક લેખનો સમાવેશ થાય છે, જવાબદાર છે. કે આરોપી નં. ૬ ધ વાયરના “અમારો સંપર્ક કરો” વેબપૃષ્ઠ પર દર્શાવ્યા મુજબ ધ વાયરના જાહેર સંપાદક છે અને ધ વાયર ખાતે યોગ્ય પત્રકારિતાની નૈતિકતા માટે જવાબદાર છે. કે આરોપી નં. ૭ ધ વાયરના માલિક અને પ્રકાશક છે. કે ધ વાયરના “અમારા વિષે” વેબપૃષ્ઠમાં ધ વાયર સાથે સંકળાયેલા વિવિધ સંપાદકો અને સલાહકારોની વિગતો સમાવિષ્ટ છે; તેમ છતાં, ફરિયાદીએ એવા વ્યક્તિઓને જ આરોપી તરીકે સામેલ કર્યા છે જેઓનો બદનક્ષીકારક લેખ સાથે ઉપરથી પ્રતીત થતો નજીકનો સંબંધ છે. કે ફરિયાદી પાસે દરેક આરોપીનું સંપૂર્ણ સરનામું અને વિગતો ઉપલબ્ધ નથી અને જરૂરી જણાય તો ફરિયાદી હાલની

ફરિયાદમાં સુધારો કરવા તથા વધુ વિગતો પૂરું પાડવા માટે અદાલતની પરવાનગી માંગે છે.

૩.૧ કે, ફરિયાદીનો આ પણ ચોક્કસ કિસ્સો છે કે માનહાનિકારક લેખ ફરિયાદી તથા માનહાનિકારક લેખમાં ઉલ્લેખિત અન્ય પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ સુવિચારિત, સુઆયોજિત અને સુઅમલમાં મૂકાયેલું કાવતરું છે, અને કાવતરામાં તથા સામાન્ય ઇરાદામાં અન્ય આરોપીઓની સંડોવણી અંગેની વધુ વિગતો, જ્યારે જ્યારે ફરિયાદીને જાણીતી થાય ત્યારે, નોંધ પર રજૂ કરવાની પરવાનગી ફરિયાદી માંગે છે.

૪. કે, ફરિયાદી સામાવાળાઓ વિરુદ્ધ માનહાનિના ગુનાઓ તથા ફરિયાદીની માનહાનિ કરવા અને ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને કલંકિત કરવા માટેની સામાન્ય મનશા આગળ વધારવાના હેતુસર કરાયેલ તેમના પ્રેરણાત્મક કૃત્યો બદલ આ ફરિયાદ દાખલ કરે છે. કે, સામાવાળાઓએ વાંચવા માટે અભિપ્રેત શબ્દો દ્વારા ફરિયાદી અંગે આક્ષેપો કર્યા અને પ્રકાશિત કર્યા છે, ફરિયાદીને હાનિ પહોંચાડવાના ઇરાદાથી, અને/અથવા એવા આક્ષેપોથી ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચી શકે છે તે જાણીને અને/અથવા તે માનવા માટે કારણ હોવા છતાં, અને તે શબ્દોથી

વાસ્તવમાં ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચી છે. કે, માનહાનિકારક લેખ કલંકજનક, તુરછ, ભ્રામક, અપમાનજનક, લેખિત માનહાનિકારક અને ફરિયાદી વિરુદ્ધના અનેક માનહાનિકારક નિવેદનો ધરાવે છે. કે, માનહાનિકારક લેખ કોઈપણ ચકાસણી, પ્રામાણિકતા અને/અથવા યુક્તિસંગત યોગ્ય સાવચેતી વિના ફરિયાદીના ચરિત્રહનન સમાન છે અને સ્પષ્ટપણે ખોટો તથા દુર્ભાવનાપૂર્ણ માનહાનિકારક લેખ "ધ વાયર" માં એવો પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે કે તે લાખો લોકોને દેખાય અને વ્યાપક રીતે ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠા પર પ્રતિકૂળ અસર કરે.

૫. કે આરોપીએ જાણપૂર્વક અને દુર્ભાવનાપૂર્વક ફરિયાદીને શુક્રવાર, તા.

૦૬ ઓક્ટોબર ૨૦૧૭ના રોજ આશરે રાત્રે ૧ વાગ્યે પ્રશ્નાવલી ("ઉક્ત પ્રશ્નાવલી") મોકલી હતી અને વ્યવહારમાં ફરિયાદીને કોઈ સમય આપવામાં આવ્યો નહોતો તથા તેને એ જ દિવસે સાંજે ૬ વાગ્યા સુધીમાં જવાબ આપવા જણાવવામાં આવ્યું હતું અને વધુમાં એવું પણ જણાવાયું હતું કે જો ફરિયાદી આ અયોગ્ય રીતે અત્યંત ટૂંકા સમયગાળા અંદર જવાબ નહીં આપે તો આરોપી એવું લખશે કે ફરિયાદીએ જવાબ આપ્યો નથી. કે આવી અયોગ્યતા, જે ધમકીની સરહદે પહોંચે છે, તે ફરિયાદીની બદનામી કરવા માટે અગાઉથી નક્કી કરાયેલ કાવતરું અમલમાં મૂકવાના આરોપીના

દુર્ભાવ અને સદ્ભાવના ના અભાવને સ્પષ્ટ રીતે ઉજાગર કરે છે. કે ઉક્ત પ્રશ્નાવલીવાળો ઈ-મેઈલ અજ્ઞાત ઈ-મેઈલ સરનામેથી મોકલવામાં આવ્યો હતો અને તેને સામાન્ય વિષયશીર્ષક “પ્રશ્નો” સાથે સંબોધવામાં આવ્યો હતો, જેના કારણે તે ઈ-મેઈલ હકીકતમાં સ્પેમ ફોલ્ડરમાં પહોંચવાની અને/અથવા સામાન્ય વિષયશીર્ષકને કારણે નજરચૂકી જવાની પ્રબળ શક્યતા હતી. કે સંબંધિત સમયે ફરિયાદી મુસાફરીમાં હતો; તેમ છતાં, સંયોગવશાત ફરિયાદી ઉતાવળમાં તે ઈ-મેઈલ વાંચી શક્યો, તે બાબતે પોતાના વકીલને માહિતી આપી શક્યો અને ઈ-મેઈલના સ્વર પરથી આરોપીઓની ફરિયાદીની બદનામી કરવાની મનશા હતી તથા ઉક્ત પ્રશ્નાવલી માત્ર ખાલી ઔપચારિકતા હતી અને આરોપીઓ, જો કોઈ હોય તો, ઉક્ત પ્રશ્નાવલી અંગેના સ્પષ્ટીકરણો અને જવાબોને અવગણી દેશે અને તેમ છતાં બદનામિકારક નિવેદનો પ્રકાશિત કરશે, તે બાબતે સંપૂર્ણ રીતે અવગત હોવા છતાં, ફરિયાદીએ સદ્ભાવનાપૂર્વક શનિવાર, તા. ૦૭ ઓક્ટોબર ૨૦૧૭ના રોજ આશરે રાત્રે ૨ વાગ્યે આરોપીઓને વિગતવાર હકીકતાધારિત જવાબ (“ઉક્ત જવાબ”) મોકલ્યો હતો, જેમાં આરોપીઓએ ઉક્ત પ્રશ્નાવલીના સ્વરૂપમાં ગોઠવેલા ખોટા, દુર્ભાવનાપૂર્ણ અને બદનામિકારક નિવેદનોનું સ્પષ્ટીકરણ અને

સુધારણા કરવામાં આવી હતી. કે સાચા અને યથાર્થ હકીકતો અંગે, જેમ ફરિયાદીએ સંક્ષિપ્ત અને સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યું હતું, જાણ હોવા છતાં આરોપીઓએ ઇચ્છાપૂર્વક અને દુર્ભાવનાપૂર્વક તે જ બાબત અવગણી દીધી અને ફરિયાદીની બદનામી કરવાની તેમની સુવિચારિત સાજિશને અનુરૂપ ફરિયાદીને નકારાત્મક પ્રકાશમાં દર્શાવતો બદનામિકારક લેખ પ્રકાશિત કર્યો. કે બદનામિકારક લેખની સામગ્રી શ્રુતિપ્રસારિત વાતો/અફવાઓ પર આધારિત છે અને સમગ્ર ભ્રાંત તથા દુર્ભાવનાપૂર્ણ “કથિત” તર્ક પ્રાથમિક પ્રકારની ભૂલો પર આધારિત છે અને બદનામિકારક લેખોનું લેખન તથા પ્રકાશન કરવા પહેલાં જ આ બાબત આરોપીઓની જાણમાં હતી. કે આ અવમાનનાત્મક રજૂઆત માત્ર ફરિયાદીની ટીકા કરવા માટે કરવામાં આવી છે અને તે નિંદાત્મક છે તથા માત્ર ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને કલંકિત કરવા માટે જ છે. તા. ૦૬.૧૦.૨૦૧૭ની પ્રશ્નાવલીવાળા ઇ-મેઈલની નકલ તથા તા. ૦૭.૧૦.૨૦૧૭ની પ્રશ્નાવલીના જવાબવાળા ઇ-મેઈલની નકલ હાલની ફરિયાદ સાથે જોડવામાં આવે છે.

૬. ઉપરોક્ત બાબતોના પ્રકાશમાં, બદનામીકારક લેખ માત્ર અસત્ય જ નથી, પરંતુ તે બદનામીકારક લેખના સ્વયં સાદા અવલોકનથી જ સ્વયંસ્પષ્ટ રીતે બદનામીકારક છે. તેમ છતાં, વધુ મહત્વપૂર્ણ રીતે,

બદનક્ષીકારક લેખને ભ્રામક અને બદનક્ષીકારક મથાળું તથા શીર્ષક સાથે જાણતા હેતુપૂર્વક એવી રીતે રચવામાં આવ્યો છે કે, બદનક્ષીકારક લેખનું વિગતવાર અવલોકન કર્યા વિના અને/અથવા કડી પર ક્લિક કરીને બદનક્ષીકારક લેખને સંપૂર્ણરૂપે વાંચ્યા વિના પણ ફરિયાદીની બદનામી થાય. બદનક્ષીકારક લેખના શીર્ષકનું માત્ર સાદું અવલોકન જ આ બાબત ઉજાગર કરે છે કે તેનો એકમાત્ર હેતુ ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને કલંકિત કરવાનો હતો.

૭. કે આરોપીઓની ક્લેષભાવના તેમજ આરોપીઓએ સદ્ભાવપૂર્વક કાર્ય કર્યું નથી તે બાબત નીચે દર્શાવેલ તથ્યો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે:

૧) સંબંધી પ્રશ્નાવલી અંગે ફરિયાદી પાસેથી માંગવામાં આવેલ જવાબ માત્ર ઢોંગરૂપ હતો, જે (૧) જવાબ આપવા માટે અપાયેલ અયોગ્ય સમય અને (૨) ફરિયાદીએ આપેલો વિગતવાર જવાબ તથા સ્પષ્ટીકરણ, જેમાં દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે સંબંધી પ્રશ્નાવલીમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો નિરાધાર છે, તેના આધારે વધુ તપાસ ન કરવામાં આવવાથી સ્પષ્ટ થાય છે. ૨) બદનામીકારક લેખમાં શ્રી જિતેન્દ્ર શાહ વિરુદ્ધ આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હોવા છતાં, શ્રી જિતેન્દ્ર શાહને કોઈ પ્રશ્નાવલી મોકલવામાં આવી નહોતી અને તેમની પાસેથી કોઈ જવાબ પણ માંગવામાં આવ્યો નહોતો. ૩)

નાણાકીય વર્ષ (“એફવાય”) ૨૦૧૨-૧૩, એફવાય ૨૦૧૩-૧૪
 અને એફવાય ૨૦૧૪-૧૫ માટેના નફા/ગુકસાનને ઉજાગર
 કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ ઇરાદાપૂર્વક એફવાય ૨૦૧૫-૧૬
 માટેના નફા/ગુકસાનને અનુરૂપ રીતે દર્શાવવામાં આવ્યું નથી,
 કારણ કે આરોપીઓને જાણ હતી કે સંબંધિત કંપનીમાં ફરિયાદીને
 અંદાજે રૂ. ૧.૫ કરોડ જેટલું ગુકસાન થયું હતું અને તે બાબત
 આરોપીઓની સાજિશને અનુરૂપ ન આવતા, માત્ર એફવાય
 ૨૦૧૫-૧૬માં વધેલ ટર્નઓવર જ અનુરૂપ રીતે દર્શાવવામાં
 આવ્યું, જેથી ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાના ભોગે તેને ચટપટી અને
 વેચાઉ વાર્તા બનાવવામાં આવે; જે સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે હેતુ સત્ય
 બહાર લાવવાનો અને/અથવા કોઈ જાહેર હિત માટે અને/અથવા
 સદ્ભાવનાપૂર્વક કરવાનો નહોતો, પરંતુ માત્ર ઉપરથી વધુ
 દર્શકસંખ્યા અને તેની સાથે જોડાયેલા લાભો મેળવવા માટે
 સંવેદનાત્મક વાર્તા સર્જવાનો હતો. આ બાબત બદનામીકારક
 લેખના “મુખ્ય મુદ્દાઓ”માંથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે, જેમાં ટર્નઓવર
 વિશે વાત કરવામાં આવી છે, પરંતુ એફવાય ૨૦૧૫-૧૬માં થયેલ
 ગુકસાન દર્શાવવામાં આવ્યું નથી. ૪) આરોપીઓએ વધુમાં
 જાણતાંજોઈતાં અને દુર્ભાવનાપૂર્વક, એક જ નાણાકીય વર્ષના નેટ
 નફા અને કુલ ટર્નઓવરને બે જુદા અને અસંબંધિત પરિણેદોમાં

અલગ પાડી દીધા છે અને ફરિયાદીની વધુ બદનામી થાય તે રીતે, સીધી અને સ્પષ્ટ નાણાકીય માહિતીનું ખોટું પ્રતિનિધિત્વ કરવા હેતુપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો છે, એમ સૂચવવામાં આવ્યું છે કે ફરિયાદીની સંબંધિત કંપનીના ટર્નઓવરમાં અચાનક અને કોઈ સ્પષ્ટીકરણ વિના વધારો થયો હતો અને ત્યારબાદ ગુકસાનના કારણે વ્યવસાય અચાનક અને કોઈ સ્પષ્ટીકરણ વિના બંધ થઈ ગયો હતો, જ્યારે ઇશદાપૂર્વક આ બાબત દર્શાવવામાં આવી નથી કે અંદાજે રૂ. ૧.૪ કરોડનું ગુકસાન એ જ નાણાકીય વર્ષના રૂ. ૮૦.૫ કરોડના ટર્નઓવર સાથે સંબંધિત હતું.

- ૫) કે આરોપીઓએ હકીકતમાં એવું દર્શાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે કે અંદાજે રૂપિયા ૧.૪ કરોડનું ગુકસાન ઓક્ટોબર ૨૦૧૬ને સંબંધિત નાણાકીય વર્ષમાં થયું છે, જે જાણપૂર્વક કરાયેલ ખોટું નિવેદન છે.
- ૬) કે આરોપીઓએ જાણપૂર્વક અને ખોટી રીતે ઉદ્દેશ કર્યો છે કે રિઝર્વ્સ અને વધિયારો રૂપિયા ૧૯ લાખમાંથી વધીને રૂપિયા ૮૦.૨ લાખ થયા, જ્યારે હકીકતમાં રિઝર્વ્સ અને વધિયારો રૂપિયા ૧૯ લાખમાંથી ઘટીને ઋણાત્મક રૂપિયા ૮૦.૨ લાખ થયા છે, જે આરોપીઓએ પોતે ઉપયોગમાં લેવા માગેલી કથાને અનુરૂપ બનાવવા હકીકતોનું દુર્ભાવનાપૂર્વક ખોટું પ્રતિનિધિત્વ કર્યું હોવું સ્પષ્ટ કરે છે. ૭) કે સર્વપ્રથમ પૃષ્ઠ પર અને લેખ શરૂ થાય તે

પહેલાં જ, ફરિયાદી સાથે માનનીય પ્રધાનમંત્રી અને શ્રી અમિત
 શાહ (ફરિયાદીના પિતા અને ભારતીય જનતા પાર્ટી, જે ભારતની
 એક રાજકીય પાર્ટી છે, તેના અધ્યક્ષ) સાથેના ફરિયાદીના લગ્ન
 સ્વાગત સમારંભનો અસંબંધિત ફોટોગ્રાફ પ્રકાશિત કરવામાં
 આવ્યો છે, જે ફરિયાદીને બદનામ કરવાની આરોપીઓની
 પૂર્વનિયોજિત સાજિશને ઉજાગર કરવાના ભદ્ધા અને દુર્ભાવનાપૂર્ણ
 પ્રયાસરૂપે કરવામાં આવ્યું છે, જે લેખના વાંચનથી તથા આગળ
 અહીં જે કહેવામાં આવ્યું છે તેમાંથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે. ૮) ઉક્ત
 પ્રશ્નાવલીનો પ્રશ્ન નં. ૭ નીચે મુજબ છે; કે ફરિયાદી દ્વારા પ્રશ્ન નં.
 ૭નો જવાબ, જે વિવાદિત લેખના પ્રકાશન પહેલાં આરોપીઓને
 નિર્વિવાદ રીતે આપવામાં આવ્યો હતો, તે નીચે મુજબ છે:
 "એલ.એલ.પી.એ કાલુપુર કમર્શિયલ કો-ઓપ. બેંક લિ. પાસેથી
 કોઈ ભંડોળ / ઋણ મેળવ્યું નથી. માત્ર રૂપિયા ૨૫ કરોડ સુધીની
 લેટર ઓફ ક્રેડિટ (એલ.સી.) સ્વરૂપની નોન ફંડ આધારિત
 કાર્યકારી મૂડી સુવિધા મંજૂર કરવામાં આવી છે અને સમયાંતરે તેનો
 ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ સુવિધા સામાન્ય બેંકિંગ શરતો પર
 સુરક્ષિત કરવામાં આવી છે, જેમાં એલ.સી. હેઠળ ખરીદવામાં
 આવેલ માલ ઉપર હાઈપોથેકેશન, ૧૦% રોકડ માર્જિન અને શ્રી
 જય શાહના પિતાની માલિકીની મિલ્કત તથા કુસુમ ફિનસર્વિસ

બીજી મિલ્કત (તારીખ પમી એપ્રિલ, ૨૦૧૪ના રોજ યોગ્ય રીતે અમલમાં મૂકાયેલ ખરીદી દસ્તાવેજ દ્વારા ખરીદાયેલ) કોલેટરલ સુરક્ષા તરીકે સામેલ છે, જે એપ્રિલ, ૨૦૧૪થી માર્ચ, ૨૦૧૫ના નાણાકીય હિસાબમાં યોગ્ય રીતે પ્રતિબિંબિત થયેલ છે. હકીકતમાં, એલ.સી. હેઠળ ખરીદાયેલ માલ સી.એમ. (કોલેટરલ મેનેજર) વ્યવસ્થા હેઠળ ગોડાઉન / બંદરે સંગ્રહિત રાખવામાં આવે છે અને પે એન્ડ પિકના આધારે જ ગોડાઉનમાંથી માલ ઉપાડવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે, અર્થાત્ જે માલ ઉપાડવાનો હોય તેની સંપૂર્ણ રકમ સ્થિર જમા તરીકે જમા કરાવ્યા પછી. બેંક સંપૂર્ણ ચૂકવણી મળ્યા પછી ડિલિવરી ઓર્ડર જારી કરે છે અને ત્યારબાદ માલ સી.એમ.ની કર્ટડીમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે છે. બેંકને એલ.સી.ની નિયત મુદત પર તેની નિવૃત્તિ પહેલાં જ ચૂકવણીઓ મળી જાય છે, જેના પરિણામે આ બેંક માટે નોન-ફંડેડ અને જોખમરહિત સુવિધા બને છે.” જોકે ફરિયાદીના ઉક્ત પ્રતિભાવમાં અનુસંગી જવાબ બે વિગતવાર પરિચ્છેદોમાં છે, જે સંપૂર્ણપણે પ્રામાણિક બેંકિંગ વ્યવહાર દર્શાવે છે, બદનામીકારક લેખમાં માત્ર એક જ પરિચ્છેદ ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવ્યો છે અને બીજો પરિચ્છેદ, જે મહત્વનો છે, તે જાણપૂર્વક દબાવી રાખવામાં આવ્યો છે. ૯) કે ઉક્ત પ્રશ્નાવલીનો પ્રશ્ન નં. ૧૧ નીચે મુજબ છે; “૧૧)

શું તમે તમારી એલ.એલ.પી.ના સજ્જન જિંદાલના નિયંત્રણ હેઠળની જે.એસ.ડબલ્યુ. સાથેના વ્યવહારોનું વર્ણન કરી શકો?” કે ઉક્ત પ્રતિભાવમાં ફરિયાદીનો અનુસંગી જવાબ નીચે મુજબ છે: ‘એ નોંધવું યોગ્ય રહેશે કે એલ.એલ.પી.નો જે.એસ.ડબલ્યુ. અથવા શ્રી સજ્જન જિંદાલના નિયંત્રણ હેઠળની કોઈપણ કંપની સાથે કોઈ વ્યવહાર નથી”. કે પૂછપરછ અને જવાબની આ સંપૂર્ણ કડી દુર્ભાવનાપૂર્વક દબાવી રાખવામાં આવી અને પ્રકાશિત કરવામાં આવી નથી, કારણ કે આરોપીઓની સ્પષ્ટ મનશા માત્ર બદનામીકારક સામગ્રી જ પ્રકાશિત કરવાની હતી.

૧૦) કે, ઉક્ત પ્રશ્નાવલીનો પ્રશ્ન નં. ૯ નીચે મુજબ છે; “૯) આઈ.આર.ઈ.ડી.એ. પાસેથી રૂપિયા ૧૦ કરોડ અને ૩૫ લાખની બીજી એક લોન લેવામાં આવી છે. આ લોન મધ્ય પ્રદેશમાં ૨.૧ એમ.ડબલ્યુ. પવન ઊર્જા પ્લાન્ટ સ્થાપવા માટે લેવામાં આવી હતી. ઉદ્યોગ નિષ્ણાતોના જણાવ્યા અનુસાર, ૨.૧ એમ.ડબલ્યુ. પ્રોજેક્ટનો ખર્ચ માંગવામાં આવેલી અને મંજૂર કરાયેલી લોનના માત્ર નાનકડા હિસ્સા જેટલો થાય છે. આવા નાનકડા પ્રોજેક્ટ માટે આવી ઊંચી લોન શા માટે લેવામાં આવી?” કે, ઉક્ત જવાબમાં ફરિયાદીનો અનુરૂપ જવાબ નીચે મુજબ છે; ‘આઈ.આર.ઈ.ડી.એ. પાસેથી ૨.૧ એમ.ડબલ્યુ. પવન ઊર્જા પ્લાન્ટ સ્થાપવા માટે

લેવામાં આવેલી લોન તે સમયની ઉદ્યોગ ધોરણો મુજબ પ્રચલિત ઉપકરણોની કિંમતો (અંદાજે રૂપિયા ૧૪.૩ કરોડ)ના આધારે હતી અને વ્યવસાયના સામાન્ય પ્રવાહમાં યોગ્ય રીતે મૂલવવામાં આવી અને મંજૂર કરવામાં આવી હતી. ૩૦-૦૬-૨૦૧૭ના રોજ બાકી રહેલી લોન રૂપિયા ૮.૫૨ કરોડ છે અને વ્યાજ તથા લોનની પરતફેર નિયમિત છે.” કે, આટલો સ્પષ્ટ જવાબ હોવા છતાં, આરોપીઓએ તેની પુષ્ટિ કરવા માટે આઈ.આર.ઈ.ડી.એ. તરફથી જવાબની રાહ જોવી નહોતી અને લેખમાં આધારવિહોળા, દૂષિત, અપમાનજનક અને બદનક્ષીભર્યા આક્ષેપો ચાલુ જ રાખ્યા હતા. ૧૧) કે, નોંધ લેવા જેવી બાબત એ છે કે આરોપીઓને એવી ખબર મળ્યા પછી કે ફરિયાદી આરોપીઓ વિરુદ્ધ યોગ્ય અને કાયદેસરની કાર્યવાહી આરંભ કરવા જઈ રહ્યો હતો, ત્યારબાદ આરોપીઓએ અનુવર્તી વિચારરૂપે લેખમાં ફેરફાર કર્યો અને અન્ય બાબતો ઉપરાંત, ઉક્ત જવાબનો સંપૂર્ણ લખાણ બદનક્ષીભર્યા લેખની અંદર એક કડી સાથે જોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો, જેનાથી આરોપીઓની દૂષિત મનોદશા તથા અગાઉ તેને જોડવામાં ન આવવાના પાછળ રહેલું ષડયંત્ર સ્પષ્ટ રીતે ઉજાગર થાય છે. ૧૨) કે, રોબર્ટ વાડ્રા વિરુદ્ધ ભ્રષ્ટાચારના આક્ષેપ સાથે સંકળાયેલા, પરંતુ સંપૂર્ણપણે અસંબંધિત એવા એક કથિત તાત્કાલિક સમાચારની વિગતોને

ફરિયાદી વિરુદ્ધના આધારવિહોણા, ખોટા અને દૂષિત આક્ષેપો સાથે જોડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે અને તે દ્વારા આરોપીઓની સદ્ભાવનાને ગેરકાયદેસર રીતે સ્થાપિત કરવાનો તથા ફરિયાદીની જાણપૂર્વક બદનક્ષી કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. કે, ઉપરોક્ત તથ્યો પણ ફરિયાદીની બદનક્ષી કરવા આરોપીઓએ પૂર્વનિર્ધારિત ષડયંત્ર રચ્યું હતું તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે. કે, આરોપીઓના વર્તન પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આરોપીઓએ કોઈ પુરાવા વિના અને માત્ર ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને કલંકિત કરવાનો હેતુ રાખીને દૂષિત ઈરાદા, અપરાધભાવ અને દૂષિત ઉદ્દેશ સાથે બદનક્ષીભર્યો લેખ તૈયાર કર્યો અને પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. કે, આવા નિવેદનો બિનજવાબદાર, બેફામ અને કલંકજનક છે અને તે માત્ર જનતાની નજરમાં ફરિયાદીના નામ, છબી અને પ્રતિષ્ઠાને ધૂળધાણી કરવા માટે જ કરવામાં આવ્યા છે. કે, આવા નિવેદનો કોઈ આધાર કે સત્ય વિના અને માત્ર દૂષિત, કુટિલ તથા કલંકજનક ઈરાદાથી કરવામાં આવ્યા છે, જેથી લેખમાં ખોટા, સનસનાટીભર્યા અને કલંકજનક નિવેદનો તેમજ અસંબંધિત ફોટોગ્રાફોનો ઉપયોગ કરીને ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને નુકસાન પહોંચાડવા રચાયેલ રીતે આરોપીઓની દર્શકસંખ્યા વધારી શકાય. કે, તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આરોપીઓએ ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને

જુક્સાન પહોંચાડવા તથા વ્યાપક જનતાની નજરમાં ફરિયાદીની છબીને ધૂળધાણી કરવા માટે દૂષિત ઇરાદાપૂર્વક, જાણબૂઝીને અને હેતુપૂર્વક બદનક્ષીભર્યો લેખ તૈયાર કર્યો અને પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો.

૮. કે ફરિયાદી હાલની ફરિયાદના અભિન્ન ભાગ તરીકે માનહાનિકારક લેખનો ઉલ્લેખ કરવા અને તેના પર આધાર રાખવા, માનહાનિકારક લેખમાં સ્વયંસ્પષ્ટ માનહાનિકારક ભાગોને દર્શાવવા તથા સમગ્ર માનહાનિકારક લેખની માનહાનિકારક પ્રકૃતિ દર્શાવવા માટે અદાલતની પરવાનગી માગે છે. કે માનહાનિકારક લેખને સમગ્રરૂપે વાંચતાં તે સ્ફટિક સમાન સ્પષ્ટ થાય છે કે ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડવાના એકમાત્ર ઇરાદાથી માનહાનિકારક લેખ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે અને તેમાં વપરાયેલા શબ્દો જાણબૂઝીને અને ઇરાદાપૂર્વક એ જાણ સાથે રચી અને પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે કે તેનાથી ફરિયાદીની માનહાનિ થશે. કે માનહાનિકારક લેખનો સમગ્ર ભાવ સ્પષ્ટપણે સૂચવે છે કે ફરિયાદીની વ્યાવસાયિક કુશળતા અને ક્ષમતાઓ સહિતના અન્ય પરિબળોના કારણે નહીં, પરંતુ માનહાનિકારક લેખમાં સૂચવાયેલા બાહ્ય કારણોના કારણે ફરિયાદીના વ્યવસાયમાં નાટ્યાત્મક વધારો થયો હોવાનું આરોપિત કરીને ફરિયાદીની માનહાનિ કરવાની સ્પષ્ટ મનશા સાથે માનહાનિકારક લેખ રચી અને પ્રકાશિત કરવામાં

આવ્યો છે. માનહાનિકારક લેખમાં રહેલા માનહાનિકારક નિવેદનોના પરિણામે સસ્તી પ્રસિદ્ધિ ઊભી કરવાનો પણ માનહાનિકારક લેખનો હેતુ છે, જેમાં ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને કલંકિત કરવા અને નીચી પાડવાના આશયથી વળતર રકમમાં તીવ્ર વધારો અને આવકમાં તીવ્ર વધારો થયો હોવાનું સૂચવવામાં આવ્યું છે. કે ફરિયાદી આ બાબત સંબંધિત કથનોને સમર્થન આપવા માટે ફરિયાદનો અભિન્ન અંશ એવા માનહાનિકારક લેખનો ઉલ્લેખ કરવા અને તેના પર આધાર રાખવા અદાલતની પરવાનગી માગે છે.”

૪.૨ ફરિયાદી મુજબ, આરોપી વ્યક્તિઓ દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ લેખમાં નીચે મુજબના આક્ષેપો સમાવિષ્ટ છે, જેને તેના સ્વરૂપથી જ માનહાનિકારક ગણાવી શકાય. તે આક્ષેપો નીચે પુનઃઉત્પાદિત કરવામાં આવે છે;

“૧) માનહાનિકારક લેખનું શીર્ષક “જય અમિત શાહનો સુવર્ણ સ્પર્શ” ૨) ભાજપ અધ્યક્ષ અમિત શાહના પુત્ર જય શાહે, નરેન્દ્ર મોદી વડાપ્રધાન બન્યા ત્યારથી, પોતાની કેટલીક વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિઓમાં નાટ્યાત્મક વધારો જોયો છે. ૩) શાહના પુત્રની માલિકીની એક કંપનીનો વાર્ષિક વ્યવહાર વડાપ્રધાન નરેન્દ્ર મોદીની ચૂંટણી પછીના વર્ષમાં ૧૬,૦૦૦ ગણો વધ્યો ૪). અમિત શાહના પુત્રની માલિકીની કંપનીની આવક માત્ર રૂ. ૫૦,૦૦૦ માંથી એક જ વર્ષમાં રૂ. ૮૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ થી વધુ થઈ ગઈ ૫). અમિત શાહના પુત્રની ફર્મ, જેના વ્યવસાયનો મુખ્ય ભાગ શેર વ્યવહાર છે, તે જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમની

લોનથી પવનચક્કી વીજ ઉત્પાદન તરફ વળે છે ક. અમિત શાહના પુત્રના ‘પ્રામાણિક, કાયદેસર, સદ્ભાવપૂર્વકના’ વ્યવસાયો અંગે વાર્તા કરો અને ‘તે તમારી સામે કાર્યવાહી કરવાનો અધિકાર અનામત રાખશે’, એમ તેના વકીલે ધ વાયરને ચેતવણી આપી જ) ભારતીય જનતા પાર્ટીના નેતા અમિત શાહના પુત્ર જય અમિતભાઈ શાહની માલિકીની એક કંપનીનો વાર્ષિક વ્યવહાર નરેન્દ્ર મોદી વડાપ્રધાન તરીકે ચૂંટાયા અને તેમના પિતા પક્ષ અધ્યક્ષ પદે ઉન્નત થયા તેના પછીના વર્ષમાં ૧૬,૦૦૦ ગણો વધ્યો ૮) ૨૦૧૪-૧૫ માં, તેણે માત્ર રૂ. ૫૦,૦૦૦ ની આવક સામે રૂ. ૧૮,૭૨૮ નો નફો દર્શાવ્યો હતો, ત્યારબાદ ૨૦૧૫-૧૬ માં તેનો વ્યવહાર રૂ. ૮૦.૫ કરોડ સુધી ઊછળ્યો. ૯) ટેમ્પલ એન્ટરપ્રાઇઝની આવકમાં આ આશ્ચર્યજનક ઉછાળો તે સમયે આવ્યો જ્યારે ફર્મને રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝના રાજ્યસભાના સભ્ય અને પરિષ્ઠ કાર્યપાલક પરિમલ નથવાણીના સમઘી રાજેશ ખંડવાલાની માલિકીની એક આર્થિક સેવા ફર્મ પાસેથી રૂ. ૧૫.૭૮ કરોડની બિન-જમીન લોન મળી. ૧૦). તેમ છતાં, એક વર્ષ પછી, ઓક્ટોબર ૨૦૧૬ માં, જય શાહની કંપનીએ અચાનક પોતાની તમામ વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિઓ સંપૂર્ણપણે બંધ કરી દીધી અને પોતાના નિયામક અહેવાલમાં જાહેર કર્યું કે તે વર્ષમાં રૂ. ૧.૪ કરોડના નુકસાન અને અગાઉના વર્ષોના નુકસાનોને કારણે ટેમ્પલની નેટવર્થ “સંપૂર્ણપણે ક્ષીણ થઈ ગઈ હતી”. ૧૧). જોકે, શુક્રવારે, શાહના વકીલ મણિક ડોગરાએ એવો પ્રતિભાવ મોકલ્યો કે જો “એવો કોઈ પણ ઢાળવાળો અભિપ્રાય અથવા આક્ષેપ કરવામાં આવશે કે

જેમાં તેમની તરફથી કોઈ અયોગ્યતા આક્ષેપિત અથવા સૂચિત થતી હોય” તો ફોજદારી અને દિવાળી માનહાનિ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવશે. ૧૨) આંતરિક ઉપશીર્ષક- “ટેમ્પલ એન્ટરપ્રાઇઝના બદલાતા ભાગ્ય” ૧૩). ખંડવાલાની પુત્રીનું લગ્ન પરિમલ નથવાણીના પુત્ર સાથે થયું છે. અમદાવાદ સ્થિત નથવાણી રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝની ગુજરાત કામગીરીનું નેતૃત્વ કરે છે અને વર્ષોથી વ્યવસાય અને રાજકારણના સંગમસ્થળે કાર્યરત રહ્યા છે. તેઓ ઉચ્ચ સભાના સ્વતંત્ર સાંસદ છે. ૨૦૧૪ માં રાજ્યસભા માટે તેમનું પુનઃચૂંટાણ ઝારખંડમાં ભાજપના વિધાયકોના સમર્થનથી થયું હતું. ૧૪) શાહના વકીલ દ્વારા કહેવાયેલા ‘પ્રતિકૂળ બજાર પરિસ્થિતિઓ’ નો અર્થ શું હતો તે સ્પષ્ટ નથી, કારણ કે જે વર્ષમાં એલ.એલ.પી.ની રચના થઈ તે જ વર્ષે ખંડવાલાની ફર્મે શાહની કંપનીને રૂ. ૧૫.૭૮ કરોડની લોન આપી હતી અને ત્યારબાદ તે કંપનીએ રૂ. ૮૦.૫ કરોડની આવક દાખલ કરી હતી. ૧૫). આંતરિક ઉપશીર્ષક - “ઉછાળા પછી ધરાશાયી અવસ્થા” ૧૬) જોકે, જે બાબત થોડીઘણી અસામાન્ય જણાય છે તે એ છે કે જે ફર્મની આવક માત્ર રૂ. ૫૦,૦૦૦ માંથી એક જ વર્ષમાં (નાણાકીય વર્ષ ૨૦૧૫-૧૬) રૂ. ૮૦ કરોડથી વધુ થઈ ગઈ હતી, તેણે ગયા વર્ષે પોતાની વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિઓ બંધ કરી દીધી. ૧૭). આંતરિક ઉપશીર્ષક - “શેર વ્યવહારથી વીજ ઉત્પાદન સુધી” ૧૮). ફર્મનો મુખ્ય વ્યવસાય શેર વ્યવહારનો હોવા છતાં, તેની આર.ઓ.સી. નોંધણીઓ દર્શાવે છે કે તે સંપૂર્ણપણે અસંબંધિત ક્ષેત્રમાં વૈવિધ્યકરણ કરી રહી છે: તે મધ્ય પ્રદેશના રતલામમાં રૂ. ૧૫ કરોડ

મૂલ્યનો ૨.૧ મેગાવોટનો પવનચક્કી પ્લાન્ટ સ્થાપી રહી છે. ૧૯). આંતરિક ઉપશીર્ષક — “સહકારી બેંક અને જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમ પાસેથી લોન” ૨૦). જે બાબત સ્પષ્ટ નથી તે એ છે કે, શાહના વકીલના જણાવ્યા મુજબ, જેના મુખ્ય વ્યવસાયમાં “શેરો અને હિસ્સાઓમાં વેપાર, આયાત અને નિકાસ પ્રવૃત્તિઓ તેમજ વિતરણ અને બજાર સલાહકાર સેવાઓ” સમાવેશ થાય છે, એવી ભાગીદારી સંસ્થાએ અવસંરચના અથવા વીજ ક્ષેત્રનો કોઈ અનુભવ ન હોવા છતાં ૨.૧ મેગાવોટ પવન ઊર્જા પ્લાન્ટ માટે લોન મેળવવા અરજી કરવાનો અને મંજૂર કરાવવાનો નિર્ણય કયા માપદંડોના આધારે કર્યો. ૨૧) આંતરિક ઉપશીર્ષક – “શાહના વકીલ તરફથી ધમકી” ૨૨) પોતાના ગ્રાહકની તરફેણી ધ વાચરના પ્રશ્નોના જવાબ આપતાં જય શાહના વકીલે ચેતવણી આપી હતી કે જય શાહના વ્યાવસાયિક વ્યવહારો અંગેની કોઈ પણ વાર્તા પ્રતિકૂળ કાનૂની પરિણામો પેદા કરી શકે છે. ૨૩) ૨૦૧૧ માં, તેણીએ રોબર્ટ વાડ્રાના ડી.એલ.એફ. સાથેના વ્યાવસાયિક વ્યવહારો અંગેનો સમાચાર પ્રગટ કર્યો હતો.”

૪.૩ ફરિયાદના ફકરા-૯ માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે આરોપી વ્યક્તિઓ દ્વારા પ્રકાશિત કરાયેલ માનહાનિકારક લેખ સામાન્ય જનતાએ વ્યાપકપણે વાંચ્યો હતો, અને તેના પરિણામે ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને ગંભીર આંચકો પહોંચ્યો છે તથા ફરિયાદીને પોતાના હિતેચ્છુઓ, કુટુંબજનો, મિત્રો, વ્યાવસાયિક સહયોગીઓ તેમજ ફરિયાદીના સામાજિક અને વ્યવસાયિક વર્તુળના લોકો અને

અમદાવાદ શહેરભરની સામાન્ય જનતા, ગુજરાત રાજ્ય તેમજ ભારતમાંથી અને વિશ્વભરના અન્ય હિતેચ્છુઓ સમક્ષ સાચા અને યોગ્ય તથ્યો સમજાવવામાં ભારે માનસિક વેદના સહન કરવી પડી હતી.

૪.૪ ફરિયાદીએ પોતાની ફરિયાદમાં આગળ એવું પણ જણાવ્યું છે કે બદનક્ષીકારક લેખમાં ફરિયાદીના ધંધા-વ્યવસાય વિશે ન્યાયસંગત અને સચોટ માહિતી સમાવિષ્ટ નથી. ફરિયાદી વિરુદ્ધ બદનક્ષીકારક લેખોમાં કરવામાં આવેલી ટિપ્પણીઓ જાણબૂઝીને કરાયેલા કુટાર્થોથી પરિપૂર્ણ છે, જેને સંપૂર્ણપણે અન્યાયી અને સામાન્ય રીતે અપમાનજનક ગણાવી શકાય. એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે કે બદનક્ષીકારક લેખ જાહેર હિત માટે પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો હતો એવું કહી શકાય તેમ નથી. એવો લેખ પ્રકાશિત કરવામાં સામાવાળા વ્યક્તિઓ તરફથી સદ્ભાવના હોવાનો સંકેત આપતું કંઈ જ નથી.

૪.૫ ફરિયાદ રજૂ થતાં જ, તે જને ફોજદારી તપાસ કેસ નં. ૪૯૧૮ સન ૨૦૧૭ તરીકે નોંધવામાં આવ્યો. એડિશનલ ચીફ મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ, અદાલત નં. ૧૩, અમદાવાદે ફરિયાદીની સોગંદપૂર્વકની ખરાઈ નોંધાવી અને ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ મેજિસ્ટ્રીયલ તપાસનો આદેશ પસાર કરવો યોગ્ય ગણ્યો.

૪.૬ મેજિસ્ટ્રીયલ તપાસ પૂર્ણ થયા પછી, સંબંધિત અદાલતે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ સાથે કલમ ૧૧૪ વંચાય તેવી જોગવાઈ હેઠળ દંડનીય ગુનામાં આરોપી વ્યક્તિઓ સામે પ્રક્રિયા જારી કરવી યોગ્ય ગણાવી. પ્રક્રિયા જારી થયા બાદ, કાર્યવાહી અંતે ફોજદારી કેસ નં. ૬૫૫૫૨ ઓફ ૨૦૧૭ માં પરિણમી.

૪.૭ અદાલતે, અહીંના રિટ અરજદારો વિરુદ્ધ માનહાનિના ગુનામાં પ્રક્રિયા જારી કરતાં, નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું;

“આંક-૧ નીચેનો આદેશ

(૧) ફરિયાદી દ્વારા દાખલ કરાયેલ ફરિયાદના સંદર્ભમાં, આ અદાલતે તા. ૯/૧૦/૧૭ ના રોજ ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ – ૨૦૨ મુજબ ફરિયાદને અદાલતી તપાસ તરીકે નોંધેલી હતી અને તે અનુસાર, ફરિયાદી તથા ફરિયાદી પક્ષના બે સાક્ષીઓ હાજર છે અને દસ્તાવેજી પુરાવાની ચાટી રજૂ કરવામાં આવી છે. ફરિયાદી તરફથી સિનિયર એડવોકેટ શ્રી એસ. વી. રાજુ અને વિદ્વાન વકીલ શ્રી પી. એન. પટેલની દલીલો સાંભળવામાં આવી.

(૨) ફરિયાદી તરફથી વિદ્વાન એડવોકેટ શ્રી એસ. વી. રાજુની મુખ્ય દલીલ એવી છે કે ફરિયાદી તથા ફરિયાદીના સાક્ષીઓના સોગંદપૂર્વકના જબાનોનું સાદા વાંચન કરતાં અને દસ્તાવેજી પુરાવાના પાનું નં. ૨૩ તથા પાનું નં. ૩૫ પરના લેખને જોતા સ્પષ્ટ થાય છે કે હાલના આરોપીઓએ એવો લેખ પ્રકાશિત કર્યો છે જે ફરિયાદીની માનહાનિ તરફ દોરી જાય છે. ફરિયાદીના સાક્ષી એટલે કે જયમિન શાહે ફરિયાદીને વ્યક્તિગત રીતે સંપર્ક કર્યો હતો અને તેને જાણ કરી હતી કે તેની

માનહાનિ થઈ છે અને બીજા સાક્ષીએ પણ પોતાના સોગંદપૂર્વકના જબાનમાં જણાવ્યું છે કે તેણે ટેલિફોન દ્વારા ફરિયાદીને સંપર્ક કરીને જાણ કરી હતી કે ફરિયાદીની માનહાનિ કરવામાં આવી છે. આમ, લેખ વાંચ્યા પછી ફરિયાદીને જાણવા મળ્યું કે તેની માનહાનિ કરવામાં આવી છે. જેમણે આ લેખ પ્રકાશિત કર્યો છે તેમણે દુર્ભાવનાપૂર્ણ ઇરાદાથી અથવા અન્ય કોઈ અજાણ્યા કારણસર એવું કર્યું છે અને ફરિયાદીની માનહાનિ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. તેથી, હાલના કેસમાં આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે નોંધપાત્ર પૂરાવો નોંધ પર ઉપલબ્ધ હોવાથી, પ્રક્રિયા જારી કરવા દાદ માંગવામાં આવી હતી. વિદ્વાન એડવોકેટે વધુમાં રજૂ કર્યું છે કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૮૯ના અપવાદોને પ્રક્રિયા જારી કરતી વેળાએ ધ્યાનમાં લેવામાં ન આવે અને આરોપીઓ તેમની બચાવમાં તે અપવાદોની દલીલ ઉઠાવી શકે, પરંતુ તે મુદ્દો કેસના વિચારણાનો વિષય હોવાથી તેનો વિચાર કેસની સુનાવણી દરમિયાન કરી શકાય. વિદ્વાન એડવોકેટે આગળ એવું પણ રજૂ કર્યું છે કે ફરિયાદીની હાલની ફરિયાદ કોઈપણ અપવાદના વ્યાપમાં આવતી નથી અને દસ્તાવેજી પુરાવાના પાનું નં. ૨૩ અને ૩૫ પરનો બદનામીકારક લેખ જોતા પ્રથમદ્રષ્ટ્યા એવો કેસ બને છે કે આ લેખ ફરિયાદીની માનહાનિ કરવાની મનશાથી પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે અને તેથી પ્રક્રિયા જારી કરવાની વિનંતી કરવામાં આવે છે. વિદ્વાન એડવોકેટે વધુમાં રજૂ કર્યું છે કે આરોપી નં. ૨ થી ૬ સંપાદકો છે અને તેઓ પણ જવાબદાર તથા દાયી છે અને તેથી તેમની વિરુદ્ધ પણ પ્રક્રિયા જારી કરવાની દાદ માંગવામાં આવે છે.

સંપાદકો વિરુદ્ધ પણ પ્રક્રિયા જારી કરવાના પોતાના રજૂઆતના સમર્થનમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ગાંભીરસિંહ આર. ડોક્ટરે વિ. ફાલ્ગુનભાઈ ચીમનભાઈ પટેલ અને અન્ય, જે ૨૦૧૩(૩) એસ.સી.સી., પાનું નં. ૬૯૭ માં અહેવાલિત છે, તે કેસના નિર્ણય પર આધાર મુકવામાં આવ્યો છે. એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે આરોપી વ્યક્તિઓએ બદનામીકારક લેખ સદ્ભાવનાથી અને જનહિત માટે પ્રકાશિત કર્યો હતો કે નહીં, તે પુરાવો નોંધાયા પછી નક્કી કરી શકાય. વધુમાં, પાનું નં. ૨૩ અને ૩૫ પરનો લેખ પ્રથમદ્રષ્ટ્યા ફરિયાદીની માનહાનિ કરતો રીતે પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે અને તેથી આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે પૂરતો પુરાવો ઉપલબ્ધ હોવાથી, પ્રક્રિયા જારી કરવાની વિનંતી કરવામાં આવે છે. પોતાના કેસના સમર્થનમાં તેમણે સેવકરમા શોભાણી વિ. આર. કે. કરંજિયા, ચીફ એડિટર, વીકલી બ્લિટ્ઝ અને અન્ય, જે ૧૯૮૧(૩) એસ.સી.સી., પાનું નં. ૨૦૮ માં અહેવાલિત છે, તે કેસમાં અપાયેલ ચુકાદો રજૂ કર્યો છે.

(૩) આ પ્રમાણે, ફરિયાદીની સમગ્ર ફરિયાદ, ફરિયાદ સાથે રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજી પુરાવાઓ, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ-૨૦૨ હેઠળની તપાસ દરમિયાન નોંધાયેલ ફરિયાદીનું જુબાની નિવેદન તેમજ ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓના નિવેદનોનું અવલોકન કરતાં અને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ના તત્વો પ્રથમદ્રષ્ટ્યા પ્રગટ થતા હોવાથી અને તેઓએ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ હેઠળનો ગુનો કર્યો હોવાનું જણાતું હોવાથી તેમજ આ

તપાસમાં આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવા પૂરતા પુરાવા રજૂ કરવામાં આવ્યા હોવાથી અને ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરાયેલા ચુકાદાઓમાં પ્રતિપાદિત સ્થિર સિદ્ધાંતોનું ધ્યાનમાં લેતાં, આરોપી વ્યક્તિઓ સંપાદકો હોવાને કારણે તેમની વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરી શકાય છે, તથા આ પરિસ્થિતિઓને જોતા અને પાનું નં. ૨૩ અને ૩૫ પર પ્રકાશિત થયેલા માનહાનિકારક લેખનું વાચન કરતાં, પ્રથમદ્રષ્ટ્યા એવું જણાય છે કે આરોપી વ્યક્તિઓએ એવો લેખ તૈયાર કરી પ્રકાશિત કર્યો છે જેનાથી માનહાનિ થઈ શકે અને આરોપીઓએ અન્ય નિયામક શ્રી જિતેન્દ્ર શાહને પ્રશ્નાવલી મોકલી નહોતી અને ફરિયાદીએ ૦૬-૧૦-૨૦૧૭ ની રાત્રે ૦૧:૦૦ કલાકે પ્રશ્નાવલી મોકલી હતી અને તેના જવાબની માંગ તે જ દિવસે સાંજે ૦૬:૦૦ કલાક સુધી કરી હતી, તેનો અર્થ એવો થાય છે કે ફરિયાદીને પૂરતો સમય મળી શક્યો નહોતો અને માનહાનિ કરતો ઇચ્છિત લેખ પ્રકાશિત થઈ જાય તેવી શક્યતા હતી. આમ, આરોપી વ્યક્તિઓનું કર્તવ્ય સત્ય હકીકતો પ્રકાશિત કરવાનો હોવા છતાં, તેમણે ફરિયાદીને પ્રતિભાવ આપવા પૂરતો સમય આપ્યો નહોતો અને તેમણે જય અમીન શાહને વર્ષ ૨૦૧૫-૧૬ દરમિયાન કંપનીને થયેલા નુકસાન જેવી સત્ય હકીકતો પ્રકાશિત કરી નહોતી તથા ટર્નઓવર અને નફા અંગે ગૂંચવણ ઊભી કરી હતી અને એવો લેખ પ્રકાશિત કર્યો હતો જે પ્રથમદ્રષ્ટ્યા ફરિયાદીની માનહાનિ કરે તેવો હતો અને ફરિયાદીની માનહાનિ કરવા માટે પાનું નં. ૨૩ અને ૩૫ નો લેખ પ્રકાશિત કર્યો હતો અને તેથી, એમ કહી શકાય કે તેમણે પ્રથમદ્રષ્ટ્યા ગુનો કર્યો છે. તેથી, આ અદાલત

સમક્ષ આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ અને ૧૧૪ મુજબ પ્રક્રિયા જારી કરવા પૂરતા પુરાવા રજૂ કરવામાં આવ્યા હોવાથી, નીચેનો અંતિમ આદેશ કરવામાં આવે છે.

આદેશ

(૧) તપાસ પૂર્ણ કરવામાં આવી છે.

(૨) ફરિયાદીની ફરિયાદ ફોજદારી કેસ નોંધપોથીમાં નોંધવા માટે આદેશ કરવામાં આવે છે.

(૩) આઈપીસીની કલમ ૫૦૦ ને કલમ ૧૧૪ સાથે વાંચી આરોપી વ્યક્તિઓ સામેના ગુનામાં સમન્સ જારી કરવા માટે આદેશ કરવામાં આવે છે અને ૧૩-૧૧-૨૦૧૭ સુધીમાં સમન્સ બજાવવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે. આજના દિવસે તા. ૨૪મી ઓક્ટોબર, ૨૦૧૭ના રોજ ખુદી અદાલતમાં જાહેર કરવામાં આવ્યું.”

૪.૮ ઉપર સંદર્ભિત અમદાવાદના મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા આદેશથી અસંતુષ્ટ થઈ, લેખિત અરજદારો ફરિયાદ તથા પ્રક્રિયા જારી કરવાનો આદેશ રદ કરવાની દાદ સાથે આ લેખિત અરજીએ આ અદાલત સમક્ષ હાજર થયા છે.

૫. રિટ અરજદારોની તરફેથી રજૂઆતો;

૫.૧ રિટ અરજદારો તરફેથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મિહિર જોશીએ જોરદાર રીતે રજૂ કર્યું કે મહાનગર મેજિસ્ટ્રેટે ફરિયાદના આધારે સંજ્ઞાન

લઈને અને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ હેઠળ દંડનીય માનહાનિના ગુનામાં રિટ અરજદારો સામે પ્રક્રિયા જારી કરીને ગંભીર ભૂલ કરી છે.

૫.૨ શ્રી જોશીના મતે, ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ સમગ્ર કેસને સાચો માની લેવાયો હોય અથવા સ્વીકારી લેવાયો હોય તો પણ આઈ.પી.સી.ની કલમ ૫૦૦ હેઠળ દંડનીય બદનામીનો ગુનો રચાય તેવા કોઈપણ આવશ્યક ઘટકો પ્રગટ થતા નથી. શ્રી જોશીએ રજૂ કર્યું કે આ કેસ આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૮૯ના સ્પષ્ટીકરણ-જથી સંપૂર્ણપણે આવરી લેવાયેલો છે. તેમણે રજૂ કર્યું કે પ્રશ્નાધીન લેખે ફરિયાદીના નૈતિક ચારિત્ર્યને કોઈપણ રીતે નીચું પાડ્યું નથી. તેમણે રજૂ કર્યું કે સમગ્ર પ્રશ્નાધીન લેખ જાહેર અભિલેખ પર આધારિત છે. મહાનગર મેજિસ્ટ્રેટે, પ્રલેખ અરજદારો વિરુદ્ધ ગુનાની નોંધ લઈને સમન્સ જારી કરવાનો આદેશ કરતા પહેલાં, કંપનીઓના રજિસ્ટ્રારના કચેરીમાંથી અભિલેખ મંગાવવો જોઈએ હતો અને તેનું યોગ્ય પરીક્ષણ કર્યા બાદ જ યોગ્ય નિર્ણય લેવો જોઈએ હતો. પરિષ્ઠ શીખેલ વકીલ શ્રી જોશીની મુખ્ય દલીલ એ છે કે પ્રશ્નાધીન લેખમાં કરાયેલા કથિત આક્ષેપોને સ્વતઃ બદનામિકારક કહી શકાય તેમ નથી. શીખેલ પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે, ક્ષણમાત્ર માટે સ્વીકાર્યા વિના એવું માની લઈએ કે પ્રશ્નાધીન લેખમાં કરાયેલા નિવેદનો બદનામિકારક સ્વરૂપના છે, તો પણ તે માત્ર સત્ય જ હોવાથી, સદ્ભાવનાપૂર્વક અને જાહેર હિતમાં તેનું પ્રકાશન કરવામાં આવ્યું હોય તો તે બદનામીનો ગુનો રચતું નથી.

પ.૩ વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે કોઈ જાહેર વ્યક્તિ અથવા જાહેર પદ ધરાવતી વ્યક્તિએ એટલી “પાતળી ચામડીવાળી” ન હોવી જોઈએ અથવા બદલામાં “જાડા ચામડીવાળી” હોવી જોઈએ કે તે મીડિયા માં તેના વિરુદ્ધ થનારા આક્ષેપો અથવા નિવેદનો અથવા લખાણો વિશે ફરિયાદ કરે, જો સુધી કે તે સ્વતઃ જ ગંભીર માનહાનિકારક ન હોય. દલીલ એ આધાર પર આગળ ધપાવવામાં આવી હતી કે પ્રકાશનો અચોક્કસ હોઈ શકે, સંપૂર્ણપણે અથવા મોટા ભાગે સત્ય ન હોઈ શકે અથવા વિકારિત હોઈ શકે અથવા જેમના વિરુદ્ધ આવા આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હોય તેવી વ્યક્તિની સંવેદનાઓને ઠેસ પહોંચાડતા હોઈ શકે અથવા તેને કંટાળાજનક લાગતા હોઈ શકે, પરંતુ માત્ર એટલા કારણે જ તેમને સંપૂર્ણપણે દબાવી દેવા માટે તે સ્વતંત્ર આધાર બની શકતો નથી.

પ.૪ શ્રી જોશી, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ના અપવાદોનું પરીક્ષણ અથવા અવલોકન અદાલત દ્વારા પ્રારંભિક તબક્કામાં પણ કરી શકાય છે. ઉપર દર્શાવેલ એવી પરિસ્થિતિમાં, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે આ રિટ અરજીમાં તત્ત્વ હોવાનું હોવાથી, તેને મંજૂર કરવામાં આવે અને પ્રક્રિયા જારી કરવાની આજ્ઞા સાથેની ફરિયાદ રદ કરવામાં આવે.

પ.પ શ્રી જોશી, રિટ અરજદારો તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે, પોતાની રજૂઆતોના સમર્થનમાં, નીચે જણાવેલ નિર્ણયો પર આધાર મૂક્યો છે;

ક્રમાંક	ઉદ્ધરણો	સંબંધિત મુદ્દો અને પરિચ્છેદ ક્રમાંક, જેના આધારે રાહત
૧	રાજેન્દ્ર કુમાર સીતારામ પાંડે વિ. ઉત્તમ (૧૯૯૯) ૩ એસ.સી.સી. ૧૩૪ માં અહેવાલિત	પરિચ્છેદ-૭ અપવાદોની કસોટી પ્રારંભિક તબક્કે પણ કરી શકાય છે, જ્યારે અપવાદો નોંધપોથીમાંથી સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થતા હોય.
૨	તેમજ શોભના ભારતીયા વિ. એનસીટી, જે (૨૦૦૭) ૧૪૪ ડીએલટી ૫૧૯ માં અહેવાલિત છે	ફકરા ૨૭ થી ૩૧- જ્યારે કોઈ લેખમાં નોંધપાત્ર દસ્તાવેજી નોંધના વિષયો એવા તથ્યોનું અહેવાલ આપવામાં આવે છે અને જ્યારે તેમાં કોઈ બદનામીકારક આક્ષેપો નથી અને તે માત્ર સચ્ચા તથ્યોનું નિવેદન સમાવે છે તથા જાહેર હિતમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. ફકરા ૪૯ અને ૫૦- જ્યારે

		સમાચારલેખમાં બદનામીકારક લેખના સ્ત્રોત/આધાર અંગે કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો નથી અને જ્યારે લેખમાં માત્ર એટલું જ દાવો કરવામાં આવ્યું છે કે તે સચ્ચા તથ્યો પર આધારિત છે, ત્યારે વિચારણાની આવશ્યકતા રહે છે. ફક્ત ૫૬ થી ૬૫ = બદનામીકારક લેખ બાબતે પ્રિન્ટર, પ્રકાશક અને એડિટર સિવાયના વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવાની અગ્રાહ્યતા.
૩	ખુશબૂ વિ. કન્નીઆમ્મલ, (૨૦૧૦) ૫ એસસીસી ૬૦૦ માં અહેવાલિત	પરિચ્છેદ – ૩૩ આ સંદર્ભમાં અપીલકર્તા કાયદેસરની કોઈપણ બચાવ દલીલોનો દાવો કરી શકે છે કે નહીં તેની તપાસ કરતાં પણ પહેલાં, કાર્યકારી પ્રશ્ન એ છે કે પડકારાયેલ ફરિયાદોમાં કરાયેલા આક્ષેપો પ્રથમ દ્રષ્ટિએ માનહાનિનો કેસ સ્થાપિત કરે છે કે નહીં. પરિચ્છેદ ૪૩ થી

		૪૪- અલોકપ્રિય મતોની અભિવ્યક્તિ માટે ફોજદારી કાયદાની પ્રક્રિયાને ગતિમાં મૂકી શકાય નહીં.
૪	એન.જે. નાનપોરિયા વિ. બ્રોજેન્દ્ર ભૌમિક, ફોજદારી પુનવિચારણા અરજી નં. ૨૩૮/૧૯૭૧ અને ૩૨૭/૧૯૭૧, તારીખ ૨૩.૦૭.૧૯૭૩ના રોજ માનનીય કલકત્તા વડી અદાલત (ડી.બી.) દ્વારા નિર્ણય કરાયેલ	પરિચ્છેદ ૬- ‘સ્પષ્ટ’ ક્ષેષભાવના નો અભાવ તથા સાવચેતીપૂર્વક, સ્ત્રોત-આધારિત ઉદ્ધરણ અથવા પ્રકાશનને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ હેઠળની ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહીમાંથી મુક્ત ગણવામાં આવ્યું હતું.
૫	રાજેશ રંગરાજન વિ. કોપ કેર ફેડરેશન, (૨૦૧૦) ૧૫ એસ.સી.સી. ૧૬૩ માં અહેવાલિત	પરિચ્છેદ ૨-જ્યારે પ્રકાશનનું કેન્દ્રીકરણ જાહેર હિત અથવા જાહેર ચેતવણીના વિષય પર હોય- ત્યારે માનહાનિ કરવાનો આશય અનુમાનિત કરી શકાય નહીં.
૬	નિશિકા પ્રોપર્ટીઝ વિ. સ્ટેટ ઓફ ડબ્લ્યુ.પી., (૨૦૧૩) ૩ કેલ. ફિ. એલ.આર. ૬૯૧ માં અહેવાલિત	પરિચ્છેદ ૪૬- જ્યાં સુધી અભિલેખમાં આ માટે માન્ય ન્યાયસંગત કારણ દર્શાવવામાં આવે છે, ત્યાં સુધી દુર્ભાવનાના તત્વનો

		સંપૂર્ણ અભાવ હોય અને તેવી સ્થિતિમાં માનહાનિનો આક્ષેપ કરવાનો કોઈ પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો નથી. પેરા ૪૭- કોઈપણ વ્યક્તિ વિરુદ્ધ આક્ષેપનો આભાસ ધરાવતો કોઈપણ પ્રકારનો આક્ષેપ માત્ર તે આધાર પર “માનહાનિ” તરીકે વર્ગીકૃત કરી શકાય નહીં
૭	એસપી બોબાટી અને અન્ય વિ. મહાદેવ વિરુપાક્ષપ્પા લટ્ટી, ૨૦૦૫ ક્રિ. એલ.જે. ૬૯૨ માં અહેવાલિત	પેરા ૧૪- તેથી, કોઈ વેપાર અંગે લખવું અને પ્રકાશિત કરવું માનહાનિકારક નથી માણસ કે તેણે વહન કરવાનું બંધ કર્યું છે તેના વ્યવસાય વિશે, અથવા તેનો વ્યવસાય બીજી પેઢી દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવ્યો છે, અથવા થવાનો છે, એવો નિવેદન. આપું નિવેદન ભલે તેના વ્યવસાયને નુકસાન પહોંચાડવાનું સંભવિત હોય, તો પણ તે નથી કરતાં તેના ખાનગી

		વિષય પર અથવા તેમાં પ્રતિબિંબિત કરે છે તેનો વ્યવસાયિક સ્વભાવ અથવા પ્રતિષ્ઠા પેરા ૧૫ તેથી, એમ ઠરાવવા માટે કે તે શબ્દો તેની વ્યવસાયિક પ્રતિષ્ઠા અથવા જીવનોપાર્જન અંગે માનહાનિકારક છે, એવા શબ્દોએ તે વ્યક્તિમાં રહેલી એવી કોઈ ગુણવત્તા તરફ ધ્યાન આકર્ષિત કરવું જોઈએ કે જે હાનિકારક સાબિત થાય, અથવા એવી કોઈ ગુણવત્તાના અભાવ તરફ ધ્યાન દોરવું જોઈએ કે જે તે જે વ્યવસાય અથવા ધંધામાં સંકળાયેલો છે તેના સફળ સંચાલન માટે અનિવાર્ય હોય.
૮	આર. રાજગોપાલ @ આર.આર. ગોપાલ અને અન્ય વિ. તમિલનાડુ રાજ્ય અને અન્ય, અહેવાલિત (૧૯૯૪) ૬	પરિચ્છેદો-૧૧ અને ૧૬ - સત્ય વિષે-૧૧ અને ૧૬ પરિચ્છેદો ૨૪ અને ૨૯ - જાહેર અભિલેખના મુદ્દાઓ વિષે. પરિચ્છેદો ૧૯ અને

	એસસીસી ૬૩૨.	૨૧ – જાહેર વ્યક્તિઓ વિષે.
૯	મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિ. આર.બી. ચૌધરી, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૮ એસ.સી. ૧૧૦ માં અહેવાલિત	પરિષ્દે ૬- પ્રેસ એન્ડ રજીસ્ટ્રેશન અધિનિયમ, ૧૮૬૭ ની કલમ ૭ હેઠળની અનુમાનધારણા એવા અન્ય વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ દોરવામાં આવી શકતી નથી, જેઓએ પોતાને અખબારના સંપાદક તરીકે જાહેર કર્યા ન હતા અને તેથી તેઓનો પ્રશ્નાધીન લેખના પ્રકાશન સાથે કોઈ સંબંધ ન હોવાથી તેમને બહાર રાખવું ન્યાયસંગત છે.
૧૦	વિવેક ગોએંકા વિ. રાજ્ય (એનસિટી ઓફ દિલ્હી), અહેવાલિત (૨૦૦૯) ૧૦૯ ડીઆરજે ૩૦૯	પરિષ્દે ૧૪- (૨૦૦૭) ૧૪૪ ડી.એલ.ટી. ૫૧૯ (પરા-૫૧ થી ૫૮) માં અહેવાલિત શોભના ભારતીયા વિ. એન.સી.ટી. ના પ્રમાણસૂત્રને અનુસરીને, માનહાનિકારક લેખ અંગે પ્રિન્ટર, પ્રકાશક અને સંપાદક સિવાયના વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધની કાર્યવાહી રદ

		કરી.
૧૧	શોભના ભાર્તિયા વિ. ઝારખંડ રાજ્ય, ફોજદારી વિવિધ અરજી પિટિશન નં. ૧૬૫૦ ઓફ ૨૦૧૧ માં માનનીય ઝારખંડ વડી અદાલત દ્વારા ૨૯.૦૨.૨૦૧૨ ના રોજ નિર્ણય કરવામાં આવ્યો	પરોક્ષ જવાબદારીના આધાર પર ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી આરંભ કરવાની સિદ્ધાંતને નકારી કાઢતાં.
૧૨	સરદાર નિહાલ સિંહ વિ. અર્જન દાસ, જે (૧૯૮૩) ક્રિ. એલ.જે. ૭૭૭ માં અહેવાલિત છે.	ફરરા ૧૦ થી ૧૩ - પ્રેસ અને નોંધણી અધિનિયમ, ૧૮૬૭ ની કલમ ૭ હેઠળની અનુમાનધારણાની લાગુપાત્રતાનો અભાવ
૧૩	સરદાર ભગત સિંહ અકાલી વિ. લછમન સિંહ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૮ એસ.સી. ૨૬૯ માં અહેવાલિત	પરિચ્છેદ ૫ અને ૭- માલિકની જવાબદારી ત્યારે આકર્ષિત થશે, જો એવું દર્શાવી શકાય કે તે સંબંધિત વિષયમાં આવશ્યક ઈરાદા, જ્ઞાન અથવા વાજબી માન્યતા સાથે પ્રકાશન માટે જવાબદાર હતો.
૧૪	નારાયણ સિંહ વિ. રાજમલ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એમ.પી.	પરા ૭- પ્રકાશનના દિવસે સંપાદક રજા પર હોવા માત્રે તે બદનામીના

	૧૨ માં અહેવાલિત	ગુના માટે જવાબદાર ઠરતો નથી.
૧૫	ભારતીય એક્સપ્રેસ ન્યુઝપેપર્સ વિ. ભારત સંઘ, (૧૯૮૫) ૧ એસ.સી.સી. ૬૪૧ માં અહેવાલિત	પેરા ૨૮- અખબારોમાં પ્રસિદ્ધ થતા લેખોના લેખકોને સરકારની દુર્બળતાઓ ઉજાગર કરવા માટે સરકારની ટીકા કરવી ફરજિયાત બને છે. આવા લેખો સત્તાધીશો માટે કંટાળાજનક અથવા તો ધમકીરૂપ પણ બની જાય છે..... તેથી, બંધારણીય આદેશના વિરુદ્ધ જઈ આ સ્વતંત્રતામાં હસ્તક્ષેપ કરતા તમામ કાયદાઓને અમાન્ય ઠરાવવી અને ઉક્ત સ્વતંત્રતાનું સંરક્ષણ કરવું, દેશની તમામ અદાલતોનું પ્રાથમિક કર્તવ્ય છે.
૧૬	ડબ્લ્યુ. હે વિ. અરિપની કુમાર સામંતા, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ કલ ૨૬૯	ફરો -૧૦ સ્વયંમાનહાનિ અને અંતર્ગત અર્થ
૧૭	નવીન જિંદલ વિ. ઝી મીડિયા કોર્પોરેશન લિ., (૨૦૧૪)	પરિચ્છેદ ૧૯- જાહેર વ્યક્તિત્વો.

	એચસીસી (દિલ) ૧૭૨	
--	------------------	--

૬. બીજી તરફ, આ રિટ અરજીનો સામાવાળા નં. ૨-ફરિયાદી તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી એસ.વી. રાજુ દ્વારા તેમજ સામાવાળા નં. ૧-રાજ્ય તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી મિતેશ અમીન દ્વારા જોરદાર વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે.

૭. સામાવાળા નં. ૨-મૂળ ફરિયાદીની તરફથી કરાયેલ રજૂઆતો;

૭.૧ શ્રી રાજુ, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે જોરદાર રીતે રજૂઆત કરી હતી કે સંબંધિત મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદ પર સંજ્ઞાન લઈ અને આઈ.પી.સી.ની કલમ ૫૦૦ હેઠળ દંડનીય માનહાનિના ગુના બાબતે રિટ અરજદારો સામે પ્રક્રિયા જારી કરવામાં કોઈ ભૂલ, કાયદાકીય ભૂલની તો વાત જ દૂર રહી, કરી હોવાનું કહી શકાય તેમ નથી.

૭.૨ શ્રી રાજુએ રજૂ કર્યું કે સંબંધિત અદાલતે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ મેજિસ્ટ્રીયલ તપાસ કર્યા બાદ, આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટે પૂરતો આધાર હાજર હોવાનું પ્રથમદર્શનીય નિષ્કર્ષ નોંધ્યું છે. આવા સ્વરૂપનું નિષ્કર્ષ એકવાર નોંધાઈ જાય પછી, આરોપી વ્યક્તિઓ

વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવાની બાબતનો આદેશ બાધિત કરવામાં વડી અદાલતે અત્યંત સંયમ અને સાવચેતી રાખવી જોઈએ. શ્રી રાજુએ રજૂ કર્યું કે પ્રશ્નાસ્પદ લેખમાં એવા આક્ષેપો સામેલ છે જેને, ભલે તેઓ સ્વયંસિદ્ધ રીતે માનહાનિકારક ન હોય, તો પણ માનહાનિકારક સ્વભાવના કહી શકાય. વધુમાં એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે માનહાનિના ગુનાનું રચન થવા માટે આક્ષેપો સ્વયંસિદ્ધ રીતે માનહાનિકારક હોવા અનિવાર્ય નથી. જોન થોમસ વિ. ડૉ. કે. જગદીશન, (૨૦૦૧) ૬ એસસીસી ૩૦ ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્દેશ પર આધાર રાખીને, શ્રી રાજુએ રજૂ કર્યું કે કોઈ આક્ષેપ સ્વયંસિદ્ધ રીતે માનહાનિકારક હોવાનો એકમાત્ર અસરકારક પરિણામ એટલું જ છે કે એવી સામગ્રીના પ્રકાશનથી વ્યાપક જનમાનસની નજરમાં ફરીયાદીની પ્રતિષ્ઠા ઘટી ગઈ છે, તે સ્થાપિત કરવાનો ભાર ફરીયાદી પરથી હળવો થઈ જાય છે. તેમ છતાં, આક્ષેપ સ્વયંસિદ્ધ રીતે માનહાનિકારક ન હોય તો પણ, માત્ર તે કારણસર પ્રકાશકને દોષમુક્ત ઠેરવવા પૂરતું માનવામાં આવી શકે નહીં, કારણ કે ફરીયાદી વ્યક્તિ પુરાવાના આધારે સ્થાપિત કરી શકે છે કે દેખીતી ખામી હોવા છતાં, તે પ્રકાશન વાસ્તવમાં માનહાનિ સમાન થયું છે. ફરીયાદી તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન પરિષ્ક વકીલની દલીલનો આધાર એવો છે કે પ્રશ્નાસ્પદ લેખમાં કરાયેલા આક્ષેપો સ્વયંસિદ્ધ રીતે માનહાનિકારક નહોતા, આ આધાર પર આ તબક્કે ફરીયાદ રદ કરી શકાય નહીં.

૭.૩ ફરિયાદી તરફથી હાજર રહેલા વિધમાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાજૂએ વર્તમાન રિટ અરજીનો વિરોધ કરવા હેતુસર સામાવાળા નં.૨-મૂળ ફરિયાદી દ્વારા દાખલ કરાયેલા સોગંદનામામાં કરવામાં આવેલા કથનો પર આધાર રાખ્યો હતો. સામાવાળા નં.૨ દ્વારા દાખલ કરાયેલા સોગંદનામામાં કરવામાં આવેલા કથનો નીચે મુજબ છે;

“૩. પ્રારંભે, હું રજૂ કરું છું કે પ્રસ્તુત અરજી મહત્વપૂર્ણ તથ્યોના દબાવના

આધાર પર દ્વારપ્રવેશ સ્તરે જ નામંજૂર કરવામાં આવવી આવશ્યક છે. આ સંદર્ભમાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એ રજૂ કરવામાં આવે છે કે અરજદારોએ જાણપૂર્વક આ અરજી સાથે પરિશિષ્ટ-સી ખાતે અનુવર્તી છેડછાડ કરાયેલ લેખ રજૂ કર્યો છે અને આ માનનીય અદાલતને ગેરમાર્ગે દોરવાના આશયથી તેને મૂળ લેખ તરીકે દર્શાવ્યો છે. હું રજૂ કરું છું કે આ કાર્ય હેતુપૂર્વક અને જાણપૂર્વક કરવામાં આવ્યું છે જેથી અરજીના પેરા ૪(૧) માં ખોટું નિવેદન કરી શકાય, જેમાં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે: “૪(૧).

ઉક્ત લેખમાં સામાવાળા-ફરિયાદી પક્ષના વકીલ દ્વારા સ્વતંત્ર રીતે મોકલાયેલા ઈ-મેલ જવાબના મોટા ભાગોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો, લેખમાં જ એક વેબલિંક દ્વારા સામાવાળાના વકીલનો સંપૂર્ણ જવાબ સંપૂર્ણરૂપે પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો હતો....”. આ નિવેદન પ્રતિજ્ઞાપકના જ્ઞાન મુજબ ખોટું છે, કારણ

કે જે મૂળ અને છેડછાડ વિનાનો લેખ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો હતો તેમાં આવો કોઈ લિંક સામેલ નહોતો. પ્રસ્તુત પ્રતિજ્ઞાપક બદનામી અંગેની કાર્યવાહી દાખલ કરવા જઈ રહ્યો છે તે હકીકત જાણી લીધા પછી લેખમાં અનુવર્તી સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. આ સંદર્ભમાં, પ્રતિજ્ઞાપક ફરિયાદના પેરા ૨.૧ નો ઉલ્લેખ કરવા અને તેના પર આધાર રાખવા માટે અનુમતિ પ્રાર્થી છે, જે નીચે મુજબ છે:

“૨.૧ ફરિયાદી રજૂ કરે છે કે વધુમાં અત્યંત આઘાતજનક અને આશ્ચર્યજનક રીતે ફરિયાદીના ધ્યાનમાં આવ્યું છે કે આરોપીઓએ જાનીજોઈને અને છેતરપિંડીપૂર્વક મહત્વપૂર્ણ પુરાવામાં, એટલે કે અપકીર્તિકારક લેખમાં જ, ચેડાં કર્યા છે અને આરોપીઓએ પરસ્પર સાંઠગાંઠ અને ષડયંત્ર કરીને અપકીર્તિકારક લેખનું મૂળ સ્વરૂપ અદૃશ્ય થાય તેવું કરાવ્યું છે અને અપકીર્તિકારક લેખના મૂળ સ્વરૂપના સ્થાને ધ વાયર પર અપકીર્તિકારક લેખનું બનાવટી, પુનઃશબ્દાંકિત અને સંપાદિત સ્વરૂપ પ્રકાશિત કરાવ્યું છે. ફરિયાદી રજૂ કરે છે કે આરોપીઓના આ કૃત્યો, ફરિયાદી પોતાના હકોના સંરક્ષણ માટે કાયદાની અદાલતોનો આશરો લેવા જઈ રહ્યો હતો તેની જાણ મેળવ્યા પછી, આરોપીઓ દ્વારા આચરાયેલા અન્ય ગંભીર ફોજદારી ગુનાઓમાં પણ આવરી લેવાય છે અને વધારામાં

ન્યાયિક પ્રક્રિયામાં જ હસ્તક્ષેપ સમાન છે. ફરિયાદી રજૂ કરે છે કે આરોપીઓ દ્વારા કરાયેલા ચેડાં અને બનાવટનું સંપૂર્ણ પ્રમાણ ફરિયાદીને જાણીતું નથી અને ઉપરોક્ત કૃત્યો અને આરોપીઓ દ્વારા આચરાયેલા ગુનાઓ અંગે તેમજ ફરિયાદીના ધ્યાન પર લાવવામાં આવેલા અથવા ફરિયાદીને જાણ થયેલા અન્ય કૃત્યો અને ગુનાઓ અંગે આરોપીઓ વિરુદ્ધ યોગ્ય કાર્યવાહી શરૂ કરવાનો પોતાનો હક ફરિયાદી અનામત રાખે છે અને આદરણીય અદાલત સમક્ષ તે બાબત માત્ર એટલા હેતુથી નોંધ પર લાવવામાં આવે છે કે આરોપીઓની દુર્ભાવના અને સદ્ભાવનાના સંપૂર્ણ અભાવને પ્રકાશિત કરી શકાય. અપકીર્તિકારક લેખના મૂળ સ્વરૂપની એક નકલ હાલની ફરિયાદ સાથે જોડવામાં આવી છે અને તેને હાલની ફરિયાદનો અભિન્ન અંગ ગણવી શકાય. અપકીર્તિકારક લેખના ચેડાં કરાયેલા અને બનાવટી સ્વરૂપની એક નકલ પણ હાલની ફરિયાદ સાથે જોડવામાં આવી છે.” હું અહીં સાથે અપકીર્તિકારક લેખના મૂળ સ્વરૂપની નકલ પણ જોડું છું, જે મારી વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ પ્રસ્તુત ફરિયાદ સાથે જોડાયેલ હતી અને જે સોગંદનામું કરનાર દ્વારા જાનીજોઈને રજૂ કરવામાં આવી નથી. તેથી, હું રજૂ કરું છું કે માત્ર આ આધાર ઉપર જ હાલની અરજી પ્રારંભિક તબક્કે જ નામંજૂર થવા પાત્ર છે.

૪. હું વધુમાં રજૂ કરું છું કે જો મારી ફરિયાદનો પરિણેદ ૭ જોવામાં આવે, તો આધાર નં. ૭(૬) માં મેં નીચે મુજબ સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે: “૭(૬) કે આરોપીઓએ જાણપૂર્વક અને ખોટી રીતે એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે અનામતો અને વધિયારો રૂપિયા ૮૦.૨ લાખ સુધી રૂપિયા ૧૯ લાખમાંથી ઉછળ્યો, જ્યારે હકીકતમાં અનામતો અને વધિયારો રૂપિયા ૧૯ લાખમાંથી ઘટીને ઋણ રૂપિયા ૮૦.૨ લાખ થયા છે, જે આરોપીઓએ પોતાની ગોઠવેલી વાતને અનુરૂપ બનાવવા માટે તથ્યોનું દુર્ભાવનાપૂર્ણ ખોટું પ્રતિનિધિત્વ કર્યું હોવાનું સ્પષ્ટ દર્શાવે છે.” હું રજૂ કરું છું કે મૂળ લેખમાં, પાનું ૩ પર, આરોપીઓએ નીચે મુજબનું નિવેદન કર્યું છે: “અગાઉના વર્ષે રૂપિયા ૧૯ લાખમાંથી અનામતો અને વધિયારો રૂપિયા ૮૦.૨ લાખ સુધી ઉછળ્યો.” જ્યારે સુધારેલા અને છેડછાડ કરાયેલા લેખમાં, તેમણે સંપૂર્ણપણે ભિન્ન આવૃત્તિ આપી છે, જે નીચે મુજબ છે: “અગાઉના વર્ષે રૂપિયા ૧૯ લાખમાંથી અનામતો અને વધિયારો ઋણ રૂપિયા ૮૦.૨ લાખ સુધી ફેરવાયો.” આ રીતે, આરોપીઓએ પોતે જ પ્રકાશિત કરેલા બે લેખોમાં ભિન્ન અને પરસ્પર વિપરીત આવૃત્તિઓ છે, જે પરસ્પર અસંગત છે. આથી, આ માનનીય અદાલત સમક્ષ સત્યના નામે જે દબ વલણ આરોપીઓ ઉપસ્થિત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, તે સ્પષ્ટપણે

નિષ્ફળ જાય છે. તેથી, રજૂ કરવામાં આવે છે કે લેખોમાં અસત્યતા સમાયેલ છે તે હકીકત દબાવવા માટે આરોપીઓએ જાણપૂર્વક મૂળ લેખ દબાવી દીધો છે અને તેને જોડ્યો તથા રજૂ કર્યો નથી, જ્યારે તે મૂળ લેખ બે વિરોધાભાસી અને અસંગત આવૃત્તિઓ દર્શાવત. તેથી પણ, હું રજૂ કરું છું કે વર્તમાન અરજીને પ્રવેશદ્વારે જ નામંજૂર કરવી આવશ્યક છે.

૬. હું, આ દલીલને અશુભ રાખીને, રજૂ કરું છું કે પ્રકાશિત લેખમાં સત્ય સમાવાયેલ નથી અને, સ્વીકાર કર્યા વિના માત્ર એમ માન્ય રાખવામાં આવે કે આક્ષેપો સાચા છે , તો પણ તે માનહાનિના આરોપ સામે પૂરતો બચાવ બની શકે; તેમજ આવા કેસોમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૮૮માં સમાવાયેલ પ્રથમ અપવાદ અનુસાર ‘લોકહિત’ની એક વધારાની આવશ્યકતા પણ જરૂરી છે, જે હાલના કેસમાં ગેરહાજર છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, સત્ય અને લોકહિત બંને ગેરહાજર છે અને, કોઈપણ સ્થિતિમાં, તે બચાવનો વિષય છે અને દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અરજિના તબક્કે તેનો વિચાર કરી શકાય નહીં.

૭. હું રજૂ કરું છું કે ઉક્ત લેખ પ્રથમદ્રષ્ટ્યા માનહાનિકારક સ્વભાવનો છે. તે ગુપ્ત હેતુઓ અને દુર્ભાવનાપૂર્વક પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે, જે બાબત મેં મારી ફરિયાદમાં, વિશેષ કરીને મારી ફરિયાદના પરા ૭

માં, દર્શાવી છે. તેથી, અન્ય લોકોની દ્રષ્ટિએ પણ મારી પ્રતિષ્ઠા ઓછી કરી છે અને આ કારણસર પણ હાલની અરજીને પ્રારંભિક તબક્કે જ નામંજૂર કરવી જરૂરી છે.

૮. હું જાહેર કરું છું કે જો સમગ્ર લેખને સમૂહરૂપે જોવામાં આવે, તો તે સ્ફટિક સમાન સ્પષ્ટ છે કે લેખ પ્રથમદષ્ટ્યે માનહાનિકારક છે અને તેમાં મારા પર આક્ષેપો તથા આરોપારોપણ કરવામાં આવ્યા છે, જે મારા વ્યવસાયમાં થયેલી પ્રગતિ અંગે એવો સંકેત આપે છે કે તે મારા પ્રયત્નોને આભારી નથી, પરંતુ અન્ય બાહ્ય પરિબલોને આભારી છે, જેના કારણે હકીકતમાં અન્ય લોકોની નજરમાં મારી પ્રતિષ્ઠા ઘટી છે.

૯. હું એવી રજૂઆત કરું છું કે સ્વીકાર્યા વિના માત્ર ધારણા કરીએ કે પ્રશ્નાધીન લેખ સ્વભાવતઃ માનહાનિકારક નથી, તો પણ તે રદ કરવા માટેનું કારણ બની શકતું નથી, કારણ કે અન્ય લોકોની દ્રષ્ટિએ મારી પ્રતિષ્ઠા ઘટી ગઈ છે.

૧૦. હું નિવેદન કરું છું કે અરજદારો દ્વારા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ અદાલતી તપાસ દરમિયાન મારા પરીક્ષણના સમયે મારા દ્વારા આધારરૂપ ગણાયેલા બે લેખો ઇરાદાપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવ્યા નથી, જેમાં મેં તમામ આરોપીઓની સ્થિતિ દર્શાવતા દસ્તાવેજો રજૂ કર્યા હતા. હું નિવેદન કરું છું કે, તેમ

છતાં, તે લેખોમાં ધ વાયર – વેબ આધારિત સમાચાર પોર્ટલ સાથે સંકળાયેલા વ્યક્તિઓની સંખ્યા દર્શાવવામાં આવી છે, મેં માત્ર તે જ વ્યક્તિઓને પક્ષકાર બનાવ્યા છે જેઓ વિષયની પસંદગી નિયંત્રિત કરે છે, અર્થાત્ અખબારમાં પ્રકાશિત થનારી સામગ્રીની પસંદગી કરે છે. આરોપી નં. ૧ – સુશ્રી રોહિણી સિંહ, જે લેખની લેખિકા છે, અને આરોપી નં. ૭ – જે માલિક છે, તેમને છોડીને બાકીના બધા આરોપીઓ સંપાદકો છે. તેથી, પ્રથમ દ્રષ્ટિએ એવી ઉપધારણા થાય છે કે સંપાદકો તરીકે તેઓ લેખની પસંદગી અને પ્રકાશનમાં સંકળાયેલા છે. અરજદારોએ તેમની અરજીઓમાં પોતે સંકળાયેલા ન હોવાનો જે ઉદ્દેશ કર્યો છે તે બચાવનો મુદ્દો છે, જેનો વિચાર માત્ર વિચારણાના તબક્કે જ થઈ શકે. તેથી પણ, હાલની અરજી પ્રાથમિક દશામાં જ નામંજૂર થવા પાત્ર છે.”

૭.૪ શ્રી રાજુએ, પોતાની રજૂઆતોના સમર્થનમાં, નીચેના નિર્ણયો પર આધાર મૂક્યો;

(૧) ગંભીરસિંહ આર. દેકારે વિ. ફાલ્ગુનભાઈ ચિમનભાઈ પટેલ અને અન્ય એક, (૨૦૧૩) ૩ એસ.સી.સી. ૬૯૭;

(૨) સેવકરામ સોભાણી વિ. આર.કે. કરંજયા, ચીફ એડિટર, વીકલી બ્લિટ્ઝ અને અન્ય, (૧૯૮૧) ૩ એસ.સી.સી. ૨૦૮;

(૩) સુપ્રમણિયન સ્વામી વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા, મિનિસ્ટ્રી ઑફ લો અને અન્ય, (૨૦૧૬) ૭ એસીસી ૨૨૧;

૮. પક્ષકારોની તરફેથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલને સાંભળ્યા પછી અને નોંધપોથી પર રહેલી સામગ્રીનું વિચારણા કર્યા બાદ, મારા વિચારણા માટે માત્ર એક જ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું ફરિયાદ અને પ્રક્રિયા જારી કરવાનો આદેશ રદ કરવામાં આવવો જોઈએ.

૯. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસનો વ્યાપ;

૯.૧ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ નીચે મુજબ છે;

૨૦૨. પ્રક્રિયા જારી કરવાની મુલતવી રાખવું. કોઈપણ મેજિસ્ટ્રેટ, જેવો ગુનો અંગે તે સંજ્ઞાન લેવા માટે અધિકૃત હોય અથવા જે કલમ ૧૮૨ હેઠળ તેની સમક્ષ મોકલવામાં આવ્યો હોય તેવી ફરિયાદ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે, જો તે યોગ્ય માને, તો આરોપી વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવાનું મુલતવી રાખી શકે છે, અને કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતા આધાર છે કે નહીં તે નક્કી કરવાના હેતુસર, પોતે જ કેસની પૂછપરછ કરી શકે છે અથવા પોલીસ અધિકારી દ્વારા અથવા તે યોગ્ય માને તેવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા તપાસ કરાવવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે: પરંતુ, તપાસ માટે એવો કોઈ નિર્દેશ આપવામાં આવશે નહીં, જ્યાં મેજિસ્ટ્રેટને

એવું જણાય કે ફરિયાદમાં દર્શાવેલ ગુનો સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા વિશિષ્ટપણે વિચારણાપાત્ર છે; અથવા જ્યાં ફરિયાદ અદાલત દ્વારા કરવામાં આવેલ ન હોય, ત્યાં સુધી કે કલમ ૨૦૦ હેઠળ ફરિયાદી અને હાજર સાક્ષીઓ (જો હોય તો) ના સોગંદ પર નિવેદનો લેવામાં આવ્યા ન હોય. ઉપ-કલમ (૧) હેઠળની પૂછપરછમાં, મેજિસ્ટ્રેટ, જો તે યોગ્ય માને, તો સાક્ષીઓના સોગંદ પર પુરાવા લઈ શકે છે: પરંતુ, જો મેજિસ્ટ્રેટને એવું જણાય કે ફરિયાદમાં દર્શાવેલ ગુનો સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા વિશિષ્ટપણે વિચારણાપાત્ર છે, તો તે ફરિયાદીને તેના સાક્ષીઓને રજૂ કરવા માટે કહેશે અને તેમનો સોગંદ પર પરિક્ષણ કરશે. ઉપ-કલમ (૧) હેઠળની તપાસ જો પોલીસ અધિકારી સિવાયની કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવે, તો તે વ્યક્તિને આવી તપાસ માટે આ સંહિતાએ પોલીસ મથકના પ્રભારી અધિકારીને આપેલ તમામ સત્તાઓ મળશે, પરંતુ વૉરંટ વિના ધરપકડ કરવાની સત્તા સિવાય.

૯.૨ સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસ વિચરણના સ્વરૂપની નથી, કારણ કે કાયદા મુજબ કોઈપણ ગુનાના સંદર્ભમાં માત્ર એક જ વિચરણ થઈ શકે છે અને વિચરણનો પ્રારંભ માત્ર ત્યારે જ થઈ શકે છે જ્યારે આરોપી સામે પ્રક્રિયા જારી કરવામાં આવે. આવી કાર્યવાહી કડક અર્થમાં ફરીયાદી અને આરોપી વચ્ચેની કાર્યવાહી નથી. જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ ફરીયાદ દાખલ કરવામાં આવે છે તે વ્યક્તિ તેના વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવાનો નિર્ણય થાય ત્યાં સુધી આરોપી બનતી નથી.

સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની કાર્યવાહીમાં તે ભાગ લે તો પણ, તે આરોપી તરીકે નહીં પરંતુ જનસામાન્યના સભ્ય તરીકે ભાગ લે છે. સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસનો હેતુ એ હકીકતનું નિશ્ચય કરવો છે કે ફરીયાદમાં એવી કોઈ વાજબી પાયા છે કે નહીં, જે ફરીયાદમાં દર્શાવાયેલ વ્યક્તિ વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવાની માંગ કરે, અથવા તે નિરાધાર છે અને જેના આધાર પર કોઈ કાર્યવાહી કરવાની જરૂર નથી. આ કલમમાં જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ ફરીયાદ કરવામાં આવી છે તેની દોષિતતા કે નિર્દોષિતતા અંગે કોઈ નિર્ણય કરવાની આવશ્યકતા નથી. આવી વ્યક્તિને સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવા માટે કાયદેસર રીતે બોલાવી પણ શકાય નહીં. આવી કાર્યવાહીની પ્રકૃતિ અંગે સર્વોચ્ચ અદાલતે પોતાના બે ચુકાદાઓમાં, અર્થાત્, (૧) વડીલાલ પંચાલ વિ. દત્તાત્રય દુલાજી ચડિગાંવકર, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૧૧૧૩ અને (૨) ચંદ્ર દેવ સિંહ વિ. પ્રકાશ ચંદ્ર બોસ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૩ એસ.સી. ૧૪૩૦ માં, જેમાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની પૂર્વવર્તી કલમ ૨૦૨ વિચારણા માટે ઉદ્ભવી હતી, સંપૂર્ણ ચર્ચા કરી છે. વર્તમાન કલમ ૨૦૨, પૂર્વવર્તી કલમ ૨૦૨નું મૂળભૂત પુનરુચ્ચારણ હોવાથી, ઉપરોક્ત બે નિર્ણયોમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે તે કલમ હેઠળની કાર્યવાહીની પ્રકૃતિ અંગે કરેલ અવલોકનો વર્તમાન સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની કાર્યવાહીનું નિયંત્રણ કરતા હોવાનું સ્વીકારવું પડશે.

૯.૩ તેમ છતાં, વર્તમાન કલમ ૨૦૨(૧) માં કરવામાં આવેલા બે ફેરફારો વિશેષ ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે. જૂની સંહિતામાં, જ્યાં મેજિસ્ટ્રેટે જેમની વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી હોય તે વ્યક્તિની હાજરી બલપૂર્વક કરાવવા માટે પ્રક્રિયા જારી કરવાનું મુલતવી રાખવાનું નક્કી કર્યું હોય, ત્યાં તેવા નિર્ણયના સમર્થનમાં તેને લેખિતમાં કારણો નોંધવા પડતા હતા. વર્તમાન કલમ હેઠળ હવે આવી ફરજ રહી નથી. બીજું, જૂની સંહિતા હેઠળ તપાસ રાખવાનો હેતુ 'ફરિયાદની સત્યતા કે અસત્યતા નિર્ધારિત કરવો' એવો દર્શાવવામાં આવ્યો હતો. નવી કલમ હેઠળ વિચારવામાં આવેલી તપાસનો હેતુ કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતો આધાર છે કે નહીં તે નક્કી કરવાનો છે. હવે કરવામાં આવેલ આ સુધારો હેઠળની તપાસનો હેતુ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે, તેમ છતાં પૂર્વવર્તી કલમમાં વપરાયેલા શબ્દોને પણ અદાલતો દ્વારા એ જ રીતે સમજવામાં આવ્યા હતા જેમ વર્તમાન કલમમાં શબ્દરચના કરવામાં આવી છે. આ રીતે, આ કલમને તેની ભાષા સાથે સુસંગત બનાવવામાં આવી છે, જે મેજિસ્ટ્રેટને, જો તે આ મતનો હોય કે 'કાર્યવાહી માટે પૂરતો આધાર નથી', તો ફરિયાદ નામંજૂર કરવાની સત્તા આપે છે. આ પછીના ફેરફારનો હેતુ કાનૂન આયોગના ૪૧મા અહેવાલમાં જોવા મળે છે, જેમાં આ પ્રમાણે મત વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો:

૧૬.૯. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહે છે કે વધુ પૂછપરછ અથવા તપાસનો હેતુ ફરિયાદની સત્યતા અથવા અસત્યતા નિશ્ચિત કરવાનો છે". અમે આને અનુચિત ગણીએ છીએ, કારણ કે તે તબક્કે ફરિયાદની સત્યતા અથવા અસત્યતા નિર્ધારિત કરી

શકાય તેવી નથી; તેમજ જ્યારે મેજિસ્ટ્રેટ આરોપીને સમન્સ પાઠવવાનો નિર્ણય કરે છે ત્યારે તેની સમક્ષની ફરિયાદ સાચી છે એવું કહેવું પણ તેના માટે શક્ય નથી. વાસ્તવિક હેતુ એ નિશ્ચિત કરવાનો છે કે 'આગળ કાર્યવાહી કરવા' માટે આધાર અસ્તિત્વમાં છે કે નહીં, અને આ શબ્દપ્રયોગ વાસ્તવમાં '. માં વપરાયેલ છે. તેથી અમારું માનવું છે કે ની ભાષા , ની ભાષા સાથે સુસંગત હોવી જોઈએ, અને તે અનુસાર અમે યોગ્ય ફેરફારો કર્યા છે.

(જુઓ એસ.એસ. ખન્ના વિ. ચીફ સેક્રેટરી, પટણા, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૫૯૫)

૯.૪ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસનો વ્યાપ અત્યંત મર્યાદિત છે—માત્ર એટલું નિશ્ચિત કરવા પૂરતો કે કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતો આધાર છે કે નહીં: (૧) ફરિયાદીએ અદાલત સમક્ષ મૂકેલ સામગ્રીના આધારે; (૨) મર્યાદિત હેતુસર, એટલે કે પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે પ્રથમદષ્ટિએ કેસ બને છે કે નહીં તે જાણવા માટે; અને (૩) આ પ્રશ્નનો નિર્ણય સંપૂર્ણપણે ફરિયાદીની દષ્ટિએ કરવો, આરોપી પાસે હોઈ શકે તેવી કોઈપણ બચાવદલીલનો જરા પણ વિચાર કર્યા વિના. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, આ બાબત સુસ્થાપિત છે કે કલમ ૨૦૨ હેઠળની કાર્યવાહી દરમિયાન આરોપીને સંપૂર્ણપણે કોઈ લોકસ સ્ટેન્ડી હોતો નથી અને તેના વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી થવી જોઈએ કે નહીં તે પ્રશ્ન પર તેને સાંભળવાનો હક નથી.

૯.૫ સર્વોચ્ચ અદાલતે, સુશ્રી નાગવ્વા વિ. વીરન્ના શિવલિંગપ્પા કોંજલગી અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૬ એસ.સી. ૧૯૪૭ના કેસમાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસનો સાચો વ્યાપ અત્યંત સંક્ષેપમાં સમજાવ્યો છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે કરેલ સંબંધિત અવલોકનો હું ઉદ્ધૃત કરું છું.

“આ અદાલતના દીર્ઘકાળથી આવેલા નિર્ણયોનો અવિરત ક્રમ દ્વારા આ બાબત સુસ્થાપિત છે કે પ્રક્રિયા જારી કરવાની અવસ્થાએ મેજિસ્ટ્રેટ મુખ્યત્વે ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપો અથવા તેના સમર્થનમાં રજૂ કરાયેલા પુરાવા અંગે જ સંબંધિત હોય છે અને તેને માત્ર પ્રાથમિક દષ્ટિએ એટલો સંતોષ થવો જરૂરી છે કે આરોપી વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટે પૂરતા આધાર છે કે નહીં. કેસના ગુણદોષ અંગે વિગતવાર ચર્ચામાં પ્રવેશવું મેજિસ્ટ્રેટના અધિકારક્ષેત્રમાં આવતું નથી, તેમજ વડી અદાલત પણ તેના પુનરીક્ષણ અધિકારક્ષેત્રમાં, જે અત્યંત મર્યાદિત છે, આ બાબતમાં પ્રવેશી શકતી નથી.

(૧) આ નીચે મુજબ આરક્ષિત કરવામાં આવ્યું હતું:

અદાલતોએ આ કેસોમાં એ પણ નિર્દેશ કર્યો છે કે મેજિસ્ટ્રેટે જોવાનું એ છે કે ફરિયાદીના આક્ષેપોના સમર્થનમાં પુરાવો છે કે નહીં, અને એ નહીં કે તે પુરાવો દોષિત ઠેરવવા માટે પૂરતો છે કે નહીં. આમાંથી કેટલાક કેસોમાં માનનીય ન્યાયાધીશોએ ખાસ ભારપૂર્વક અવલોકન કર્યું છે કે આ હેઠળની તપાસને, જે પ્રક્રિયા જારી થયા પછી જ થઈ શકે તેવી સુનાવણી સમકક્ષ ગણાવી નહીં, અને

સુનાવણી માત્ર એક જ હોઈ શકે. નિઃસંદેહ, કલમ ૨૦૨ ની ઉપકલમ (૧) માં જ દર્શાવ્યા મુજબ, તપાસનો હેતુ ફરિયાદની સત્યતા કે અસત્યતા નિર્ધારિત કરવાનો છે, પરંતુ આવી તપાસ કરનાર મેજિસ્ટ્રેટે આ કાર્ય માત્ર તેની સમક્ષ તપાસ દરમિયાન કરવામાં આવેલા નિવેદનોની આંતરિક ગુણવત્તાના સંદર્ભમાં જ કરવાનું હોય છે, જેનો સ્વાભાવિક અર્થ ફરિયાદ પોતે, ફરિયાદી દ્વારા શપથ ઉપર કરવામાં આવેલ નિવેદન (૧) (૧૯૬૪)૧ એસ. સી. આર. ૬૩૯, ૬૪૮ ૧૨૭ અને ફરિયાદીના કહેવાથી તપાસવામાં આવેલ વ્યક્તિઓ દ્વારા તેની સમક્ષ કરવામાં આવેલા નિવેદનો એવો થાય છે.

સંહિતાના ક્ષેત્ર, વ્યાપ અને પરિધિ દર્શાવતા મુજબ નીચે મુજબ છે:

એ કહે છે કે મેજિસ્ટ્રેટ, જો તેને યોગ્ય લાગે તો, લેખિતમાં નોંધવાના કારણોસર, જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તેની હાજરી ફરજિયાત કરાવવા માટેની પ્રક્રિયા જારી કરવાનું મુલતવી રાખી શકે છે અને ફરિયાદ સત્ય છે કે અસત્ય તે નિશ્ચિત કરવા માટે તપાસ કરવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે; અન્ય શબ્દોમાં, આ કલમ હેઠળની તપાસનો વ્યાપ પ્રક્રિયા જારી કરવાના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા માટે ફરિયાદની સત્યતા કે અસત્યતા શોધી કાઢવા સુધી મર્યાદિત છે. આવી તપાસનો હેતુ ફરિયાદ સત્ય છે કે અસત્ય તે નિશ્ચિત કરવાનો છે; અર્થાત્, સંબંધિત વ્યક્તિ વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવી અને કાર્યવાહીનો પ્રારંભ કરવો ન્યાયસંગત ઠરે એટલા માટે ફરિયાદના સમર્થનમાં પુરાવો છે કે નહીં તે નિશ્ચિત કરવાનો છે. આ કલમ એવું કહેતું નથી કે તે તબક્કે, જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ

ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તેની દોષિતતા કે અન્યથા અંગે નિર્ણય કરવા માટે નિયમિત વિચારણ થવી જોઈએ; કારણ કે, જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તેને તેના વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલા આક્ષેપનો જવાબ આપવા કાનૂની રીતે ત્યારે જ પોકારી શકાય, જ્યારે પ્રક્રિયા જારી કરવામાં આવી હોય અને તેની સામે વિચારણ શરૂ કરવામાં આવી હોય.

આથી આ અદાલતના બે નિર્ણયોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની હેઠળની તપાસનો વ્યાપ અત્યંત મર્યાદિત છે—માત્ર ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપોની સત્યતા કે અસત્યતાનું નિર્ધારણ કરવા સુધી મર્યાદિત— (૧) ફરિયાદી દ્વારા અદાલત સમક્ષ મૂકવામાં આવેલી સામગ્રીના આધારે; (૨) પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ કેસ બને છે કે નહીં તે શોધવાના મર્યાદિત હેતુ માટે; અને (૩) આરોપી પાસે હોઈ શકે તેવી કોઈપણ બચાવ તરફ જરા પણ ધ્યાન આપ્યા વિના, પ્રશ્નનો નિર્ણય સંપૂર્ણપણે ફરિયાદીના દૃષ્ટિકોણથી કરવા માટે. વાસ્તવમાં, એ સુસ્થાપિત છે કે હેઠળની કાર્યવાહીમાં આરોપીને કોઈપણ રીતે લોકસ સ્ટેન્ડી હોતું નથી અને તેની સામે પ્રક્રિયા જારી કરવી જોઈએ કે નહીં તે પ્રશ્ન પર તેને સાંભળવાનો હક મળતો નથી.

શ્રી ભંડારેએ "ફરિયાદની સત્યતા અથવા અસત્યતા" શબ્દો પર ઘણો ભાર મૂક્યો અને દલીલ કરી કે ફરિયાદ ખોટી છે કે કેમ તે નક્કી કરતી વખતે અદાલત કેસની વ્યાપક સંભાવનાઓના પ્રશ્નમાં અથવા પુરાવામાં દેખાતી આંતરિક ક્ષતિઓમાં પ્રવેશી શકે છે. એ સાચું છે કે પ્રક્રિયા જારી કરવી જોઈએ કે કેમ તે બાબતે નિર્ણય

લેતાં મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદના મુખપૃષ્ઠ પર દેખાતી અથવા ફરિયાદ પક્ષકાર દ્વારા આક્ષેપોના સમર્થનમાં રજૂ કરાયેલા પુરાવામાં પ્રગટ થતી મૂળભૂત અસંભાવિતતાઓને ધ્યાનમાં લઈ શકે છે, પરંતુ આરોપીની દોષિત ઠરાવવાની સંભાવના અને તેના વિરુદ્ધ પ્રથમદ્રષ્ટ્યા કેસ સ્થાપિત થવા વચ્ચે ભેદરેખા બહુ જ પાતળી જણાય છે. આ બાબતમાં મેજિસ્ટ્રેટને નિઃસંદેહ વિવેકાધિકાર આપવામાં આવ્યો છે અને તે વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ તેણે ન્યાયસંગત રીતે કરવો જરૂરી છે. એકવાર મેજિસ્ટ્રેટે પોતાનો વિવેકાધિકાર વાપરી લીધો પછી, વડી અદાલત કે આ અદાલત માટે પણ પોતાના વિવેકાધિકારને મેજિસ્ટ્રેટના વિવેકાધિકારના સ્થાને મૂકવું અથવા કેસની ગુણદોષ પરખ કરીને એ શોધવું કે ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપો, જો સાબિત થાય, તો અંતે આરોપીની દોષિત ઠરાવમાં પરિણમે કે નહીં, યોગ્ય નથી. અમારી દ્રષ્ટિએ, આ પ્રકારના વિચારદોરા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ હેઠળની તપાસના વ્યાપ અને પરિસીમાથી સંપૂર્ણપણે પર છે, જે તપાસનો અંત કલમ ૨૦૪(૨) હેઠળના આદેશમાં આવે છે. તેથી નિર્ભયતાથી એમ કહી શકાય કે નીચે દર્શાવેલ પરિસ્થિતિઓમાં આરોપી વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરતો મેજિસ્ટ્રેટનો આદેશ રદ કરી શકાય:

- (૧) જ્યાં ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો અથવા તેના સમર્થનમાં નોંધાયેલા સાક્ષીઓના નિવેદનોને તેમના મુખમૂલ્યે સ્વીકારતાં આરોપી વિરુદ્ધ કોઈપણ રીતે મામલો બનતો નથી અથવા ફરિયાદ

આરોપી વિરુદ્ધ આક્ષેપિત ગુનાના આવશ્યક તત્વો પ્રગટ કરતી નથી;

(૨) જ્યાં ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો સ્પષ્ટપણે અસંગત અને સ્વભાવતઃ અવિશ્વસનીય હોય, જેથી કોઈ સમજદાર વ્યક્તિ ક્યારેય એવો નિષ્કર્ષે પહોંચી ન શકે કે આરોપી વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતું આધાર ઉપલબ્ધ છે;

(૩) જ્યાં પ્રક્રિયા જારી કરવામાં મેજિસ્ટ્રેટે ઉપયોગમાં લીધેલો વિવેકાધિકાર મનસ્વી અને સ્વૈચ્છીક હોય, કારણ કે તે અથવા તો કોઈ પુરાવા વિના અથવા સંપૂર્ણપણે અસંગત અથવા અગ્રાહ્ય સામગ્રીના આધારે અપનાવવામાં આવ્યો હોય; અને .

(૪) જ્યાં ફરિયાદ મૂળભૂત કાનૂની ખામીઓથી પીડિત હોય, જેમ કે, મંજૂરીનો અભાવ, અથવા કાયદેસર સક્ષમ અધિકારી દ્વારા ફરિયાદનો અભાવ અને તેવું અન્ય.

અમારા દ્વારા ઉદ્દેખિત કેસો માત્ર દૃષ્ટાંતરૂપ છે અને તેવી પરિસ્થિતિઓ દર્શાવવા માટે પૂરતા માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો પ્રદાન કરે છે, જેમાં વડી અદાલત કાર્યવાહી રદ કરી શકે છે.

ખરેખર, જો આરોપી દ્વારા રજૂ કરાયેલ દસ્તાવેજો અથવા પુરાવા મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવે, તો તે હેઠળની તપાસને સંપૂર્ણ નિયમિત વિચારણામાં રૂપાંતરિત કરવી પડે, જેના પરિણામે આ કલમ જે

હેતુસર સમાવેશમાં લાવવામાં આવી છે તે જ હેતુ નિષ્ફળ બની જાય. મેજિસ્ટ્રેટના આદેશને રદ કરતી વખતે વડી અદાલતે હેઠળની તપાસના મર્યાદિત કાર્યક્ષેત્રનો સંપૂર્ણપણે વિચાર કર્યો નથી. મેજિસ્ટ્રેટના આદેશનો અભ્યાસ કર્યા બાદ અમને તેમની તરફથી કોઈ ભૂલ કે કાનૂની ખામી થયેલી જણાતી નથી. મેજિસ્ટ્રેટે પોતાના વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કર્યો છે અને પોતાના નિષ્કર્ષ માટે ચુકિતસંગત કારણો આપ્યા છે. તે કારણો સારા હતા કે ખરાબ, પૂરતા હતા કે અપૂરતા, તેવો પ્રશ્ન એવો નહોતો કે જેનો પુનર્વિચારાધિકારમાં વડી અદાલત દ્વારા પરીક્ષણ થઈ શક્યો હોત. અમે આ નોંધવા માટે મજબૂર છીએ કે વડી અદાલતે પોતાની મર્યાદા બહાર જઈને એક વિસ્તૃત ચુકાદો લખ્યો, જેમાં આરોપીના પક્ષના કેટલાક પાસાઓને ઉજાગર કરવામાં આવ્યા, જે તેઓએ દાખલ કરેલા એવા દસ્તાવેજોમાંથી દેખાતા હતા, જે દાખલ કરવાનો તેમને અધિકાર નહોતો અને જેમનો કાયદેસર રીતે વિચાર પણ થઈ શકતો નહોતો.”

૯.૬ તેથી, ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત નિર્ણયમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે અત્યંત સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે જો મેજિસ્ટ્રેટે પોતાનો વિવેકાધિકાર વાપર્યો હોય અને પોતાના નિષ્કર્ષ માટે

સુસંગત કારણો આપ્યાં હોય, તો ત્યારબાદ વડી અદાલતે એ પ્રશ્નમાં પ્રવેશ કરવો નહીં કે તે કારણો સારા છે કે ખરાબ, પૂરતા છે કે અપૂરતા.

૯.૭ તે જ સમયે, એટલું જ સત્ય છે કે જ્યારે સમન્સ પૂર્વનો પુરાવો કોઈપણ ગુનો બને છે એવું દર્શાવતો ન હોય ત્યારે ફોજદારી કાર્યવાહી આગળ ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપવી, અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગ સમાન ગણાશે. નિર્વિવાદ રીતે, ન્યાયિક પ્રક્રિયા દમન અથવા અનાવશ્યક હેરાનગતિનું સાધન હોવી જોઈએ નહીં. અદાલતે પોતાનો વિવેકાધિકાર વાપરતી વખતે સાવચેત અને ન્યાયસંગત રહેવું જોઈએ અને પ્રક્રિયા જારી કરતાં પહેલાં સંબંધિત તમામ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ, જેથી તે ખાનગી ફરિયાદીના હાથમાં વ્યક્તિઓને અનાવશ્યક રીતે હેરાન કરવા માટે પ્રતિશોધના સાધનરૂપ ન બને.

૯.૮ પી.એસ. મેહરહોમજી વિ. કે.ટી. વિજય કુમાર અને અન્યના કેસમાં, (૨૦૧૫) ૧ એસ.સી.સી. ૭૮૮, સર્વોચ્ચ અદાલતે પરા-૧૫ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું;

ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ હેઠળના ગુનાનો આક્ષેપ કરતી ફરિયાદ અંગે જ્યાં સુધી પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી, જો આક્ષેપોના વિચારણા પર ફરિયાદને ફરિયાદીની શપથ પરની હકીકતથી આધાર મળે છે અને ગુનાના આવશ્યક ઘટકો

પ્રગટ થાય છે, તો વડી અદાલતે સંજ્ઞાન લેવામાં આવેલ આદેશમાં સામાન્ય રીતે હસ્તક્ષેપ કરવો જોઈએ નહીં.

૯.૯ ધનલક્ષ્મી વિ. આર. પ્રસન્ના કુમાર, (૧૯૯૦) સપ્લિમેન્ટ એસ.સી.સી. ૬૮૬ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોવાળી ખંડપીઠે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું; ‘ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની જોગવાઈ વડી અદાલતને અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા માટે તેની સ્વભાવજ નિહિત સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવાનો અધિકાર આપે છે. ફરિયાદના આધારે સ્થાપિત કાર્યવાહીમાં, કાર્યવાહી રદ કરવા માટેની સ્વભાવજ નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ ફક્ત તેવા કેસોમાં જ કરવો યોગ્ય બને છે, જ્યાં ફરિયાદમાંથી કોઈ ગુનો પ્રકાશમાં આવતો ન હોય અથવા તે તુરુષ, પીડાદાયક અથવા દમનકારી હોય. જો ફરિયાદમાં વર્ણવાયેલા આક્ષેપો તેવા ગુનાનું રચન કરતા ન હોય, જેના વિષે મેજિસ્ટ્રેટે સંજ્ઞાન લીધું હોય, તો વડી અદાલતને તેની સ્વભાવજ નિહિત સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને કાર્યવાહી રદ કરવી ખુદી રહે છે. પરંતુ, નીચલી અદાલતમાં વિચારણા પહેલાં, કેસનો અંતે દોષસિદ્ધિમાં પરિણમશે કે નહીં તે શોધવા માટે કેસનું અતિસૂક્ષ્મ વિશ્લેષણ કરવું આવશ્યક નથી. ફરિયાદને સમસ્તરૂપે વાંચવી જોઈએ. જો ફરિયાદીના શપથપત્રક સમાન શપથ ઉપરના નિવેદનના પ્રકાશમાં આક્ષેપોની વિચારણા કરતાં એવું જણાય કે ગુનો/ગુનાઓના તત્વો પ્રકાશમાં આવે છે, અને ફરિયાદ કપટપૂર્વક, તુરુષ અથવા પીડાદાયક છે એવું દર્શાવતું કોઈ સામગ્રી

નથી, તો તે સ્થિતિમાં વડી અદાલત દ્વારા હસ્તક્ષેપ કરવા માટે કોઈ યુક્તિપૂર્ણ કારણ રહેતું નથી.’

૯.૧૦ ચંદ ધવન વિ. જવાહર લાલ, (૧૯૯૨) ૩ એસ.સી.સી. ૩૧૭ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતની સત્તા અને ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરતા સમયે, એવું અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યારે મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા ગુનાની સંજ્ઞા લેવાના તબક્કે કાર્યવાહી રદ કરવા માટે વડી અદાલતને તેની અધિકારિતા વાપરવા માટે આમંત્રિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે વડી અદાલત આક્ષેપોને ધ્યાનમાં લે છે, અને ફરિયાદ અથવા આરોપપત્રમાં દર્શાવાયેલા તે આક્ષેપો કાયદાની દ્રષ્ટિએ કોઈ ગુનો રચતા નથી અથવા કોઈ ગુનાનું તત્ત્વ દર્શાવતા નથી કે કેમ, તેમજ તે પરિસ્થિતિઓમાં ફોજદારી કાર્યવાહીનો આશ્રય લેવો અદાલતી પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ ઠરે છે કે નહીં.

૯.૧૧ રાધે શ્યામ ખેમકા વિ. બિહાર રાજ્ય, (૧૯૯૩) ૩ એસસીસી ૫૪ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે, ફરી એકવાર, ઠરાવ્યું હતું:

“ભારત સરકારના ઉપસચિવે સી.બી.આઈ.ને કરેલી ફરિયાદમાં એ દર્શાવવા માટે વિવિધ પરિસ્થિતિઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે અપીલકર્તાઓને કોઈ વ્યવસાય ચલાવવાનો આશય નહોતો. કલકત્તા સ્ટોક એક્સચેન્જ દ્વારા અરજી નામંજૂર કરવામાં આવ્યા

છતાં, તેમણે અરજદારોના શેરના નાણાં કપટપૂર્ણ આશયથી પોતાના પાસે જ રાખ્યા. આ આક્ષેપોની સી.બી.આઈ. દ્વારા તપાસ કરવામાં આવી હતી અને અંતે આરોપપત્ર રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. તે આરોપપત્રના આધારે ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવામાં આવ્યો છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, માત્ર આ આધારે કે શેર માટે અરજદારોએ , ની જોગવાઈઓનો આશ્રય લઈ શકતા હતા, અપીલકર્તાઓ સામે બાકી રહેલી ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવી સ્વીકાર્ય થઈ શકે નહીં. આ તો અપીલકર્તાઓનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન છે કે પ્રકરણ પોતે સંપૂર્ણ રીતે ખુલ્લું પડે તે પહેલાં જ તેનો અંત લાવી દેવામાં આવે. ફરિયાદ પક્ષ તરફથી રજૂ કરાયેલા સામગ્રીના આધારે એ સ્થાપિત થાય છે કે નહીં કે અપીલકર્તાઓએ ઉપરોક્ત કંપનીના શેર સંબંધે અરજીઓ મંગાવતું પ્રોસ્પેક્ટસ કપટપૂર્ણ આશયથી બહાર પાડ્યું હતું, અથવા અરજદારોથી નાણાં પ્રાપ્ત કર્યા બાદ તેમણે તે જ નાણાં કપટપૂર્વક પોતાના પાસે જ રાખ્યાં હતા કે તેનું ગેરવહીવટપૂર્વક અપહરણ કર્યું હતું, તેનું પરીક્ષણ કરવું નીચલી અદાલતનું કાર્ય રહેશે. એવો અભ્યાસક્રમ વડી અદાલત અથવા આ અદાલત પૈકી કોઈ દ્વારા પણ હાથ ધરવામાં આવી શકતો નથી. જો આક્ષેપો અને મૂકવામાં આવેલા આરોપોને તેમનાં પ્રાથમિક મુખમૂલ્યે સ્વીકારીને અદાલતે આ નિષ્કર્ષે પહોંચ્યું હોત કે હેઠળ કોઈ ગુનો પ્રગટ થતો નથી, તો

બાબત અલગ હોત. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે વારંવાર નિર્દેશ કર્યો છે કે સંહિતાની હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે અદાલતે નીચલી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવો ન જોઈએ. સંહિતાની હેઠળની સત્તા વડી અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ બને તેવા ફરિયાદ પક્ષને રદ કરવાની અદાલતને સત્તા છે. પરંતુ, તે સત્તાનો ઉપયોગ વડી અદાલત દ્વારા સમાંતર વિચારણા ચલાવવા માટે કરી શકાય નહીં, માત્ર તપાસ અથવા પૂછપરછ દરમિયાન એકત્ર કરવામાં આવેલા નિવેદનો અને દસ્તાવેજોના આધાર પર, આ બાબતે અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવા માટે કે જો વિચારણા આગળ વધવા દેવામાં આવે તો સંબંધિત આરોપીને દંડિત થવાની શક્યતા છે કે નહીં. ”

૯.૧૨ મુશ્તાક અહમદ વિ. મોહદ. હબીબુર રહમાન ફૈઝ, (૧૯૯૬) ૭ એસ.સી.સી. ૪૪૦ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું;

‘ફરિયાદ અને તેની સાથેના પરિશિષ્ટોના પ્રકાશમાં પડકારાયેલ ચુકાદાનું અવલોકન કર્યા પછી અમને કહેવા માટે બાધ્ય થવું પડે છે કે પડકારાયેલ ચુકાદો પસાર કરતી વખતે વડી અદાલતે સી.આર.પી.સી. હેઠળની પોતાની અધિકારસીમા વટાવી દીધી હતી. વધુ દુર્ભાગ્યની બાબત એ છે કે વડી અદાલતે સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા વિ. ભજન લાલ (૧૯૯૨ સપ્. (૧) એસ.સી.સી. ૩૩૫)

ના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જેમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલતે ઉદાહરણરૂપ રીતે એવા કેસોની શ્રેણીઓ ગણાવી હતી કે જેમાં ફરિયાદ અથવા એફ.આઈ.આર. રદ કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકાય; છતાં, તેમાં આપેલી નીચેની સાવચેતીની નોંધને તેણે ધ્યાનમાં લીધી નહોતી — તો અનુસરવાની વાત જ દૂર રહી:—

અમે એ અસરની ચેતવણીરૂપ નોંધ પણ કરીએ છીએ કે ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ અત્યંત મર્યાદિત રીતે અને સાવચેતીપૂર્વક જ, તે પણ અતિદુર્લભમાંથી અતિદુર્લભ કેસોમાં જ થવો જોઈએ; કે અદાલતને એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપોની વિશ્વસનીયતા, ખરોપણું અથવા અન્યથા અંગે તપાસમાં પ્રવેશ કરવા માટે ન્યાયસંગત ઠેરવી શકાય નહીં; અને કે અસાધારણ અથવા સ્વભૂત સત્તાઓ અદાલતને પોતાની ઈચ્છા અથવા મનસ્વી વૃત્તિ મુજબ કાર્ય કરવા માટે મનમાની અધિકારક્ષેત્ર પ્રદાન કરતી નથી.

૯.૧૩ ભારતીય બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ અથવા દં.પ્ર.સં.ની કલમ ૪૮૨ હેઠળની કાર્યવાહી રદ કરવાની આ અદાલતની સત્તાઓ તેમજ દં.પ્ર.સં.ની કલમ ૨૦૨ હેઠળની તપાસનો વ્યાપ વિચાર્યા બાદ, હવે હું એ વિચારવા આગળ વધું છું કે શું ફરિયાદ, પ્રથમદૃષ્ટ્યા, ભા.દં.સં.ની કલમ ૫૦૦ હેઠળ દંડનીય માનહાનિના ગુનાના આચરણનું પ્રકટીકરણ કરે છે કે કેમ.

૧૦. બદનક્ષીનો ગુનો;

૧૦.૧ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૮૯ નીચે મુજબ છે;

“૪૮૯. માનહાનિ.—જે કોઈ, બોલેલા અથવા વાંચવા માટે અભિપ્રેત શબ્દો દ્વારા, અથવા સંકેતો દ્વારા, અથવા દૃશ્ય પ્રતિનિધિત્વ દ્વારા, કોઈ વ્યક્તિ અંગે એવો આક્ષેપ કરે છે અથવા પ્રકાશિત કરે છે કે જેનાથી તે વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડવાનો ઇરાદો હોય, અથવા એવું જાણતો હોય અથવા માનવા માટે કારણ ધરાવતો હોય કે એવો આક્ષેપ તે વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડશે, તે વ્યક્તિએ, આગળ અહીં દર્શાવેલા અપવાદરૂપ કેસો સિવાય, તે વ્યક્તિની માનહાનિ કરી હોવાનું કહેવાય. સ્પષ્ટીકરણ ૧.—મૃત વ્યક્તિ વિષે કોઈ આક્ષેપ કરવામાં આવે તો તે માનહાનિ સમાન થઈ શકે, જો તે આક્ષેપ, તે વ્યક્તિ જીવિત હોત તો તેની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડે એવો હોય, અને તેના કુટુંબના સભ્યો અથવા અન્ય નજીકના સગાઓની લાગણીઓને આઘાત પહોંચાડવા માટે અભિપ્રેત હોય. સ્પષ્ટીકરણ ૨.—કંપની અથવા કોઈ સંસ્થા અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહ અંગે, તે સ્વરૂપે, આક્ષેપ કરવો પણ માનહાનિ સમાન થઈ શકે. સ્પષ્ટીકરણ ૩.—વૈકલ્પિક સ્વરૂપમાં કરવામાં આવેલો અથવા વ્યંગરૂપે વ્યક્ત કરાયેલો આક્ષેપ પણ માનહાનિ સમાન થઈ શકે. સ્પષ્ટીકરણ ૪.—કોઈ આક્ષેપને વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડે છે એમ ત્યારે સુધી કહેવાશે નહીં, જ્યાં સુધી તે આક્ષેપ, સીધા અથવા પરોક્ષ રીતે, અન્ય લોકોના આકલનમાં, તે વ્યક્તિના નૈતિક અથવા બૌદ્ધિક ચરિત્રને ઘટાડતો ન હોય, અથવા તેની જાતિ અથવા તેના વ્યવસાયના સંબંધમાં તેના ચરિત્રને ઘટાડતો ન હોય, અથવા તેની

સાખને ઘટાડતો ન હોય, અથવા એવું માનવામાં આવે તેવું સર્જતો ન હોય કે તે વ્યક્તિનું શરીર ઘૂણાસ્પદ અવસ્થામાં છે, અથવા એવી અવસ્થામાં છે જે સામાન્ય રીતે કલંકજનક માનવામાં આવે છે.

દૃષ્ટાંતો

એ કહે છે—“ઝેડ એક પ્રામાણિક માણસ છે; તેણે બીની ઘડિયાળ ક્યારેય ચોરી નથી”; અને તેવું માનવામાં આવે તે હેતુથી કે ઝેડે બીની ઘડિયાળ ચોરી હતી. આ માનહાનિ છે, જો સુધી તે અપવાદોમાંના કોઈ એકની અંદર ન આવે.

એને પૂછવામાં આવે છે કે બીની ઘડિયાળ કોણે ચોરી. એ ઝેડ તરફ આંગળી ચીંધે છે, એ માન્યતા ઉભી થાય તેવો ઈરાદો રાખીને કે ઝેડે બીની ઘડિયાળ ચોરી છે. જો તે અપવાદોમાંના કોઈ એકની અંદર ન આવે, તો આ માનહાનિ છે.

(સી) એ, ઝેડ બીની ઘડિયાળ લઈને ભાગતો હોય તેવું ચિત્ર દોરી આપે છે, જેથી એવો વિશ્વાસ થાય કે ઝેડે બીની ઘડિયાળ ચોરી છે. આ માનહાનિ છે, જો સુધી તે અપવાદોમાંના કોઈ એકની અંદર ન આવે.

પ્રથમ અપવાદ.—સત્ય એવા આક્ષેપનો, જે જાહેર હિતે કરવો અથવા પ્રકાશિત કરવો જરૂરી હોય.—કોઈપણ વ્યક્તિ વિષે જે કંઈ સત્ય હોય તેવું આક્ષેપ કરવું, જો તે આક્ષેપ કરવો અથવા પ્રકાશિત કરવો જાહેર હિત માટે જરૂરી હોય, તો તે માનહાનિ ગણાતી નથી. તે જાહેર હિત માટે છે કે નહીં, તે હકીકતનો પ્રશ્ન છે.

બીજો અપવાદ.—જાહેર સેવકોના જાહેર વર્તન અંગે.—જાહેર સેવક પોતાના જાહેર ફરજો બજાવતાં હોય ત્યારે તેના વર્તન અંગે, અથવા તેના ચરિત્ર અંગે,

એટલા સુધી જેટલું તે ચરિત્ર તે વર્તનમાં પ્રગટ થાય છે અને તેનાથી વધુ નહીં, સદ્ભાવથી જે કોઈપણ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવે તે માનહાનિ ગણાતી નથી.

ત્રીજો અપવાદ.—કોઈપણ જાહેર પ્રશ્નને સ્પર્શતા કોઈપણ વ્યક્તિના વર્તન અંગે.
—કોઈપણ જાહેર પ્રશ્નને લગતા કોઈપણ વ્યક્તિના વર્તન અંગે, અને તેના ચરિત્ર અંગે, એટલા સુધી જેટલું તે ચરિત્ર તે વર્તનમાં પ્રગટ થાય છે અને તેનાથી વધુ નહીં, સદ્ભાવથી જે કોઈપણ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવે તે માનહાનિ ગણાતી નથી.

દષ્ટાંત

કોઈ જાહેર પ્રશ્ન અંગે સરકારને અરજપત્ર આપવાના ઝેડના વર્તન વિષે, કોઈ જાહેર પ્રશ્ન અંગે સભા બોલાવવા માટેની માંગપત્રિકા પર હસ્તાક્ષર કરવા વિષે, આવી સભામાં અધ્યક્ષપદ સંભાળવા અથવા હાજરી આપવા વિષે, જાહેર સમર્થન માંગતી કોઈ સંસ્થા રચવા અથવા તેમાં જોડાવા વિષે, અથવા કોઈ એવી પદવી માટે વિશિષ્ટ ઉમેદવારને મત આપવા અથવા તેના માટે પ્રચાર કરવા વિષે, જેના કર્તવ્યોના કાર્યક્ષમ પાલનમાં જનતાને હિત હોય, એ દ્વારા સદ્ભાવથી જે કોઈપણ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવે તે માનહાનિ ગણાતી નથી.

ચોથો અપવાદ.—અદાલતોની કાર્યવાહી અંગેના અહેવાલના પ્રકાશન બાબત.
—ન્યાય અદાલતની કાર્યવાહીનો તત્ત્વતઃ સચ્ચો અહેવાલ, અથવા આવી કોઈ
કાર્યવાહીના પરિણામનો અહેવાલ, પ્રકાશિત કરવો માનહાનિ ગણાતો નથી.

સ્પષ્ટીકરણ.—શાંતિ ન્યાયાધિકારી અથવા અન્ય અધિકારી, જે ન્યાય
અદાલતમાં ચાલનારી વિચારણાની પૂર્વે ખુદી અદાલતમાં તપાસ ચલાવે
છે, તે ઉપરોક્ત કલમના અર્થમાં અદાલત ગણાશે.

પાંચમો અપવાદ.—અદાલત દ્વારા નક્કી કરાયેલા કેસના ગુણદોષ અંગે અથવા
સાક્ષીઓ તથા સંબંધિત અન્ય વ્યક્તિઓના વર્તન અંગે.—કોઈ ન્યાય અદાલતે
નક્કી કરેલા કોઈ પણ દીવાની અથવા ફોજદારી કેસના ગુણદોષ અંગે, અથવા
એવા કોઈ કેસમાં કોઈ વ્યક્તિનું પક્ષકાર, સાક્ષી અથવા પ્રતિનિધિ તરીકેનું વર્તન
અંગે, અથવા તેવી વ્યક્તિના ચરિત્ર અંગે, એટલા સુધી જેટલું તેનું ચરિત્ર તે
વર્તનમાં પ્રગટ થાય છે અને તેનાથી વધુ નહીં, સદ્ભાવથી જે કોઈપણ અભિપ્રાય
વ્યક્ત કરવામાં આવે તે માનહાનિ ગણાતી નથી.

દૃષ્ટાંતો

એ કહે છે—“મને લાગે છે કે તે વિવાદમાં ઝેડે આપેલો પુરાવો એટલો
વિરોધાભાસી છે કે તે મૂર્ખ અથવા અપ્રામાણિક હોવો જ જોઈએ.” એ આ
અપવાદની હદમાં આવે છે, જો તે સદ્ભાવપૂર્વક આ કહે, કારણ કે તે જે મત
વ્યક્ત કરે છે તે ઝેડના પાત્રને માત્ર સાક્ષી તરીકે ઝેડના વર્તન પરથી જેમ પ્રગટ
થાય છે તે હદ સુધી જ સંબંધિત છે, અને તેથી વધુ નથી.

પરંતુ જો એ કહે કે—“હું ટી નીચલી અદાલતમાં ઝેડે જે કહ્યું હતું તે માનતો નથી, કારણ કે હું તેને અસત્યવચનવાળા માણસ તરીકે જાણું છું”; તો એ આ અપવાદની અંદર આવતો નથી, કારણ કે ઝેડના ચરિત્ર વિશે તે જે મત વ્યક્ત કરે છે તે ઝેડના સાક્ષી તરીકેના વર્તનના આધારે રચાયેલ મત નથી.

છહો અપવાદ.—જાહેર પ્રદર્શનના ગુણદોષ.—જેનાં કર્તાએ જાહેર જનતાના નિર્ણય માટે કોઈ પ્રદર્શન રજૂ કર્યું હોય, તે પ્રદર્શનના ગુણદોષ અંગે, અથવા તેવા પ્રદર્શનમાંથી જેટલું તેના કર્તાનું ચારિત્ર્ય પ્રગટ થાય છે તેટલા હદ સુધી તેના કર્તાના ચારિત્ર્ય અંગે, સદ્ભાવપૂર્વક કોઈપણ મત વ્યક્ત કરવો, અને તેનાથી વધુ નહીં, તે માનહાનિ ગણાતી નથી.

સમજૂતી.— જનતાના નિર્ણયને આધીન થવાનું જે લેખક દ્વારા સ્પષ્ટરૂપે અથવા એવા કૃત્યો દ્વારા સૂચિત થાય છે, તેવા સંજોગોમાં કોઈ કૃતિ જનતાના નિર્ણયને અર્પિત કરવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવી શકે છે.

દૃષ્ટાંતો

જે વ્યક્તિ કોઈ પુસ્તક પ્રકાશિત કરે છે, તે તે પુસ્તકને જનતાના નિર્ણયાધીન મૂકે છે.

જે વ્યક્તિ જાહેરમાં ભાષણ કરે છે, તે તે ભાષણને જનતાના નિર્ણયને અર્પણ કરે છે.

જે અભિનેતા અથવા ગાયક જાહેર મંચ પર ઉપસ્થિત થાય છે, તે પોતાનું અભિનય અથવા ગાયન જનતાના નિર્ણયાધીન કરે છે.

ઝેડ દ્વારા પ્રકાશિત એક પુસ્તક અંગે એ કહે છે—“ઝેડનું પુસ્તક મૂર્ખામીભર્યું છે; ઝેડ નબળો માણસ હોવો જોઈએ. ઝેડનું પુસ્તક અશ્લીલ છે; ઝેડ અશુદ્ધ મનનો માણસ હોવો જોઈએ.” જો એ આ વાત સદ્ભાવથી કહે છે, તો એ અપવાદની હદમાં આવે છે, કારણ કે ઝેડ વિષે તે જે અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે તે માત્ર એટલી હદ સુધી જ ઝેડના ચરિત્રને લગતો છે જેટલું તે ઝેડના પુસ્તકમાં પ્રગટ થાય છે, અને તેનાથી વધુ નહીં.

પરંતુ જો એ કહે કે—“મને આશ્ચર્ય નથી કે ઝેડનું પુસ્તક મૂર્ખામીસભર અને અશ્લીલ છે, કારણ કે તે નિર્બળ માણસ અને લંપટ છે”. તો એ આ અપવાદની અંદર આવતો નથી, કારણ કે ઝેડના ચરિત્ર અંગે તે જે અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે તે ઝેડના પુસ્તક પર આધારિત અભિપ્રાય નથી.

સાતમો અપવાદ.—બીજા ઉપર કાયદેસર સત્તા ધરાવતી વ્યક્તિ દ્વારા સદ્ભાવપૂર્વક કરવામાં આવેલી નિંદા.—કોઈ વ્યક્તિને બીજી વ્યક્તિ ઉપર, કાયદા દ્વારા પ્રદાન કરાયેલી હોય અથવા તે બીજી વ્યક્તિ સાથે કરવામાં આવેલા કાયદેસર કરારમાંથી ઉત્પન્ન થતી હોય, એવી કોઈ સત્તા હોય, તો તેવી કાયદેસર સત્તા સંબંધિત બાબતોમાં તે બીજી વ્યક્તિના વર્તન અંગે સદ્ભાવપૂર્વક કોઈ નિંદા કરવી એ માનહાનિ ગણાતી નથી.

દષ્ટાંત

જે ન્યાયાધીશ સદ્ભાવપૂર્વક કોઈ સાક્ષી અથવા અદાલતના કોઈ અધિકારીના વર્તનની નિંદા કરે; જે વિભાગપ્રમુખ સદ્ભાવપૂર્વક પોતાના આદેશ હેઠળ રહેલા

વ્યક્તિઓની નિંદા કરે; જે માતા અથવા પિતા સદ્ભાવપૂર્વક અન્ય બાળકોની હાજરીમાં પોતાના બાળકની નિંદા કરે; જે શાળાશિક્ષક, જેને તેની સત્તા માતા અથવા પિતા પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી હોય, સદ્ભાવપૂર્વક અન્ય વિદ્યાર્થીઓની હાજરીમાં કોઈ વિદ્યાર્થીની નિંદા કરે; જે માલિક સેવામાં બેઠકારી બદલ સદ્ભાવપૂર્વક કોઈ નોકરની નિંદા કરે; જે બેંકર સદ્ભાવપૂર્વક પોતાની બેંકના કેશિયરની તેવા કેશિયરના રૂપે કરેલી વર્તણૂક બદલ તેની નિંદા કરે—તે આ અપવાદની અંદર આવે છે।

આઠમો અપવાદ.—અધિકૃત વ્યક્તિ સમક્ષ સદ્ભાવનાપૂર્વક કરવામાં આવેલ આક્ષેપ.—કોઈ વ્યક્તિ વિરુદ્ધ, આક્ષેપના વિષય સાથે સંબંધિત રીતે, તે વ્યક્તિ પર કાયદેસર સત્તા ધરાવતા કોઈપણ વ્યક્તિ સમક્ષ સદ્ભાવનાપૂર્વક આક્ષેપ કરવો બદનક્ષી ગણાતો નથી.

દષ્ટાંત

જો એ સદ્ભાવપૂર્વક ઝેડ વિરુદ્ધ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ આક્ષેપ કરે; જો એ સદ્ભાવપૂર્વક ઝેડના વર્તન અંગે, જે સેવક છે, ઝેડના માલિકને ફરિયાદ કરે; જો એ સદ્ભાવપૂર્વક ઝેડના વર્તન અંગે, જે બાળક છે, ઝેડના પિતાને ફરિયાદ કરે —તો એ આ અપવાદની અંદર આવે છે.

નવમો અપવાદ.—પોતાના અથવા અન્યના હિતોના સંરક્ષણ માટે કોઈ વ્યક્તિએ સદ્ભાવથી કરેલું આક્ષેપણ.—જો કોઈ અન્ય વ્યક્તિના ચારિત્ર્ય અંગે આક્ષેપ સદ્ભાવથી તે આક્ષેપ કરનાર વ્યક્તિના, અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિના

હિતોના સંરક્ષણ માટે, અથવા લોકહિત માટે કરવામાં આવ્યો હોય, તો તે માનહાનિ ગણાતી નથી.

દૃષ્ટાંતો

અ, એક દુકાનદાર, બ ને, જે તેનો વ્યવસાય સંભાળે છે, કહે છે—“ઝ ને તે તમને રોકડા નાણાં આપે નહિ ત્યાં સુધી તેને કંઈ પણ વેચશો નહિ, કારણ કે તેની પ્રામાણિકતા વિષે મારું સારા મત નથી.” જો અ એ પોતાના હિતોના રક્ષણ માટે સદ્ભાવથી ઝ અંગે આક્ષેપ કર્યો હોય, તો અ આ અપવાદની અંદર આવે છે.

એ, એક મેજિસ્ટ્રેટ, પોતાના ઉચ્ચ અધિકારીનો અહેવાલ તૈયાર કરતી વખતે, ઝેડના ચારિત્ર્ય પર આક્ષેપ મૂકે છે. અહીં, જો આ આક્ષેપ સદ્ભાવથી અને લોકહિત માટે કરવામાં આવ્યો હોય, તો એ અપવાદની અંદર આવે છે.

દસમો અપવાદ.—જે વ્યક્તિને સાવધાની જણાવવામાં આવે તેના હિત માટે અથવા જાહેર હિત માટે અભિપ્રેત સાવધાની.—સદ્ભાવનાપૂર્વક એક વ્યક્તિને બીજી વ્યક્તિ વિરુદ્ધ સાવધાની જણાવવી, બદનામી ગણાતી નથી, શરતે કે એવી સાવધાની જે વ્યક્તિને જણાવવામાં આવે છે તેના હિત માટે, અથવા એવી કોઈ વ્યક્તિના હિત માટે જેમાં તે વ્યક્તિને રસ હોય, અથવા જાહેર હિત માટે અભિપ્રેત હોય.”

૧૧. બદનામી—પરિચય, અર્થ અને વ્યાખ્યા:

૧૧(અ.૧). બદનામી શબ્દ લેટિન પરિભાષા 'ડિફ્ફામારે' માંથી અવતરી આવ્યો છે. લેટિન શબ્દ 'ડિફ્ફામારે' ના અર્થવિજ્ઞાન અથવા વ્યુત્પત્તિ મુજબ તેનો અર્થ 'કોઈ વ્યક્તિ વિશે દુષ્ટ અહેવાલ ફેલાવવો' એવો થાય છે. તેથી, બદનામી એટલે અન્ય વ્યક્તિ વિશે દુષ્ટ વાતો ફેલાવી તેની પ્રતિષ્ઠાને નુકસાન પહોંચાડવું તે સિવાય બીજું કંઈ નથી. કોઈ માણસની પ્રતિષ્ઠા એટલે સામાન્ય રીતે સમાજના અન્ય યોગ્ય વિચારશક્તિવાળા સભ્યોના મનમાં તેના વિશે રહેલી સારા અભિપ્રાયની સ્થિતિ. આત્મસન્માન પ્રતિષ્ઠાથી ભિન્ન છે; આત્મસન્માનને ઠેસ પહોંચાડવી એ બદનામી ગણાતી નથી. વિધાનશાસ્ત્રી બ્લેકસ્ટોને ઉમેર્યું છે કે "દરેક માણસને પોતાની પ્રતિષ્ઠા અખંડિત રીતે જળવાઈ રહેવાનો અધિકાર છે". તેથી, પ્રતિષ્ઠા ધરાવવાનો અધિકાર એટલે પ્રતિષ્ઠા અખંડિત અને અશુભ રહેવાનો અધિકાર પણ સમાવે છે. તેથી, બદનામી એવો સર્વગ્રાહી શબ્દ છે, જે કોઈપણ એવા નિવેદન માટે વપરાય છે, જે કોઈની પ્રતિષ્ઠાને આઘાત પહોંચાડે. લેખિત બદનામીને "લાઈબલ" કહેવામાં આવે છે અને મૌખિક બદનામીને સામાન્ય કાયદા હેઠળ "સ્લાન્ડર" કહેવામાં આવે છે. સામાન્ય કાયદામાં, બદનામી એ ફોજદારી અન્યાય કરતાં નાગરિક અન્યાય છે. (જુઓ બેનેટ કોલમેન એન્ડ કો. લિ. વિ. કે. સરત ચંદ્રા એન્ડ અન્ય, ૨૦૧૬ (૫) એ.એલ.ટી. ૧૭૪) પાર્કે બી. એ પરમીટર વિ. કુપ્લેન્ડ કેસમાં બદનામીની વ્યાખ્યા આ રીતે કરી છે: 'એવું પ્રકાશન, જે ન્યાયોચિત કારણ કે કાયદેસર બહાનું વિના કરવામાં આવે અને જેની રચના એવી હોય કે તે અન્ય વ્યક્તિને

ઘૃણા, તિરસ્કાર અથવા ઉપહાસનો પાત્ર બનાવી તેની પ્રતિષ્ઠાને નુકસાન પહોંચાડે'. ઇંગ્લેન્ડમાં ૧૯૭૫ માં ફોલ્ક્સ કમિટીએ ભલામણ કરેલી બદનામીની વ્યાખ્યા આ મુજબ છે: 'બદનામીમાં તૃતીય પક્ષ સમક્ષ એવી બાબતનું પ્રકાશન સામેલ ગણાશે, જે તમામ પરિસ્થિતિઓમાં સામાન્ય રીતે ચુકિતસંગત લોકોના મૂલ્યાંકનમાં કોઈ વ્યક્તિને પ્રતિકૂળ રીતે અસર કરે તેવી સંભાવના ધરાવતી હોય'. સેલ્મન્ડ મુજબ, 'બદનામીનો અન્યાય કોઈ અન્ય વ્યક્તિ વિષે કાયદેસર ન્યાયસંગતતા વિના ખોટું અને બદનામિકારક નિવેદન પ્રકાશિત કરવામાં નિર્ણિત છે'.

અન્ડરહિલ્સના મતાનુસાર, 'કોઈ નિવેદન યોગ્ય કારણ કે યોગ્ય બહાના વિના અન્ય વ્યક્તિ વિશે કરવામાં આવે, અને જેના પરિણામે તેની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચે, તેની આત્મમર્યાદાને નહીં, તો તે નિવેદન માનહાનિ બને છે'.

અન્ડરહિલ્સ બદનામીકારક નિવેદનને એવું ગણે છે કે 'જે કોઈપણ વ્યક્તિ અંગે એવું વર્તન આક્ષેપે છે અથવા એવી લાયકાત દર્શાવે છે, જે તેને નીચો બતાવવાની અથવા અપમાનિત કરવાની પ્રવૃત્તિ ધરાવે છે, અથવા તેને તિરસ્કાર, ઉપહાસ અથવા જાહેર ઢ્ઢેષના પાત્ર તરીકે ઉજાગર કરે છે, અથવા તેની પદવી, વ્યવસાય અથવા ધંધાના ક્ષેત્રમાં તેને હાનિ પહોંચાડે છે'.

બ્લેકબર્ન અને જ્યોર્જે માનહાનિને આ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરી છે કે 'એવું અપકૃત્યરૂપ અસદ્ધર્તન કે જેમાં કોઈ વ્યક્તિને ઢ્ઢેષ, તિરસ્કાર અથવા ઉપહાસનો

પાત્ર બનાવવાની વૃત્તિ ધરાવતું નિવેદન પ્રકાશિત કરવામાં આવે, અથવા સામાન્ય રીતે સમાજના સચિંતન સભ્યોની નજરે તેની પ્રતિષ્ઠા ઓછી થાય'.

વિનફીલ્ડ બદનક્ષીની વ્યાખ્યા એવા નિવેદનના પ્રકાશન તરીકે કરે છે, જે સામાન્ય રીતે સમાજના સમ્યક વિચાર ધરાવતા સભ્યોની નજરમાં કોઈ વ્યક્તિનું માન ઘટાડવાની વૃત્તિ ધરાવે છે, અથવા જે તેમને તે વ્યક્તિથી દૂર રહેવા અને તેનો પરિહાર કરવા પ્રેરિત કરે છે.

માનહાનિ વિષયક પોતાના ગ્રંથમાં શ્રી ઓડજરે જે ઉદ્ઘરણ આપ્યું છે તે મુજબ, 'એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને હીન બતાવી શકે છે અથવા નષ્ટ કરી શકે છે. દરેક વ્યક્તિને પોતાના સારા નામને અખંડિત રીતે જળવાયેલું રહેવાનો અધિકાર છે. આ અધિકાર એક જસ ઇન રેમ છે, એવો પરમ અને સમગ્ર વિશ્વ સામે સદ્રઢ અધિકાર. જે શબ્દો કોઈ નિશ્ચિત કિસ્સામાં બીજી વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને નોંધપાત્ર હાનિ પહોંચાડે છે તેમને માનહાનિકારક કહેવાય છે, અને જો માનહાનિકારક શબ્દો અસત્ય હોય તો તે અંગે દાવો ચલાવી શકાય છે."

અંગ્રેજી કેસ- સ્કોટ વિ. સેમ્પસન, ૧૮૮૨ ૯ ક્યૂબી ૪૯૧ માં ન્યાયાધીશ કેવે બદનામીની સૌથી સરળ રીતે એવી વ્યાખ્યા કરી છે કે 'કોઈ વ્યક્તિ વિષે તેની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડે તેવું ખોટું નિવેદન'. આ વ્યાખ્યા સંક્ષિપ્ત છે, છતાં તે આ સંકલ્પના વિષેનું સર્વસ્વ આવરી લે છે.

૧૧(અ.૨). બદનામીનો કાયદો માહિતી, વિચારો અને મતોના પ્રસારને મંજૂરી આપવી અને વ્યક્તિઓ વિશે તેમના અંગે અસત્ય વાતો કહેવામાં આવે તેમાંથી તેમની રક્ષા કરવી, આ બંને વચ્ચે સંતુલન સ્થાપિત કરવાનો હેતુ ધરાવે છે. કાયદાનું આ ક્ષેત્ર જટિલ છે, કારણ કે એક બાજુ લોકો અન્ય વ્યક્તિઓ વિશે ખોટી વાતો કહી તેમના જીવનને બરબાદ ન કરે તે જરૂરી છે; પરંતુ બીજી બાજુ, લોકો દરેક અસહમતિ, અપમાન અથવા ભૂલ અંગે મુકદ્દમાની ભીતિ વિના સ્વતંત્રપણે બોલી શકે તે પણ આવશ્યક છે. મુક્ત સમાજમાં રાજકીય અને સામાજિક અસહમતિ મહત્વપૂર્ણ છે અને સ્પષ્ટ છે કે આપણે સૌ એકસરખા મતો અથવા માન્યતાઓ ધરાવતા નથી. ઉદાહરણ તરીકે, રાજકીય પ્રતિસ્પર્ધીઓ ઘણી વાર એ જ તથ્યોમાંથી વિરુદ્ધ નિષ્કર્ષો સુધી પહોંચે છે, અને સંપાદકીય કાર્ટૂનિસ્ટો ઘણીવાર પોતાનો મુદ્દો સ્પષ્ટ કરવા માટે તથ્યોને અતિશયોક્તિપૂર્વક રજૂ કરે છે. (વિડે બેનેટ કોલમેન એન્ડ કો. લિ. (સુપ્રા)).

૧૧(અ.૩). આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૯૯ હેઠળ "માનહાનિ" સ્થાપિત થવા માટે, કોઈ આક્ષેપ હોવો આવશ્યક છે અને એવો આક્ષેપ તે વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડવાના આશયથી, અથવા તે હાનિ પહોંચાડશે તે જાણતા, અથવા તે બાબત માનવા માટે કારણ ધરાવતા કરવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ, જેણે વિષે તે કરવામાં આવ્યો હોય. ફરિયાદ પક્ષને એવો આક્ષેપ ખરેખર સીધા અથવા પરોક્ષ રીતે ભોગવવો પડ્યો હતો કે નહીં, તે બાબતને અવગણીને, આટલું

દર્શાવવું પૂરતું રહેશે કે આરોપીએ પોતાના દ્વારા કરવામાં આવેલ આક્ષેપ ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડશે એવો આશય રાખ્યો હતો, અથવા તે જાણતો હતો, અથવા તે બાબત માનવા માટે તેને કારણ હતું; જેમ કે જેફી જે. ડિયરમિયર વિ. સ્ટેટ ઓફ વેસ્ટ બંગાળ, ૨૦૧૦ ૩ એ.એલ.ટી.(ફિ) ૮ ફોજદારી અપીલ નં. ૧૦૭૯ ઓફ ૨૦૧૦) – ૧૪ મે, ૨૦૧૦ ના ચુકાદામાં ઠરાવવામાં આવ્યું છે. (વિડે બેનેટ કોલમેન એન્ડ કો. લિ. (ઉપરોક્ત)).

૧૧(અ.૪). સામાન્ય રીતે સ્વીકારાયેલા કેટલાક નિયમો અનુસાર માનહાનિ સ્થાપિત કરવા માટે પીડિતે જે સાબિત કરવું આવશ્યક છે તે એ છે કે, જો તમે એવું માનો છો કે તમારી "માનહાનિ" કરવામાં આવી છે અથવા થઈ હતી, તો તેને સાબિત કરવા માટે સામાન્ય રીતે તમને દર્શાવવું પડે છે કે એવો એક નિવેદન કરવામાં આવ્યો હતો જે નીચે જણાવેલ તમામ ગુણધર્મો ધરાવે છે: પ્રસિદ્ધ થયેલું, અસત્ય, હાનિકારક અને વિશેષાધિકારરહિત. હવે આ દરેક તત્વને વિગતે નિહાળીએ. (બેનેટ કોલમેન એન્ડ કું. લિ. (ઉપરોક્ત) જુઓ).

૧. પ્રથમ, "નિવેદન" બોલાયેલું, લખાયેલું, ચિત્રરૂપે દર્શાવેલું, અથવા હાવભાવ દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલું પણ હોઈ શકે છે. કારણ કે લખિત નિવેદનો બોલાયેલા નિવેદનો કરતાં વધુ સમય સુધી ટકે છે, તેથી બહુભાગની અદાલતો, જ્યુરીઓ અને વીમા કંપનીઓ લાઈબલને સ્લાન્ડર કરતાં વધુ હાનિકારક માને છે.

૨. "પ્રકાશિત" નો અર્થ એ છે કે તૃતીય પક્ષે તે નિવેદન સાંભળ્યું અથવા જોયું હોય, એટલે કે, તે નિવેદન કરનાર વ્યક્તિ અથવા જેના વિષે તે નિવેદન હતું તે વ્યક્તિ સિવાયની કોઈ વ્યક્તિએ. "પ્રકાશિત" નો અનિવાર્ય અર્થ એવો નથી કે તે નિવેદન કોઈ પુસ્તકમાં મુદ્રિત કરવામાં આવ્યું હતું. એટલું પૂરતું છે કે તે ટેલિવિઝન, રેડિયો, ભાષણો, અફવાઓ, અથવા ઊંચા અવાજે થયેલી વાતચીત દ્વારા પણ જાહેર કરવામાં આવ્યું હોય. નિશ્ચિતરૂપે, તે સામયિકો, પુસ્તકો, અખબારો, પત્રકો, અથવા પિકેટ ચિહ્નો પર લખાયેલું પણ હોઈ શકે.

૩. બદનક્ષીકારક નિવેદન અસત્ય હોવું આવશ્યક છે, અન્યથા તેને હાનિકારક ગણવામાં આવતું નથી. અત્યંત દુર્ભાવનાપૂર્ણ અથવા અપમાનનાત્મક વાતો પણ, જો તે હકીકતોને અનુરૂપ હોય, તો બદનક્ષીકારક ગણાતી નથી. મોટાભાગના મંતવ્યો બદનક્ષીના ક્ષેત્રમાં આવતા નથી, કારણ કે તેમને નિષ્પક્ષ રીતે અસત્ય હોવાનું સાબિત કરી શકાતું નથી. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે કોઈ સમીક્ષક કહે છે, "આ આખા વર્ષ દરમિયાન મેં વાંચેલું તે સૌથી ખરાબ પુસ્તક હતું," ત્યારે તે લેખકની બદનક્ષી કરતી નથી, કારણ કે તે નિવેદન અસત્ય હોવાનું સાબિત કરી શકાતું નથી.

૪. નિવેદન "પ્રતિષ્ઠાહાનિકારક" હોવું જોઈએ, કારણ કે બદનામીના કાયદાનો સમગ્ર હેતુ પ્રતિષ્ઠાને થયેલી હાનિનું રક્ષણ કરવાનો છે; તેથી બદનામી માટે દાવો કરનારોએ બતાવવું પડે કે ખોટા નિવેદનથી તેમની પ્રતિષ્ઠાને કેવી રીતે આંચકો પહોંચ્યો. ઉદાહરણ તરીકે, તે વ્યક્તિએ કામ ગુમાવ્યું હોય; પડોશીઓ, મિત્રો

અથવા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા તેનો બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો હોય; અથવા પ્રેસ દ્વારા તેને હેરાન કરવામાં આવ્યો હોય. જે વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠા અગાઉથી જ અત્યંત ખરાબ હતી, તેને બદનામીના દાવામાં સંભવતઃ બહુ વળતર પ્રાપ્ત નહીં થાય.

૫. અંતમાં, કોઈ નિવેદનને માનહાનિકારક નિવેદન તરીકે લાયક ઠરાવવા માટે તે આપત્તિજનક નિવેદન "વિશેષાધિકારરહિત" હોવું આવશ્યક છે. કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં, કોઈ વ્યક્તિ એવું નિવેદન કરે જે ખોટું હોવાનું સાબિત કરી શકાય, તો પણ તમે તેના વિરુદ્ધ માનહાનિ માટે દાવો કરી શકતા નથી. કાયદા નિર્માતાઓએ નક્કી કર્યું છે કે આવી અને અન્ય પરિસ્થિતિઓમાં, જેને "વિશેષાધિકારપ્રાપ્ત" માનવામાં આવે છે, વક્તૃત્વ સ્વાતંત્ર્ય એટલું મહત્વપૂર્ણ છે કે વક્તાઓને માનહાનિ માટે તેમના વિરુદ્ધ દાવો થશે તેવી ચિંતાથી બંધાયેલા રાખવા જોઈએ નહીં. કાયદા નિર્માતાઓ પોતે પણ આ વિશેષાધિકાર ભોગવે છે. તેઓ વિધાનસભા ગૃહમાં અથવા સત્તાવાર દસ્તાવેજોમાં કરાયેલા નિવેદનો માટે જવાબદાર ઠરતા નથી, ભલે તેઓ એવી વાત કહે કે લખે જે અન્યથા માનહાનિકારક ગણાતી હોત. ૧૧(બ.૧). માનહાનિના પ્રકારો: માનહાનિ બે રીતે થઈ શકે છે, અર્થાત્, (૧) વાણી દ્વારા, અથવા (૨) લેખન દ્વારા તથા તેના સમકક્ષ ઉપાયો દ્વારા. અંગ્રેજી સામાન્ય કાયદો પહેલાં 'સ્ટાન્ડર' અને બીજાને 'લાઈબલ' તરીકે વર્ણવે છે. સ્ટાન્ડર એટલે બોલેલા શબ્દો અથવા હાવભાવ દ્વારા કરાયેલું ખોટું અને માનહાનિકારક નિવેદન, જે અન્યની પ્રતિષ્ઠાને નુકસાન

પહોંચાડવાની દિશામાં હોય. સ્વરૂપમાં ભિન્નતા સિવાય, લાઈબલ કાર્યવાહી, ઉપચાર અને ગંભીરતા બાબતે સ્લાન્ડરથી જુદું પડે છે. સ્લાન્ડર ક્ષણિક ઉશ્કેરાટના તાપમાં ઉચ્ચારાયેલા અચાનક પ્રકોપનું પરિણામ હોઈ શકે, જ્યારે લાઈબલ વધુ વિચારપૂર્વક કરાયેલ કૃત્ય દર્શાવે છે અને દુર્ભાવનાનું સંકેત ઉભું કરે છે. લાઈબલથી માનહાનિ પામનાર વ્યક્તિને સ્લાન્ડર કરતાં વધુ નુકસાન થવાની શક્યતા હોય છે. કારણ કે, સામાન્ય રીતે લોકોમાં છાપામાં જે કંઈ જોવામાં આવે તેને સાચું માનવાની મજબૂત વૃત્તિ સર્વત્ર જોવા મળે છે. સામાન્ય રીતે સ્લાન્ડર માટે કાર્યવાહી માત્ર વિશેષ નુકસાનના પુરાવા પર જ ચાલે છે, પરંતુ અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓમાં સ્લાન્ડર પોતાના સ્વરૂપે જ, અથવા વિશેષ નુકસાનના પુરાવા વગર પણ કાર્યવાહીયોગ્ય હોય છે. જે શબ્દો તેમના સામાન્ય અર્થમાં માનહાનિકારક ન હોય, તે પણ તેઓ જે પરિસ્થિતિમાં બોલવામાં આવ્યા હોય તેના કારણે માનહાનિકારક અર્થ પહોંચાડી શકે છે. આવા શબ્દો ત્યારે કાર્યવાહીયોગ્ય બને છે જ્યારે તે સાબિત થાય કે જેઓ સુધી તે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા હતા તેઓ તેને માનહાનિકારક તરીકે સમજતા. સામાન્ય કાયદા હેઠળ, લાઈબલ ફોજદારી ગુનો પણ છે અને નાગરિક અન્યાય પણ છે. પરંતુ સ્લાન્ડર માત્ર નાગરિક અન્યાય છે; છતાં, શબ્દો જો દેવનિંદાત્મક, રાજ્યદ્રોહી, અશ્લીલ, અથવા ગુનો કરવા માટે ઉશ્કેરણીરૂપ, અથવા અદાલતનો અવમાન ગણાતા હોય, તો તે ફોજદારી કાયદાની હદમાં આવી શકે છે. અંગ્લેન્ડના સામાન્ય કાયદા હેઠળ બંને વચ્ચે વિવિધ બાબતોમાં ભેદ કરવામાં આવે છે, પરંતુ ભારતમાં એવો

કોઈ ભેદ કરવામાં આવ્યો નથી. ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ, લાઈબલ અને સ્લાન્ડર બંને ફોજદારી ગુનાઓ છે. (જુઓ બેનેટ કોલમેન એન્ડ કો. લિ. (સુપ્રા)). ૧૧(બ.૨). અંગ્રેજી સામાન્ય કાયદામાં, પ્રતિષ્ઠાનું સૌથી સ્પષ્ટ રક્ષણ થાય છે અને જ્યુરી દ્વારા વિચારણા પૂર્ણ થયા પછી હર્જનાની ફાળવણી દ્વારા લગભગ સંપૂર્ણપણે નાગરિક કાયદામાં ઉપચાર આપવામાં આવે છે. છતાં, માનહાનિનો કાયદો, અપકૃત્ય કાયદાની અનેક અન્ય શાખાઓની જેમ, સંબંધિત પક્ષકારોના હિતોમાં સંતુલન સ્થાપવાનો હેતુ ધરાવે છે. આ હકો એ છે કે વ્યક્તિને પોતાની પ્રતિષ્ઠાનો જે હક છે તેનું વફવત્ત્વ સ્વાતંત્ર્યના હક સાથેનું સામસામેનું સંતુલન. માનહાનિનો કાયદો સત્ય અને વિશેષાધિકાર જેવા બચાવો પ્રદાન કરે છે, જેથી વફવત્ત્વ સ્વાતંત્ર્યના હકનું રક્ષણ થાય. (જુઓ બેનેટ કોલમેન એન્ડ કો. લિ. (સુપ્રા)). ૧૧(બ.૩). માનહાનિ એ એવો આધાર છે જેના આધારે અભિવ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યના હક પર બંધારણીય મર્યાદા, જેમ કે કલમ ૧૯(૨) માં ઉલ્લેખિત છે, કાયદેસર રીતે લાદી શકાય છે. તેથી 'માનહાનિ' શબ્દપ્રયોગને બંધારણીય દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે. માનહાનિનો કાયદો કલમ ૧૯(૧)(એ) દ્વારા ખાતરી આપેલા વફવત્ત્વ સ્વાતંત્ર્યના હકનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી. તે કલમ ૧૯(૨) દ્વારા સંરક્ષિત છે. એવું સંરક્ષણ તેને મળ્યું છે કારણ કે તે એવા નિર્ધારિત હેતુઓ પૈકીનો એક છે જેના માટે વાજબી પ્રતિબંધ લાદી શકાય. વિધાનસભાના વહેંચાણના દૃષ્ટિકોણથી માનહાનિના અપકૃત્ય સંબંધિત કાયદો ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની સમવર્તી ચાદીની પ્રવેશ ૮ માં

ઉલ્લેખિત 'કાર્યવાહીયોગ્ય અન્યાયો' હેઠળ આવે છે. ફોજદારી કાયદો પણ સમવર્તી યાદી હેઠળ આવે છે. (જુઓ બેનેટ કોલમેન એન્ડ કો. લિ. (સુપ્રા)). ૧૧(સી). માનહાનિના આવશ્યક તત્વો: ભારતીય કાયદા હેઠળ માનહાનિના આવશ્યક તત્વો અંગે સ્વાભાવિક પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. કારણ કે જ્યારે પણ કોઈ નાગરિક અદાલત સમક્ષ માનહાનિનો પ્રશ્ન ઉઠે છે, ત્યારે પુરાવાને અમુક આવશ્યક તત્વોની આસપાસ જ ગતિ કરવી પડે છે. તેથી, નાગરિક અન્યાય તરીકે માનહાનિ રચતા તેવા આવશ્યક તત્વો અથવા આવશ્યકતાઓની યાદી કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જરૂરી બને છે. (જુઓ બેનેટ કોલમેન એન્ડ કો. લિ. (સુપ્રા)). માનહાનિના અપકૃત્યના સામાન્ય રીતે ચાર આવશ્યક તત્વો છે, એટલે કે—

ક. બદનક્ષીકારક નિવેદન હોવું આવશ્યક છે.

બી. માનહાનિકારક નિવેદનને યોગ્ય રીતે વિચારતા અથવા વાજબી મનવૃત્તિવાળા વ્યક્તિઓ દ્વારા વાદીનો ઉલ્લેખ કરતું હોવાનું સમજી શકાય તેવું હોવું જોઈએ.

ક. બદનામીકારક નિવેદનનું પ્રકાશન થયેલું હોવું આવશ્યક છે, અર્થાત્ તે વાદી સ્વયં સિવાય અન્ય કોઈ વ્યક્તિ સુધી સંપ્રેષિત થયેલું હોવું જોઈએ.

ડિ. બદનક્ષીના મૌખિક આક્ષેપના પ્રસંગે, તો વિશેષ નુકસાનનો પુરાવો હોવો આવશ્યક છે અથવા એવો મૌખિક આક્ષેપ એવા ગંભીર વર્ગના કેસોમાં આવતો હોવો જોઈએ જેમાં તે સ્વતઃ જ દાવાપાત્ર બને છે. પ્રતિરક્ષા: બદનક્ષીકારક

સામગ્રીના પ્રકાશનનો પુરાવો મળતાં, જો સુધી સામાવાળા પોતાના માટે ઉપલબ્ધ પ્રતિરક્ષાઓમાંથી કોઈ એક પ્રતિરક્ષાનો ઉલ્લેખ ન કરે, તો સુધી વાદીએ પોતાનો કેસ સ્થાપિત કર્યો હોવાનું માનવું જોઈએ. બદનક્ષીના કેસમાં નાગરિક જવાબદારી સંબંધિત કાર્યવાહીમાં ઉપલબ્ધ પ્રતિરક્ષાઓ નીચે મુજબ છે—

અ. સત્યના ન્યાયોચિતકરણનો બચાવ: બદનક્ષીકારક શબ્દોના સત્યનો દાવો દીવાની કાર્યવાહીમાં સંપૂર્ણ બચાવ તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે અને તે કારણસર, ભલે તે શબ્દો ક્ષેપણ અને દુરાશયપૂર્વક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા હોય. ચકાસી શકાય તેવા તથ્યોના આધારે થયેલું પ્રકાશન બદનક્ષી માટેની જવાબદારીનો અંત લાવી શકે છે. તે દુરાશયના આક્ષેપને નકારી કાઢે છે અને તે દર્શાવે છે કે વાદી વળતર વસૂલવાનો પણ હકદાર નથી.

બી. વાજબી ટિપ્પણીનો બચાવ: જાહેર હિતના વિષય અંગે કરવામાં આવેલી વાજબી અને સદ્ભાવપૂર્વકની ટિપ્પણી બદનક્ષી ગણાતી નથી. જાહેર હિતના વિષય અંગે વાજબી ટિપ્પણીના બચાવના હેતુસર, આવા વિષયો એવા હોવા જોઈએ કે જે (એ) જેમાં સામાન્ય જનતાને, પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે, રાષ્ટ્રીય અથવા સ્થાનિક સ્તરે, વાજબી હિત હોય, ઉદાહરણ તરીકે, રાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક શાસન, જાહેર સેવાઓ અને સંસ્થાઓ સાથે સંબંધિત વિષયો અને (બી) એવા વિષયો કે જે જાહેર નાટ્યગૃહોમાં અને જાહેર મનોરંજન માટે રજૂ કરવામાં આવતી નાટ્ય કલાકારોની રજૂઆતો વિષે હોય, પરંતુ તેમાં જાહેર

પ્રદર્શનકારોના ખાનગી જીવનનો સમાવેશ થતો નથી. (જુઓ બેનેટ કોલમેન એન્ડ કંપની લિમિટેડ (સુપ્રા)).

૧૨. માનહાનિના ગુનાનો સાર;

૧૨.૧ બદનામીના ગુનાનો સાર બદનામકારક વિષયના પ્રકાશનમાં નિર્ણિત છે. જોકે, બદનામીના ગુનાનો સાર હાનિકારક આક્ષેપના પ્રસારમાં નિર્ણિત છે, તે છતાં માત્ર તેનો પ્રકાશક જ નહીં, પરંતુ તેનો રચયિતા પણ આ ગુનામાં જવાબદાર બને છે. બદનામીના ગુનાઓનો સાર સંબંધિત વ્યક્તિ અથવા તેના પરિવારની પ્રતિષ્ઠાને અન્ય લોકોની નજરમાં ઘટાડવામાં નિર્ણિત છે.

૧૩ સ્વતઃ માનહાનિકારક આક્ષેપની અસર;

૧૩.૧ જે આક્ષેપને સ્વતઃ માનહાનિકારક કહી શકાય અને જે આક્ષેપ સ્વતઃ માનહાનિકારક ન પણ ગણાય, તે બંને વચ્ચે ભેદની એક સૂક્ષ્મ રેખા છે. આ ભેદનું સર્વોચ્ચ અદાલતે જોન થોમસ (પૂર્વોક્ત)ના મામલામાં અતિ ઉત્તમ રીતે સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. ચુકાદાના પરિચ્છેદ-૧૦ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું;

અભિયોગ સ્વયં માનહાનિકારક હોવાનો એકમાત્ર પ્રભાવ એટલો જ છે કે તે ફરીયાદીને એ સાબિત કરવાનો ભારમુક્ત કરશે કે આવા અભિયોગોના પ્રકાશનથી જનતાના યોગ્ય રીતે વિચારતા સભ્યોની દ્રષ્ટિએ તેની પ્રતિષ્ઠા ઘટી છે. તેમ છતાં, અભિયોગ સ્વયં માનહાનિકારક ન હોય તો પણ, માત્ર એ

કારણસર પ્રકાશકને તેનો લાભ મળતો નથી, કારણ કે ફરીયાદી વ્યક્તિ પુરાવાના આધારે એ સ્થાપિત કરી શકે છે કે દેખીતી ખામી હોવા છતાં પણ તે પ્રકાશન હકીકતમાં માનહાનિ સમાન બન્યું છે. તેથી, આ તબક્કે અપીલકર્તા એવો દાવો કરી શકતો નથી કે અંશરૂપે પ્રકાશિત કરવામાં આવેલા અભિયોગો સ્વયં માનહાનિકારક ન હતા, આ આધારે તેને મુક્ત કરવામાં આવવાનો હક છે.

૧૩.૨ “ડિક્ષેમેટરી પર સે” શબ્દોનો અર્થ અને તેમની વ્યાખ્યા, વ્યાપ અને અસર અંગે ક્લાર્ક એન્ડ લિન્ડસેલ ઓન ટોર્સ (દસમું આવૃત્તિ) માં વિશદપણે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. ઉક્ત પુસ્તકના પાનું ૭૧૧ પર એવું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે: “ભાષા તેના સ્વરૂપ પરથી જ માનહાનિકારક હોય છે, કાં તો ત્યારે જ્યારે માનહાનિકારક અર્થ જ એકમાત્ર સંભવિત અર્થ હોય, અથવા જ્યારે તે જ એકમાત્ર સ્વાભાવિક અને સ્પષ્ટ અર્થ હોય.”

પાનું ૭૧૨ પર એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે:

“ ભાષા ત્યારે દ્વિઅર્થક ગણાય છે જ્યારે તે પોતાના મુખ પરથી જ બે અર્થો ધારણ કરવા માટે સમાન રીતે સક્ષમ હોય, જેમાંથી એક બદનામીકારક હોય અને બીજો નિર્દોષ હોય. વાદી “ ફોરસ્વોર્ન ” છે એવો આક્ષેપ દ્વિઅર્થક છે. તે ખોટી શપથ લીધાનો આક્ષેપ કરે છે, પરંતુ તે શપથ ન્યાયિક કાર્યવાહી દરમિયાન લેવામાં આવી હોઈ શકે અથવા આવી ન પણ હોય. ઉત્તરોત્તર વૈકલ્પિક સ્થિતિમાં આવા શબ્દો સ્વતઃ દાવાપાત્ર નથી, જ્યારે પૂર્વોક્ત સ્થિતિમાં તે દાવાપાત્ર છે (હોલ્ટ વિ. સ્કોલફિલ્ડ (૧૭૯૬) ૬ ટી.આર. ૬૯૧) (એ).... તેવી જ રીતે, જો

કોઈ વ્યક્તિ વિશે એવું કહેવામાં આવે કે તેણે પોતાના ઘરને આગ લગાવી, તો તે ગુનાહિત કૃત્યનો આક્ષેપ હોઈ શકે, અથવા માત્ર મૂર્ખતાપૂર્ણ અને બેદરકારીભર્યા કૃત્યનો આક્ષેપ હોઈ શકે. આવા શબ્દો દ્વિઅર્થક છે અને તેઓ પોતાના માં જ કોઈ ફોજદારી કૃત્યનો આક્ષેપ સંપ્રેષિત કરે છે તે રીતે દાવાપાત્ર નથી (સ્વીટએપલ વિ. જેસી, (૧૮૩૩) ૫ બી એન્ડ એડ. ૨૭) (બી). ગોલ્ડસ્ટીન વિ. ફોસ, (૧૮૨૮) ૬ બી એન્ડ સી. ૧૫૪) (સી), માં વાદીએ આક્ષેપિત લેખિત બદનામી સંબંધે દાવો કર્યો હતો, જેના સારતત્ત્વ મુજબ તેનો અને કેટલાક અન્ય વ્યક્તિઓનો નામ ઠગો સામે વેપારના સંરક્ષણ માટેની એક સંસ્થાને " તેના સભ્યો તરીકે મતદાન માટે પ્રસ્તાવિત કરવામાં અયોગ્ય " તરીકે અહેવાલ આપવામાં આવ્યો હતો, અને એ શબ્દો પોતાના માં જ બદનામીકારક નથી એમ માનવામાં આવ્યા હતા. નિઃસંદેહ, તેઓથી એવો આક્ષેપ નિષ્પન્ન થઈ શકે કે વાદી તેના ખરાબ ચરિત્રને કારણે પ્રસ્તાવિત કરવા અયોગ્ય વ્યક્તિ હતો, પરંતુ તેઓ એટલાજ પ્રમાણમાં આ માન્યતા સાથે પણ સુસંગત હતા કે તેના બહિષ્કારનું કારણ કોઈ મનસ્વી નિયમ હતું જેમાં ચરિત્રનો કોઈ પ્રશ્ન જ સામેલ ન હતો (ગોમ્પટ્ઝ વિ. લેવી, (૧૮૩૮) ૯ એડ. એન્ડ ઈ. ૨૮૨) (ડી).

અને આવા કેસોમાં, મુદ્દો જ્યુરી સમક્ષ મોકલતાં પહેલાં, ફરિયાદ કરાયેલા શબ્દો તેમને આક્ષેપિત માનહાનિકારક અર્થ ધારણ કરવા સક્ષમ છે કે નહીં તે નક્કી કરવાનું કાર્ય અદાલત માટે કાનૂની પ્રશ્ન બને છે, સ્ટબ્સ વિ. રસેલ, (૧૮૧૩) એ. સી. ૩૮૬ (ઈ) પી. ૭૧૩).

આગળ વધુમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે ભાષા નિર્દોષ હોઈ શકે છે, ભલે “ચતુર દુભાવનાવાળો વ્યક્તિ પંક્તિઓની વચ્ચેનો અર્થ કાઢી શકે અને કોઈ દૂરાનુમાનિત સૂચનાનો આંતરિક અર્થ ઘુસાડી શકે” તેવી શક્યતા હોય. આવા પ્રકારના કેસમાં તેમજ દ્વિઅર્થી ભાષાના કેસમાં ‘ઇન્યુએન્ડો’ મહત્વપૂર્ણ બને છે. પરંતુ એવા કેસમાં, દેખીતી રીતે નિર્દોષ લાગતા કોઈ પ્રકાશનને ડંખ આપતાં જે તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ હોય, તે અમારી નોંધ પર લાવવામાં આવવા જોઈએ.”

૧૩.૩ પાનું ૭૧૫ પર નીચેનો અવતરણ પ્રાસંગિક છે :

"જો ભાષા તેના મુખપરથી જ બદનક્ષીકારક હોય, તો વાદીને નિશ્ચિતપણે વધુ કોઈ મુશ્કેલી રહેતી નથી; તે પોતે જ બોલકી હોય છે, અને તેને આક્ષેપરૂપે રજૂ કરવા તથા પ્રાથમિક તબક્કે તેનાથી વધુ કંઈ સાબિત કરવાની જરૂર રહેતી નથી. જો ભાષા સંદિગ્ધ હોય, તો તે વાદીને સ્થાપિત કરવાનું હોય તે પ્રસ્તાવના નકારાત્મક તથા હકારાત્મક બંને અર્થો સાથે સમાનરૂપે સુસંગત હોય છે, અર્થાત્ કે તેની બદનામી કરવામાં આવી છે, અને તેથી માત્ર ભાષા સાબિત કરવાથી તે પોતાનો કેસ સાબિત કરતો નથી અને જો વાદી તરફથીનો પુરાવો માત્ર અનુમાન સુધી જ દોરી જાય, તો તે જ્યુરી સમક્ષ મૂકવો જોઈએ નહીં (ફિલિપ્સન વિ. હેટર, (૧૮૭૦) ૬ સી.પી. ૩૮) (એફ). તેથી તો ભાષા સ્વાભાવિક રીતે નિર્દોષ હોય ત્યારે તો તે વધુ સ્પષ્ટ રીતે નિષ્ફળ જાય છે.

આ બંને મામલાઓમાં, જ્યાં ભાષાનો અર્થ સંદિગ્ધ હોય ત્યાં તેનો અર્થ નિર્દિષ્ટ કરવા માટે, અથવા જ્યાં ભાષા નિર્દોષ હોય ત્યાં તેના અર્થને મર્યાદિત અને

પરિવર્તિત કરવા માટે, વાદીએ વધારાના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ રજૂ કરવાની હોય છે. આ ઇન્યુએન્ડોનું કાર્ય છે, એટલે કે, વાદી દ્વારા માનહાનિકારક હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા શબ્દો પર તેમની માનહાનિકારક અર્થસૂચકતા દર્શાવતો જે અર્થઘટનાત્મક ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે — જે સામાન્ય રીતે દાવાપત્રમાં "અર્થાત તે દ્વારા" એવા વાક્યપ્રયોગથી રજૂ કરવામાં આવે છે — અને જેમાં એવો અર્થ કેવી રીતે નીકળે છે તથા તે શબ્દોનો વાદી સાથે શું સંબંધ છે તે દર્શાવવામાં આવે છે. ઇન્યુએન્ડો નિર્દિષ્ટ હોવો જોઈએ અને નિશ્ચિત રીતે કાર્યવાહીપાત્ર અન્યાયનો આક્ષેપ કરવો જોઈએ (કોક્સ વિ. ફૂપર, (૧૮૬૩) ૯ એલ.ટી. ૩૩૯) (જી)." (પૃ. ૭૧૫).

૧૩.૪ પાનું ૧૨૪૦ પર, લોર્ડ એટકિને નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે:

"તો પછી પ્રશ્ન એવો છે કે, શું શબ્દો તેમના સામાન્ય અર્થમાં બદનક્ષીકારક હોવા માટે સક્ષમ છે".

તેમણે નિર્ધારિત કરેલી કસોટી આ હતી :

શું આ શબ્દો સામાન્ય રીતે સમાજના યથોચિત વિચાર ધરાવતા સભ્યોની નજરમાં વાદીને નીચો ઠેરવવાની પ્રવૃત્તિ ધરાવે છે?

તેમણે વધુમાં નિરીક્ષણ કર્યું કે:

એ સારી રીતે સ્થિર થયેલું છે કે ન્યાયાધીશે નક્કી કરવું જોઈએ કે શબ્દો માનહાનિકારક અર્થ ધારણ કરવા સક્ષમ છે કે કેમ. તે કાનૂની પ્રશ્ન છે.

કેસની હકીકતોનો ઉલ્લેખ કરતાં તેમણે પાનું ૧૨૪૧ પર નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું :--

"પરંતુ, હું એ સમજવામાં અસમત છું કે જો કોઈ વ્યક્તિએ ઘરના નોકર પાસેથી ઉધાર લીધું હોય તો તેના કારણે કોઈની નજરે તે વ્યક્તિના ચરિત્રનું મૂલ્ય કેમ ઘટવું જોઈએ. મને તો એવું લાગવું જોઈએ કે વર્તમાન પરિસ્થિતિ જેવી પરિસ્થિતિમાં નાની રકમો અગાઉથી અપાઈ જવી, અને સંબંધિત તમામ વ્યક્તિઓની સંમતિથી તે થોડા દિવસો સુધી બાકી રહેવી, એ ઘરેલું જીવનની એટલી સામાન્ય ઘટના છે કે માત્ર નોકર પાસેથી ઉધાર લીધાની હકીકતમાંથી "નીચતાનો" લેશમાત્ર પણ આભાસ ઉપસ્થિત થતો નથી." લોર્ડ એશરનું ઉદ્ઘરણ આપતાં, તેમણે નોંધ્યું કે -

"પરંતુ અજ્ઞાત તથ્યોના અસ્તિત્વ પર આધારિત અને આક્ષેપિત શબ્દોમાંથી અનુમાનિત ન થતી કોઈ આક્ષેપાત્મક વાત કરવી નિશ્ચિતરૂપે પ્રતિબંધની જ પરિધિમાં આવે છે." ત્યારબાદ તેમણે આ નોંધ્યું કે :

"મને એવું લાગે છે કે, જ્યારે ઘણી સારી અર્થઘટનાઓ ઉપલબ્ધ હોય, ત્યારે દસ્તાવેજને માનહાનિકારક અર્થ આપવા માટે માત્ર ખરાબ અર્થઘટનાને જ પકડી લેવો અનુકૂળ નથી." (૧૨૪૧). પાનું ૧૨૪૨ પર લોર્ડ એટકિને નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું :

"પ્રતિષ્ઠાને થયેલી હાનિ માટે જ્યુરીઓને નુકસાનભરપાઈ ફટકારવામાં સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ, તે સ્વતંત્રતાના રક્ષણાત્મક ઉપાયો પૈકીનું એક છે. પરંતુ જ્યારે

ખરાબ વર્તન અથવા અશિષ્ટતાના પ્રદર્શનોને પાત્રપર થયેલા આક્રમણોના સમકક્ષ ગણવામાં આવે છે ત્યારે આ રક્ષણ નબળું પડે છે; અપકૃત્યો". આ મામલામાં-- ., (૧૮૮૨) ૭ એ.સી. ૭૪૧ (૧), જ્યોર્જ તેમના મોટી સંખ્યામાં ગ્રાહકોને નીચે મુજબના અર્થવાળું પરિપત્ર મોકલ્યું હતું:

એચ. એન્ડ સન્સ આથી સૂચના આપે છે કે તેઓ બેંકની કોઈપણ શાખા પર દોરાયેલ ચેકો ચુકવણીરૂપે સ્વીકારશે નહીં". આ પરિપત્ર અન્ય વ્યક્તિઓને જાણીતો થયો; બેંક પર ધસારો થયો અને નુકસાન પહોંચાડવામાં આવ્યું. બેંકે એચ. એન્ડ સન્સ વિરુદ્ધ માનહાનિ માટે દાવો કર્યો, અને એવો અભિપ્રાયારોપ મૂક્યો કે પરિપત્રથી દિવાળિયાપણાનું આક્ષેપણ થતું હતું. એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો કે: "શબ્દોના તેમના સ્વાભાવિક અર્થમાં તેઓ માનહાનિકારક ન હતા; કે અભિપ્રાયારોપ દ્વારા સૂચિત અનુમાન એવું અનુમાન ન હતું કે જે વાજબી વ્યક્તિઓ દોરે; કે પરિપત્રમાં માનહાનિકારક વલણ હતું તે દર્શાવવાનો ભાર બેંક પર હતો; કે પ્રકાશન સાથે સંકળાયેલી પરિસ્થિતિઓથી બનેલા પુરાવા તે દર્શાવવામાં નિષ્ફળ ગયા; કે જ્યુરી સમક્ષ મોકલવા જેવો કોઈ મામલો ન હતો; અને કે સામાવાળાઓ ચુકાદા મેળવવા હકદાર હતા". (હેડ નોટ).

૧૩.૫ જો કોઈ લેખનું પ્રકાશન, જે ફરિયાદીના કેસનો આધાર બને છે, સ્વયંમાં જ બદનામીકારક ન હોય, તો ફરિયાદી માત્ર સૂચક ગૂઢ અર્થ સાબિત કરીને જ પોતાની કાર્યવાહી માં સફળ થઈ શકે. વર્તમાન કેસમાં, ફરિયાદીએ ઘણા સૂચક

ગૂઢ અર્થોના આક્ષેપો કર્યા છે. તેણે આ બાબતમાં એક કેસ પણ ઉભો કર્યો છે. બદનામીના કાયદા મુજબ અર્થના બે પ્રકારોને માન્યતા આપવામાં આવે છે; શબ્દોનો સ્વાભાવિક અને સામાન્ય અર્થ. આ માત્ર શાબ્દિક અને સ્પષ્ટ અર્થ સુધી મર્યાદિત નથી, પરંતુ તેમાં એવો કોઈપણ અનુમાન પણ સમાવેશ પામે છે, જે સામાન્ય અને યુક્તિસંગત વાચક તે શબ્દોમાંથી કાઢે. સૂચક ગૂઢ અર્થના બે પ્રકાર હોય છે; (૧) ખોટો સૂચક ગૂઢ અર્થ – એવો વૈકલ્પિક અર્થ, જે સામાન્ય યુક્તિસંગત વ્યક્તિ પંક્તિઓની વચ્ચે વાંચી શકે અથવા શબ્દોમાંથી અનુમાન કરી શકે (૨) સાચો સૂચક ગૂઢ અર્થ. આ એવી પરિસ્થિતિ છે, જ્યાં શબ્દો કેટલાક લોકોને નિર્દોષ જણાય, પરંતુ અન્ય લોકોને બદનામીકારક જણાય, કારણ કે તેઓ પાસે વિશેષ જ્ઞાન અથવા વધારાની માહિતી હોય છે. તેનું એક ઉદાહરણ એ હશે કે, કોઈ વ્યક્તિના લગ્ન થવા જઈ રહ્યા છે એવું કહેવામાં આવે, જે મોટાભાગના વાચકો માટે બદનામીકારક નહીં હોય, પરંતુ તેવા વાચકો માટે બદનામીકારક થશે, જેઓ જાણતા હોય કે તે વ્યક્તિ પહેલેથી જ પરણેલી છે અને તેથી તે દ્વિવિવાહ કરી રહી હોય. લેખિત બદનામીકારક નિવેદન હંમેશા સ્પષ્ટતા સાથે કરવામાં આવે જ એવું નથી. તેમાં થોડો આડકતરો ભાવ અથવા સૂચક ગૂઢ અર્થ હોઈ શકે છે અને તે સંપૂર્ણપણે અપેક્ષિત છે, કારણ કે બદનામી એક ગુનો છે. એવું માનવું યુક્તિસંગત છે કે જે વ્યક્તિ બદનામી કરે છે તે કાનૂની પરિણામોને આમંત્રિત કરવા આતુર ન હોય અને તે છિદ્રો શોધતી હોય. જોકે, તે તેને ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહીમાંથી રક્ષણ આપતું નથી.

૧૪. “મેક્સ” શબ્દ;

૧૪.૧ આ સંદર્ભમાં “મેક્સ” શબ્દનો ઉપયોગ તેના વ્યુત્પત્તિગત અર્થમાં કરવામાં આવ્યો છે, જેનો અર્થ “જાહેર કરવું” અથવા “સામાન્ય જનતાને જાણ કરવી” એવો થાય છે. જે વ્યક્તિઓ પોતે વ્યક્તિગત રીતે આ કાર્ય કરે છે તે ઉપરાંત કોને રચયિતા તરીકે ગણવામાં આવી શકે તે અંગે, અન્ય વ્યક્તિઓ પણ રચયિતા હોઈ શકે છે; ઉદાહરણ તરીકે, પત્રકાર, ભલે તે માત્ર એવી વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓ પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી લખિત સામગ્રીમાંથી ટાઈપ જ કરતો હોય, જેઓ નામગોપન રહ્યા હોય, અને માત્ર લેખને આકાર આપતો હોય, તો પણ તે આપત્તિજનક લેખનો રચયિતા ગણાશે.

૧૫. “પ્રકાશિત કરવું” શબ્દ

૧૫.૧ “પ્રકાશિત કરવું” નો અર્થ અન્ય લોકોને જાણ કરવો અથવા તૃતીય વ્યક્તિ સુધી સંદેશ પહોંચાડવો એવો થાય છે (જુઓ વેબસ્ટર્સ કોમ્પ્રિહેન્સિવ ડિક્શનરી-ઇન્ટરનેશનલ એડિશન). બદનામીકારક નિવેદન તૈયાર કર્યા બાદ અથવા છાપ્યા બાદ, જો તે જનતા માટે ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે, તો પ્રકાશન પૂર્ણ ગણાશે. (જુઓ કલેક્ટર ઓફ સેન્ટ્રલ એક્સાઈઝ વિ. ન્યુ ટોબેકો કંપની, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૮ એસ.સી. ૬૬૮) પ્રકાશનમાં અરજીઓ, સોગંદનામાં, લેખો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૧૬. બનાવે છે અથવા પ્રકાશિત કરે છે

૧૬.૧ “બનાવે અથવા પ્રકાશિત કરે” અભિવ્યક્તિનું અર્થઘટન પરસ્પર પૂરક તરીકે કરવામાં આવ્યું છે. જો કોઈ વ્યક્તિ માત્ર માનહાનિકારક મુદ્દો લખે છે, પરંતુ તે જ પ્રકાશિત કરતી નથી, અર્થાત્ તેને અન્ય લોકો સુધી પરિભ્રમિત કરતી નથી, તો તે માનહાનિ ગણાશે નહીં. “બનાવે” શબ્દનો આશય આક્ષેપના ઉદ્ભવકર્તા તરફ સંદર્ભિત કરવાનો છે. આ અર્થમાં, છાપાખાનાનો મિકેનિક અથવા કમ્પોઝિટર, તેવા મુદ્દાને, જેને માનહાનિકારક તરીકે આક્ષેપિત કરી શકાય, ન તો “બનાવે” છે અને ન તો “પ્રકાશિત કરે” છે. ભારતીય દંડ સંહિતા, કલમ ૪૯૯માં “પ્રકાશિત કરે” શબ્દ, ઉપર નોંધ્યા મુજબ, તેના વ્યુત્પત્તિગત અર્થમાં વપરાયો છે, જેનો અર્થ “જાહેર કરવું” અથવા “સામાન્ય જનતાને જાણમાં લાવવું” એવો થાય છે.

૧૭. આક્ષેપનું પ્રકાશન આવશ્યક ઘટક છે

૧૭.૧ ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ, બદનક્ષીનો ગુનો થવા માટે, કોઈપણ વ્યક્તિ વિશે બોલાયેલા શબ્દો દ્વારા અથવા વાંચવા માટે અભિપ્રેત શબ્દો દ્વારા અથવા સંકેત દ્વારા અથવા દૃશ્ય પ્રતિનિધિત્વ દ્વારા કોઈ આક્ષેપ કરવો અથવા તેનું પ્રસારણ કરવું આવશ્યક છે, અને તે એવો ઈરાદો રાખીને કરાયેલું હોવું જોઈએ કે જેથી તે વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ થાય, અથવા એવું જ્ઞાન હોવું જોઈએ કે એવું

માનવા માટે કારણો હોય કે એવો આક્ષેપ તે વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડશે. તેથી, બદનક્ષીનો ગુનો રચવા માટે, કોઈપણ વ્યક્તિ વિશે આક્ષેપ કરવો અથવા તેનું પ્રસારણ કરવું આવશ્યક છે અને એવો આક્ષેપ કરવો અથવા તેનું પ્રસારણ કરવું એ હાનિ પહોંચાડવાના ઇરાદા સાથે, અથવા એવું જ્ઞાન રાખીને કે એવું માનવા માટે કારણ હોવા સાથે હોવું જોઈએ કે એવો આક્ષેપ તે વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડશે. પ્રસારણ થયા વિના, બદનક્ષીનો કોઈ ગુનો થયેલો ગણાઈ શકતો નથી.

૧૮. વર્તમાન કેસના તથ્યોનું વિશ્લેષણ

૧૮.૧ બંને લેખોનું, એટલે કે સમયક્રમ મુજબ પ્રથમ પ્રકાશિત થયેલો અને પ્રથમ લેખ પાછો ખેંચાયા પછીનો અનુવર્તી લેખ, અવલોકન કર્યા બાદ, પ્રથમદ્રષ્ટ્યા હું આ મતનો છું કે બદનામીના ગુનામાં રિટ અરજદારો વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટેનો કેસ બને છે. આ એક એવા ફરિયાદીની બાબત છે, જે રાષ્ટ્રીય સ્તરે ભારતીય જનતા પાર્ટીના અધ્યક્ષના પુત્ર છે. વિવાદિત લેખમાં ફરિયાદીના વ્યવસાય અને ફરિયાદીની માલિકીની કંપનીના આવકવેરામાં થયેલા અચાનક વધારો અથવા આવકમાં તેજી વિષે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. લેખનો સૌથી ચિંતાજનક ભાગ, અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જે આક્ષેપને પ્રથમદ્રષ્ટ્યા બદનામજનક કહી શકાય એવો ભાગ એ નિવેદન છે કે ભારતીય જનતા પાર્ટીના નેતાના પુત્ર એવા ફરિયાદીની માલિકીની કંપનીનો ટર્નઓવર શ્રી નરેન્દ્ર મોદી

પ્રધાનમંત્રી તરીકે ચૂંટાયા અને તેમના પિતાને પક્ષ અધ્યક્ષના પદે ઉન્નત કરવામાં આવ્યા ત્યારબાદના વર્ષમાં ૧૬,૦૦૦ ગણી વધ્યો. વિવાદિત લેખમાં દર્શાવ્યા મુજબ ખરેખર કોઈ વધારો થયો હતો કે નહીં તે પ્રશ્નમાં પ્રવેશવાનો હું પ્રસ્તાવ કરતો નથી. મહત્વની બાબત એ છે કે તેમાં રહેલો પ્રબળ સંકેત એવો છે કે ફરિયાદી માત્ર એટલા કારણે સમૃદ્ધ બન્યો કે તે અતિ શક્તિશાળી રાજકીય નેતાનો પુત્ર છે, અને તે પણ તે સમયે જ્યારે શ્રી નરેન્દ્ર મોદીએ દેશના પ્રધાનમંત્રી તરીકે પદભાર સંભાળ્યો. હું કોઈ પણ પ્રકારની શબ્દમાળા ન અપનાવીને સીધી વાત કરું તો, પ્રથમદ્રષ્ટ્યા લેખ એવો ચિતારવાનો પ્રયાસ કરે છે કે રૂ. ૫૦,૦૦૦/- જેટલી અલ્પ આવક ધરાવતી એક સામાન્ય કંપનીએ એક જ વર્ષમાં રૂ. ૮૦,૦૦,૦૦,૦૦૦/- જેટલી આવક એકત્રિત કરી અને તે માત્ર ફરિયાદીના પિતાની રાજકીય સ્થિતિના કારણે અને તે સમયે શક્ય બન્યું જ્યારે શ્રી નરેન્દ્ર મોદીએ પ્રધાનમંત્રી તરીકે પદભાર સંભાળ્યો. સામાન્ય માણસ વિવાદિત લેખ વાંચશે ત્યારે તેના મન પર તેનો શું પ્રભાવ પડશે? લેખમાં કોઈ બદનામજનક આક્ષેપો સમાયેલ છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે અદાલતે આવા લેખ સંબંધિત તમામ આસપાસની પરિસ્થિતિઓને અવગણી દેવી જોઈએ અને જેમાં તે આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા છે તે પરિપ્રેક્ષથી વિરિછન્ન રીતે તેનો અવલોકન કરવો જોઈએ. એ સાચું છે કે માત્ર પોતાની જ નજરે પોતાની પ્રતિષ્ઠા ઘટવી તે જ જરૂરી નથી કે બદનામી જ બને. અદાલતે જેને ધ્યાનમાં લેવું છે તે એવો લેખ સમાજના એક સામાન્ય, યોગ્ય વિચારો ધરાવતા સભ્યના મન પર શું અસર કરે

છે તે છે, ખાસ કરીને એવા વર્ગના લોકોને ધ્યાનમાં રાખીને કે જેઓ એવો લેખ વાંચવામાં રસ ધરાવતા હોય. ભારત જેવા દેશમાં સામાન્ય જનતા ફરિયાદી માત્ર તેના રાજકીય સંપર્કોના કારણે જ સમૃદ્ધ બન્યો હશે એવું માનવા માંડે તેમાં ક્ષણમાત્રનો સમય લાગતો નથી. લોકો તો ફરિયાદીની બાજુએ ભ્રષ્ટ આચરણનું અનુમાન પણ કાઢી શકે. આવી પરિસ્થિતિમાં, રિટ અરજદારો દ્વારા પ્રકાશિત લેખને પ્રથમદ્રષ્ટ્યા સ્વભાવથી બદનામજનક કહી શકાય. હું આ બાબતને બીજી રીતે કહું તો, વિવાદિત લેખ સ્વભાવથી બદનામજનક છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે અદાલતે પોતાને એક સામાન્ય વ્યક્તિની બેઠકમાં મૂકી અને લેખ પૂરતો જ મર્યાદિત રહી તે દષ્ટિકોણથી બાબત જોવી જોઈએ. અદાલતે લેખને સમગ્રરૂપે જોવો જોઈએ અને તેમાં વપરાયેલા શબ્દોને તેમનો સ્પષ્ટ અને સ્વાભાવિક અર્થ આપવો જોઈએ. એવું શક્ય છે કે ફરિયાદીને તેના પિતા અથવા તેના પિતાના રાજકીય દરજ્જા સાથે કોઈ સંબંધ ન હોય. એવું પણ શક્ય છે કે ફરિયાદીએ પોતાની જ ક્ષમતા પરથી પોતાની કંપનીને મજબૂત આર્થિક સ્થિતિમાં લાવી હોય. આવી પરિસ્થિતિમાં, ફરિયાદી હંમેશા એ ફરિયાદનું નિવારણ માગી શકે છે કે આવા અનેક સંકેતો ધરાવતા લેખે લોકોની નજરે તેના નૈતિક અને બૌદ્ધિક ચરિત્રને નીચું ઉતાર્યું છે. હું આ મતનો છું કે આ બાબતમાં યોગ્ય કાનૂની પુરાવા રજૂ કરીને ફરિયાદીને નીચલી અદાલત સમક્ષ પોતાનો કેસ સાબિત કરવાની તક આપવી જોઈએ. એ જ સમયે, આરોપીઓને પણ નીચલી અદાલત સમક્ષ યોગ્ય મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવા રજૂ કરીને એ સ્થાપિત કરવાની તક મળશે કે

વિવાદિત લેખમાં જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે જાહેર નોંધ પર આધારિત સત્ય છે. ભારતના સંવિધાનની કલમ ૨૨૬ હેઠળની મારી રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતાં સત્ય અથવા અસત્ય અંગેની તપાસ હાથ ધરવી અને નીચલી અદાલતની ભૂમિકા સ્વીકારવી હું યોગ્ય માનતો નથી.

૧૮.૨ વિલ્મેટ વિ. હાર્મર, (૧૮૩૯) ૧૭૩ ઈ.આર. (૬૭૯) માં, લોર્ડ કેનમેન, જે., એ સમાપન કરતાં જણાવ્યું સામાવાળાઓની પ્રથમ દલીલ એ માનહાનિકારક લેખના તે હિસ્સા અંગે યુક્તિસાધકતાની દલીલ છે, જેમાં વાદીને દ્વિવિવાહના ગુનાનો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે; અને મારું માનવું છે કે યુક્તિસાધકતાની આ દલીલ અંગે, તમને દ્વિવિવાહના વિચારણામાં જેમ પુરાવાની કડકતા અપનાવવામાં આવે છે તેવી જ કડકતા અપનાવવી જોઈએ.

૧૮.૩ ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત લાગુ પાડતાં, કોઈ અપવાદમાં ઉલ્લેખિત કોઈપણ બચાવ સાબિત કરવાનો તેના ઉપર મૂકાયેલ ભાર ઉતાર્યા વિના, અદાલત આરોપી પાસેથી એવી હકીકતો રજૂ કરવાની અપેક્ષા રાખવા હકદાર છે, જે આક્ષેપોની સત્યતામાં પ્રામાણિક માન્યતાને સમર્થન આપતી યોગ્ય કાળજી અને ધ્યાન દર્શાવે.

૧૯. કંપનીઓના રજિસ્ટ્રારના કાર્યાલયમાં ઉપલબ્ધ જાહેર નોંધપોથીના આધારે આખો લેખ તૈયાર થયેલો હોવાથી, આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૯૯ના પ્રથમ

અપવાદના પરિધિમાં આ કેસ આવતો હોવાથી ફરિયાદ પક્ષ નિષ્ફળ જવું જોઈએ, એવી વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી જોશીની રજૂઆતથી હું પ્રભાવિત થતો નથી. પ્રથમ અપવાદ સત્ય આક્ષેપ વિશે કહે છે, જે જાહેર હિતમાં કરવો અથવા પ્રસિદ્ધ કરવો આવશ્યક હોય. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, જો કોઈ વ્યક્તિ અંગેનો કોઈ આક્ષેપ સત્ય હોય અને તે આક્ષેપ કરવો અથવા પ્રસિદ્ધ કરવો જાહેર હિતમાં હોય, તો તે બદનામી ગણાતી નથી. તે જાહેર હિત માટે છે કે નહીં, તે હકીકતનો પ્રશ્ન છે.

૨૦. આ સંદર્ભમાં. શ્રી જોશીએ રાજેન્દ્રકુમાર સીતારામ પાંડે (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના એક નિર્ણય પર ભારે નિર્ભરતા મૂકી હતી. શ્રી જોશીની મુખ્ય દલીલ આ ચુકાદા પર આધારિત હોવાથી, મને સર્વોચ્ચ અદાલતના આ નિર્ણયનું અવલોકન કરવું જરૂરી છે.

૨૧. રાજેન્દ્ર કુમાર સીતારામ (સુપ્રા) મામલામાં, સામાવાળા નં. ૧ દ્વારા એવી આક્ષેપ સાથે ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી કે આરોપી વ્યક્તિઓએ ખોટા આક્ષેપો સમાવવામાં આવેલ એવી ખોટી ફરિયાદ તિજોરી અધિકારી સમક્ષ કરી હતી, જેના અનુસાર ફરિયાદી દારૂના નશામાં કચેરીએ આવ્યો હતો અને તેણે તિજોરી અધિકારીને ગાળાગાળી કરી હતી અને તેથી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ ને કલમ ૩૪ સાથે પંચાતી મુજબ દંડનીય ફોજદારી ગુનો કર્યો હતો.

સર્વોચ્ચ અદાલતે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ના અપવાદ-૮ પર આધાર રાખીને ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરી હતી. કલમ ૪૯૯ નો અપવાદ ૮ એવું કહે છે કે આક્ષેપના વિષય સાથે સંબંધિત રીતે કોઈ વ્યક્તિ સામે, તે વ્યક્તિ ઉપર કાનૂની સત્તા ધરાવતા કોઈપણ વ્યક્તિ સમક્ષ સદ્ભાવથી આક્ષેપ કરવો તે બદનામી ગણાતું નથી. સર્વોચ્ચ અદાલતના આ નિર્ણય પર આધાર રાખીને, શ્રી જોશીએ રજૂ કર્યું કે આ તબક્કે પણ આરોપી-અરજદારો તેમના બચાવ તરીકે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ના અપવાદ-૧ નો આશરો લઈ શકે છે. પરિચ્છેદ-૭ માં સમાવાયેલા સર્વોચ્ચ અદાલતના નિરીક્ષણો હું અવતરણરૂપે રજૂ કરું છું;

‘વિચારણા માટે ઊભો થતો આગળનો પ્રશ્ન એ છે કે, ફરિયાદ અને મેજિસ્ટ્રેટના ઉપકલમ (૧) હેઠળના આદેશના અનુસંધાને મેળવવામાં આવેલ ટ્રેઝરી અધિકારીનો અહેવાલ વાંચતાં, શું એવું કહી શકાય કે વિચારણા માટે કેસ બને છે કે અપવાદ ૮ સ્પષ્ટ રીતે લાગુ પડે છે અને પરિણામે આવા કેસમાં આરોપીઓને વિચારણાનો સામનો કરવા કહેવું ન્યાયનો ઉપહાસ સમાન બનશે. ફરિયાદ અરજમાં કરાયેલા આક્ષેપોનો સાર એ છે કે આરોપી વ્યક્તિઓએ ટ્રેઝરી અધિકારી, અમરાવતીને એક ફરિયાદ કરી હતી, જેમાં ખોટા આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા કે ફરિયાદી દારૂના નશાની હાલતમાં કચેરીમાં આવ્યો હતો અને ટ્રેઝરી અધિકારી, વધારાના ટ્રેઝરી અધિકારી તથા કલેક્ટરને ગાળો આપી હતી અને કચેરીમાં અશ્લીલ ભાષાનો ઉપયોગ કર્યો હતો, અને આવા આક્ષેપો

ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠા તથા નોકરીને નુકસાન પહોંચાડવાના ઇરાદાથી કરવામાં આવ્યા હતા. આ કથનની સાચાઈ નક્કી કરવા માટે, મેજિસ્ટ્રેટ પ્રક્રિયા જારી કરવાની જગ્યાએ ટ્રેઝરી અધિકારીને તપાસ કરવા અને અહેવાલ રજૂ કરવા જણાવ્યું હતું અને ઉક્ત ટ્રેઝરી અધિકારીએ મેજિસ્ટ્રેટને અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો. વિચારણા માટેનો પ્રશ્ન એ છે કે ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપો, મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષના અહેવાલ સાથે વાંચતાં, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળનો બદનામીનો ગુનો બને છે કે નહીં. ભારતીય દંડ સંહિતા બદનામીના ગુનાની વ્યાખ્યા કરે છે અને આવા ગુનાની સજાની જોગવાઈ કરે છે. અપવાદ ૮ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે, જે વ્યક્તિ વિષે આક્ષેપ કરવામાં આવે છે તેના ઉપર કાયદેસર સત્તા ધરાવતા કોઈ અધિકારી સમક્ષ, સદ્ભાવે, આક્ષેપના વિષય અંગે કોઈ વ્યક્તિ વિરુદ્ધ આક્ષેપ કરવો, તે બદનામી ગણાતો નથી. ટ્રેઝરી અધિકારીનો અહેવાલ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે આરોપી વ્યક્તિઓએ ફરિયાદી વિરુદ્ધ અહેવાલ કર્યા પછી વિભાગીય તપાસ શરૂ કરવામાં આવી હતી અને ફરિયાદી દોષિત ઠર્યો હતો. આવી પરિસ્થિતિમાં, આરોપી વ્યક્તિઓએ ફરિયાદીના ઉચ્ચ અધિકારીને એવો અહેવાલ કર્યો હતો કે તેણે દારૂના નશામાં ટ્રેઝરી અધિકારીને ગાળો આપી હતી, જે હાલની ફરિયાદનો મૂળ સાર છે, અને વધુમાં, તે ભારતીય દંડ સંહિતાના અપવાદ ૮થી આવરી લેવાય છે. ફરિયાદ અરજમાં કરાયેલા આક્ષેપોનું અવલોકન કરતાં, અમને એ બાબતે પણ સંતોષ થાય છે કે બદનામીનો કોઈ કેસ બનેલો નથી. પરિસ્થિતિના આ દૃષ્ટિકોણથી, આરોપી વ્યક્તિઓને વિચારણાનો સામનો કરવા કહેવું અથવા તો

પ્રક્રિયા જારી કરવાની બાબતના પુનર્વિચાર માટે ફરીથી મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ જવા કહેવું, ન્યાયના હિતમાં નહીં ગણાય. બીજી તરફ, અમારા વિચારપૂર્વકના મત મુજબ, આ એવો યોગ્ય કેસ છે જેમાં પ્રક્રિયા જારી કરવાનો આદેશ તથા સમગ્ર ફોજદારી કાર્યવાહી જ રદ કરવી યોગ્ય છે. તેથી, અમે વડી અદાલતના પડકારાયેલ આદેશને રદ કરીએ છીએ, વિદ્વાન સેશન્સ જજના આદેશની પુષ્ટિ કરીએ છીએ અને ફોજદારી કાર્યવાહી જ રદ કરીએ છીએ. આ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે. ”

૨૨. રાજેન્દ્ર કુમાર (ઉપરોક્ત) મામલે, આરોપીએ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા ધારા ૫૦૦ હેઠળ પ્રક્રિયા જારી કરવાનો આદેશ પડકારીને સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષ પુનરાવર્તન અરજી દાખલ કરી હતી. સેશન્સ કોર્ટએ પુનરાવર્તન મંજૂર કરીને મેજિસ્ટ્રેટનો આદેશ રદ કર્યો હતો. સેશન્સ કોર્ટના આદેશને વડી અદાલત સમક્ષ આ આધારે પડકારવામાં આવ્યો હતો કે પ્રક્રિયા જારી કરવાનો આદેશ માત્ર આંતરવર્તી સ્વરૂપનો હતો અને સેશન્સ જજને તે આદેશમાં હસ્તક્ષેપ કરી શકાતા ન હતા. અપીલમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે વડી અદાલતનો આદેશ રદ કરીને ઠરાવ્યું હતું કે મેજિસ્ટ્રેટનો આદેશ આંતરવર્તી ન હતો અને વડી અદાલતે સેશન્સ જજનો આદેશ એ આધારે રદ કરીને ભૂલ કરી હતી કે તેમને આંતરવર્તી આદેશમાં હસ્તક્ષેપ કરવાની અધિકારિતા ન હતી. ત્યારબાદ, મુદ્દો ગુણદોષના આધારે પુનર્વિચારણા માટે પરત મોકલવા બદલે, સર્વોચ્ચ અદાલતે પોતે જ આ બાબત પર વિચાર

કરવાનો નિર્ધાર કર્યો કે ફરીયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપો, પ્રક્રિયા જારી કરવા પૂર્વે મેજિસ્ટ્રેટે ધારા ૨૦૨(૧) હેઠળ મંગાવેલા ટ્રેઝરી ઓફિસરના અહેવાલ સાથે વાંચવામાં આવે ત્યારે, ધારા ૫૦૦ હેઠળનો ગુનો બને છે કે નહીં. ટ્રેઝરી ઓફિસરના અહેવાલ પર આધાર રાખીને, જેમાં એવું દર્શાવાયું હતું કે આરોપીએ ટ્રેઝરી ઓફિસરને ફરીયાદી વિરુદ્ધ એવી ફરીયાદ કરી હતી કે તે નશાની હાલતમાં કચેરીએ આવ્યો હતો અને એડિશનલ ટ્રેઝરી ઓફિસરને અપશબ્દો કહ્યા હતા, અને ફરીયાદી દોષિત ઠર્યો હતો, સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે આ મામલો ભારતીય દંડ સંહિતાના અપવાદ ૮ હેઠળ સ્પષ્ટપણે આવરી લેવાયેલો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો કોઈ કાનૂની સિદ્ધાંત સ્થાપિત કર્યો ન હતો કે ધારા ૪૮૨ હેઠળની અરજીમાં વડી અદાલતે તે સંભવિત બચાવોની વિચારણા કરવી જ પડે જે આરોપી નીચલી અદાલતમાં રજૂ કરી શકે કે મામલો ભારતીય દંડ સંહિતાના કોઈપણ અપવાદ હેઠળ આવે છે.

૨૩. સેવકરામ (સુપ્રા)નો કેસ સર્વોચ્ચ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ દ્વારા નિર્ણયિત કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રશ્ન એ હતો કે સામાહિક બિલ્ટૂકના મુખ્ય સંપાદક સામાવાળા શ્રી આર.કે. કરંજીયા વિરુદ્ધ, જે પત્રમાં પ્રકાશિત થયેલી એક સમાચારવસ્તુ અંગે, જે સ્વયંમાં બદનક્ષીકારક હતી, ભારતીય દંડ સંહિતાના કલમ ૫૦૦ હેઠળ દંડનીય ગુનાના ફરિયાદ પક્ષને આ આધારે રદ કરવામાં વડી અદાલત યોગ્ય હતી કે નહીં કે તેઓ ભારતીય દંડ સંહિતાના ૯મા અપવાદ હેઠળ

સંરક્ષિત હતા. ચિત્રપ્પા રેડ્ડી (બહુમતી અભિપ્રાય ધરાવતા માનનીય ન્યાયાધીશોમાંના એકે) નિર્ણયના ફક્ત નં. ૧૮માં, વિચારણા માટે બચાવપક્ષ સમક્ષ ઊભા થનાર અનેક પ્રશ્નો રજૂ કર્યા પછી, એવું ઠરાવ્યું હતું કે તે પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવાની અવસ્થા પ્રક્રિયા જારી કરવાની અવસ્થાએ ઊભી થતી નથી. "સદ્ભાવના" અને "જાહેર હિત", જે અપવાદ દ્વંનો ભાગ બને છે, તેવા પ્રશ્નોનો નિર્ણય માત્ર વિચારણા પૂર્ણ થયા પછી જ થઈ શકે. આરોપીનું નિવેદન નોંધાયા પછી જ અને માત્ર વિચારણામાં જ એ વિચારવામાં આવી શકે કે લેખ સદ્ભાવનાથી અને જાહેર હિત માટે પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો હતો કે નહીં. આ નિર્ણયમાં એવો સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો છે કે કેસ કલમ ૪૯૯ના કોઈ અપવાદ હેઠળ આવે છે કે નહીં તે માત્ર આરોપીનું નિવેદન નોંધાયા પછી અને વિચારણામાં જ નક્કી થઈ શકે, તે પહેલાં નહીં.

૨૪. બલરાજ ખન્ના (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, મેજિસ્ટ્રેટે, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એવી નોંધ લઈને ફરિયાદ ફગાવી દીધી હતી કે દિલ્લી મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનની સ્ટેન્ડિંગ કમિટીએ પસાર કરેલો ઠરાવ અને તેની અગાઉની ચર્ચાની કાર્યવાહી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ના અપવાદોની જદમાં આવતી હતી અને તેથી સામાવાળાની સસ્પેન્શનની ભલામણ કરતો ઠરાવ પસાર કરવામાં અપીલકર્તાઓ પોતાના અધિકારોની મર્યાદામાં હતા. ફરિયાદ ફગાવવાના

મેજિસ્ટ્રેટના આ તર્કને રદ કરવામાં આવ્યો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે વડી અદાલત સાથે સહમતિ વ્યક્ત કરી અને નોંધ્યું કે;

અમારા મત અનુસાર, આ તબક્કે આઈ.પી.સી.ની કલમ જદ્દના અપવાદોના લાગુ પડવાના પ્રશ્નનો ઉદ્ભવ થતો નથી..... આ કહેવાની જરૂર નથી કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ જદ્દના અપવાદોની લાગુ પડતાનો પ્રશ્ન તેમજ અપીલકર્તાઓને ઉપલબ્ધ હોઈ શકે તેવા તમામ અન્ય બચાવો ફરિયાદની કાર્યવાહી દરમિયાન તપાસવા પડશે.

રપ. એમ.એન. દામાણી (ઉપરોક્ત) માં, જેનો નિર્ણય રાજેન્દ્ર કુમારના કેસ પછી કરવામાં આવ્યો છે, સર્વોચ્ચ અદાલતે પરિચ્છેદ નં. ૭ માં આ રીતે અવલોકન કર્યું છે:—

"એવું માન્ય રાખીએ કે આક્ષેપો , , ના અપવાદ હેઠળ આવરી શકાય, તો પણ આવા આક્ષેપો સદ્ભાવપૂર્વક કરવામાં આવ્યા હતા કે કેમ તે અંગે હજુ ઘણા પ્રશ્નોની તપાસ કરવાનું બાકી રહે છે. કઈ પરિસ્થિતિઓમાં, કયા આશયથી, વગેરે. આ બધાની તપાસ નીચલી અદાલતમાં પુરાવાના આધારે કરી શકાય છે." પુરાવા અધિનિયમની કલમ કહે છે કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પર ગુનાનો આક્ષેપ થાય છે, ત્યારે તે કેસ તેમાંના કોઈ સામાન્ય અપવાદમાં અથવા તે જ સંહિતાના અન્ય કોઈ ભાગમાં સમાવાયેલ કોઈ વિશેષ અપવાદ અથવા પરંતુકમાં, અથવા ગુનાની વ્યાખ્યા કરનાર અન્ય કોઈ કાયદામાં આવતો હોવાનું સાબિત કરતી

પરિસ્થિતિઓના અસ્તિત્વને સાબિત કરવાનો ભાર તેના પર હોય છે અને અદાલત આવી પરિસ્થિતિઓના અભાવની અનુમાન કરશે. તેથી, પ્રક્રિયા જારી કરવાની અવસ્થાએ, મેજિસ્ટ્રેટ જો આથી સંતુષ્ટ થાય કે ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપો, તેમની મુખપૃષ્ઠ કિંમત પર સ્વીકારવામાં આવે તો, ગુનો બને છે અને તેમના સમર્થનમાં પ્રથમદર્શનીય સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે, તો તે પ્રક્રિયા જારી કરી શકે છે અને કેસ કોઈ અપવાદ હેઠળ આવે છે કે નહીં તે વિચારવાની તેની ઉપર ફરજ નથી. તે અવસ્થા દલીલ નોંધાયા પછી અને નીચલી અદાલતના વિચારણા દરમિયાન આવશે. કેસ કોઈપણ અપવાદ હેઠળ આવે છે તે સાબિત કરવાનો ભાર તે અપવાદનો દાવો કરનાર વ્યક્તિ પર છે. (જુઓ હરભજન સિંહ વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ & અનર., એ.આઈ.આર. ૧૯૬૬ એસ.સી. ૮૭).

૨૭. કલંકજનક આક્ષેપના પ્રકાશનને દંડકાયદા હેઠળ લાવવા માટે તે સાબિત કરવું આવશ્યક નથી કે તે કોઈ દુર્ભાવના કે કપટભાવથી કરવામાં આવ્યું હતું અથવા ફરિયાદીને તેના કારણે વાસ્તવમાં હાનિ પહોંચી હતી. એટલું દર્શાવવું પૂરતું રહેશે કે આરોપીએ કરેલા આક્ષેપથી ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને નુકસાન થશે એવો આરોપીનો ઇરાદો હતો અથવા તેને તે બાબતનું જ્ઞાન હતું અથવા એવું માનવા યોગ્ય કારણ હતું. દરેક સુસ્થ મતિના મનુષ્ય વિષે એવી અનુમાનધારણા રાખવામાં આવે છે કે તેણે પોતાના કૃત્યથી સામાન્ય રીતે થતી અસરોનો ઇરાદો રાખ્યો હતો. આરોપી, જે કંઈક પ્રતિષ્ઠાવાળો પત્રકાર છે, તેના વિષે સહજ રીતે એવું માનવામાં આવી શકે કે તેના દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરાયેલ આક્ષેપ ફરિયાદીની

પ્રતિષ્ઠાને હાનિ કરશે તેવી જાણ તેને હતી અથવા એવું માનવા યોગ્ય કારણ તેને હતું. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ નો અપવાદ ૧ એ સ્વીકારે છે કે જો સત્યનું પ્રકાશન જનહિતાર્થે કરવામાં આવ્યું હોય તો તે પૂરતું ન્યાયસંગત કારણ બની શકે. પરંતુ જ્યારે સત્યને બચાવ તરીકે ઉપસ્થિત કરવામાં આવે ત્યારે તે સમગ્ર માનહાનિકારક લેખ સુધી વ્યાપતું હોવું જોઈએ અને માત્ર તેનો કોઈ એક ભાગ સાચો સાબિત થાય તે પૂરતું નથી. આરોપીએ સાબિત કરવાનું રહે છે કે તે પ્રકાશન સદ્ભાવથી પણ હતું અને જનહિતાર્થે પણ હતું. સદ્ભાવનો અર્થ એ છે કે હકીકતોનું સત્ય જાણવા પ્રામાણિક પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હોય. તથ્યતઃ અસત્ય હોય એવો માનહાનિકારક નિવેદન ન્યાયસંગત ટિપ્પણી દ્વારા સમર્થિત થઈ શકતું નથી. જે ટિપ્પણી એવા તથ્યો પર આધારિત હોય કે જે સત્યરૂપે જણાવાયા ન હોય, તે ન્યાયસંગત ગણાવી શકાય નહીં. માત્ર એટલા કારણે કે આરોપી નિષ્કપટપણે એવું માને છે કે તે જે પ્રકાશિત કરે છે તે સત્ય છે, તેને કાયદાની દૃષ્ટિએ કોઈ બચાવ કહી શકાય નહીં. આવી સ્થિતિમાં નિષ્કપટ માન્યતા નાગરિક દાવામાં વળતરની માત્રા અંગે કદાચ કંઈક પ્રાસંગિક હોઈ શકે; અને ફોજદારી કાર્યવાહીમાં સજાના પ્રશ્ને પણ કદાચ તેનો કંઈક પ્રભાવ હોઈ શકે; પરંતુ તે સિવાય તેનો કોઈ સંબંધ નથી. સદ્ભાવનો અર્થ સદ્ભાવ તો છે જ, સાથે સાથે યોગ્ય કાળજી અને ધ્યાનનો અમલ પણ છે. યોગ્ય કાળજી અને ધ્યાનનો અર્થ એ થાય છે કે માનહાનિકારક લેખના પ્રકાશકે દર્શાવવું જોઈએ કે તેણે સત્યની તપાસ કરવા માટે નિશ્ચિત પગલાં લીધાં હતા અને પોતાની તપાસના

આધારે, એક સમજદાર મનુષ્ય તરીકે, તે સાચા નિષ્કર્ષે પહોંચ્યો હતો એવી તેની ખાતરી થઈ હતી. અદાલતમાં ચાલતી કાર્યવાહીની દરમિયાન આરોપીનું વર્તન તેની સદ્ભાવનાનું નિર્ધારણ કરવા માટે પ્રાસંગિક પરિબળ છે. જો અનેક આક્ષેપો હોય, તો દરેક આક્ષેપ અંગે સદ્ભાવ કે સત્ય સાબિત કરવું જરૂરી છે, અને જો તે કોઈ એક આક્ષેપ અંગે પણ સત્યતા અથવા સદ્ભાવ સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો દોષસિદ્ધિ ચથાવત્ રહેવી જોઈએ. માનહાનિકારક નિવેદનનો પ્રકાશક ત્યારે જ સંરક્ષણ મેળવી શકે જ્યારે તે બતાવે કે તેણે તમામ યોગ્ય સાવચેતીઓ લીધી હતી અને ત્યારબાદ તે નિવેદનની સત્યતા વિષે તેની પાસે યોગ્ય તથા સુસ્થાપિત માન્યતા હતી. ‘સદ્ભાવ’ની દલીલનો અર્થ સત્ય સુધી પહોંચવા માટે ખરેખર પ્રયત્ન કરવો એવો થાય છે, અને આવી દલીલ માટે યોગ્ય આધાર વિના માત્ર સત્યમાં માન્યતા રાખવી, સદ્ભાવ સાથે સમાનાર્થક નથી. (જુઓ ધ એડિટર, રાષ્ટ્ર દીપિકા લિ. અને અન્ય વિ. વિનયા રાઘવન નાયર)

૨૮. નરોત્તમદાસ એલ. શાહ વિ. પટેલ મગનભાઈ રેવાભાઈ અને અન્ય એક (૧૯૮૪ ક્રિ. લો. જ. ૧૭૯૦) માં અહેવાલિત નિર્ણયમાં, ચરિત્ર અને પ્રતિષ્ઠાનો અર્થ તેમજ તેમનાં વચ્ચેનો ભેદ નીચે મુજબ સમજાવવામાં આવ્યો હતો:

‘પ્રતિષ્ઠા’ શબ્દનો અર્થ છે, “વ્યક્તિઓ અથવા વસ્તુઓના સ્વભાવ અંગે સામાન્ય રીતે શું કહેવાય છે અથવા શું માનવામાં આવે છે”. “સ્વભાવ” અને “પ્રતિષ્ઠા” આ બે શબ્દો ગૂંચવાઈ જવાની સંભાવના ધરાવે છે.

સંદર્ભમાં, ચરિત્રનો અર્થ વ્યક્તિની ધૈર્યશક્તિ અથવા નૈતિક બંધારણા અથવા શક્તિ એવો થાય. વ્યક્તિ અંગે અન્ય લોકોની માન્યતા અથવા અભિપ્રાય સાથે તેનો કોઈ સંબંધ નથી. તેથી, ચરિત્ર એ વ્યક્તિ “વાસ્તવમાં કેવો છે” તે છે, જ્યારે “પ્રતિષ્ઠા” એ પડોશીઓ અને અન્ય લોકો “તે કેવો છે” એવું શું કહે છે તે છે. હકીકતમાં વ્યક્તિનું ચરિત્ર સારું હોઈ શકે છે, છતાં તેની પ્રતિષ્ઠા ખરાબ હોઈ શકે છે, અથવા તેનો વિપરીત પણ હોઈ શકે છે. સંક્ષેપમાં, ‘પ્રતિષ્ઠા’ એટલે કોઈ વ્યક્તિ અંગે જે પ્રતિષ્ઠિત છે તે, અર્થાત્ કોઈ વ્યક્તિ વિષેની સામાન્ય જાણકારી અથવા સર્વસામાન્ય અભિપ્રાય. તે એ મૂલ્યાંકન છે જેમાં વ્યક્તિને અન્ય લોકો દ્વારા માનવામાં આવે છે, અને એવો અભિપ્રાય નથી જે તે પોતે પોતાના વિષે ધરાવતો હોય. એમ કહી શકાય કે ‘પ્રતિષ્ઠા’ સંયુક્ત શ્રુતિસાક્ષ્ય છે, કારણ કે તે સમાજનો એવો અભિપ્રાય છે જે સમાજ દ્વારા માન્યતાની નિશ્ચિત અને અંતિમ રચનાને સૂચવે છે. કોઈપણ પ્રકારની તર્કપ્રક્રિયા દ્વારા ‘પ્રતિષ્ઠા’ શબ્દનો અર્થ વ્યક્તિએ પોતાના વિષે ધરાવેલી પોતાની જ માન્યતા એવો થઈ શકે નહીં.”

૨૯. આ અવસ્થાએ, હું શ્રી જોશી, શીખેલ વરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ની સ્પષ્ટીકરણ-૪ અંગે કરવામાં આવેલી રજૂઆતનો વિચાર કરું છું. શ્રી જોશીની રજૂઆતનો આધાર એ છે કે બદનક્ષીના ગુનામાં કોઈ આરોપીનો વિચારણા માત્ર ત્યારે જ થઈ શકે, જ્યારે પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ આક્ષેપથી ફરિયાદીની નૈતિક અથવા બૌદ્ધિક પ્રતિષ્ઠા ઘટી હોય. દલીલ એ છે કે લેખમાં જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે માત્ર સત્ય જ હોવાથી, ફરિયાદીની નૈતિક

અથવા બૌદ્ધિક પ્રતિષ્ઠા ઘટી છે અથવા અસર પામી છે એવું કહી શકાય નહીં. તેથી, ફરિયાદને રદ કરવાના હેતુસર કલમ ૪૯૯ ની સ્પષ્ટીકરણ-૪ને બચાવ તરીકે રજૂ કરવામાં આવી છે.

૩૦. કલમ ૪૯૯ કોઈપણ આક્ષેપના પ્રકાશન, તે આક્ષેપની હાનિકારક અસર અંગે ઉલ્લેખ કરે છે અને પ્રતિષ્ઠા શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે. સ્પષ્ટીકરણ-૪ મુજબ, જે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ આવા આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હોય, તે વ્યક્તિના નૈતિક અથવા બૌદ્ધિક ચારિત્ર્યને તે આક્ષેપો દ્વારા પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે નીચું ઉતારવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, તેની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચી હોવાનું કહી શકાય નહીં.

૩૧. મને એક મહત્વપૂર્ણ બાબત સ્પષ્ટ કરવા દો. જ્યાં ઉપયોગમાં લેવાયેલા શબ્દો અને જે આરોપના આધારરૂપ બને છે તે સ્વયંમાં જ બદનામીકારક હોય, ત્યાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ નું સ્પષ્ટીકરણ-૪ લાગુ પડશે નહીં. જ્યારે મૌખિક રીતે અથવા લેખિતમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલ કોઈ અભિવ્યક્તિ તેના અર્થસંદર્ભ અંગે શંકાસ્પદ હોય, અને તે અભિવ્યક્તિનો શું પ્રભાવ થશે તથા શું તે કોઈ નિશ્ચિત વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડવા માટે રચાયેલ છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે થોડા પુરાવાની આવશ્યકતા હોય, ત્યારે એવું શક્ય છે કે

ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ના સ્પષ્ટીકરણ-૪ માં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતનો યોગ્ય રીતે અમલ કરવામાં આવી શકે અને કરવામાં આવવો જોઈએ.

૩૨. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ના અપવાદ (૧) હેઠળ, જો સત્યનું પ્રકાશન જાહેર હિત માટે કરવામાં આવ્યું હોય, તો તેને પૂરતું ન્યાયસંગત કારણ તરીકે માન્યતા આપવામાં આવે છે. જ્યારે સત્યને બચાવ તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સમગ્ર નિવેદન સુધી વ્યાપવું આવશ્યક છે. નિવેદનનો માત્ર કોઈ એક ભાગ સાચો હોવાનું સાબિત થાય તે પૂરતું નથી.

૩૩. સેવકરામ સોભાની (એ.આઈ.આર. ૧૯૮૧ માં અહેવાલિત) ના નિર્ણયમાં (એસસી) ૧૫૧૪) એ બાબતોના પ્રકાશનમાં પત્રકારિતાના વિશેષાધિકારોનું અવલોકન કર્યું અને નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું;

પત્રકારિતાને કોઈ વિશેષાધિકાર પ્રાપ્ત નથી, અને કોઈ નાગરિકની પ્રતિષ્ઠાને નષ્ટ કરી નાખવા પૂરતા કોઈ પણ આક્ષેપો અથવા આરોપો કરવાનો અન્ય લોકો કરતાં વધુ સ્વતંત્રતા તેને પ્રાપ્ત નથી. પત્રકારો કોઈપણ અન્ય વ્યક્તિ કરતાં વધુ અનુકૂળ સ્થિતિમાં નથી. પ્રથમ અપવાદ હેઠળ, કોઈ આક્ષેપ સત્ય હોય એટલું માત્ર તેને ચુકિતસંગત ઠરાવવાની મંજૂરી આપતું નથી, જ્યાં સુધી તે જાહેર હિતમાં હોવાનું સાબિત ન થાય. તે જાહેર હિત માટે હતું કે નહોતું, એવો પ્રશ્ન વિવાદમાં રહેલા અન્ય કોઈ સંબંધિત તથ્યની જેમ જ તથ્યનો પ્રશ્ન છે. જો તેઓ તેમાં

ટિપ્પણીઓથી ભિન્ન તથ્યાત્મક નિવેદનો કરે છે, તો તેમને તે નિવેદનોનું સમર્થન કરવું પડશે અથવા નવમા અપવાદમાં નિર્દિષ્ટ મર્યાદિત કેસોમાં એ દર્શાવવું પડશે કે અન્યના ચરિત્ર પર કરવામાં આવેલ પ્રહાર જાહેર હિત માટે હતો, અથવા તે સદ્ભાવનાથી કરવામાં આવ્યો હતો, એ.આઈ.આર. ૧૯૪૨ નાગ ૧૧૭, મંજૂર, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૪ પી.સી. ૧૧૬ આધારિત. (પરા ૧૧).

૩૪. આ સંદર્ભમાં, હું અદ્વાહબાદ વડી અદાલતના ડિવિઝન બેન્ચના ક્વીન-એમ્પ્રેસ વિ. મેકકાર્થીના મામલામાં આપેલા નિર્ણયનો, જે (૧૮૮૭) આઈએલઆર ૯ એએલએલ ૪૨૦ માં અહેવાલિત છે, ઉદ્દેખ કરી શકું છું અને તેના પર આધાર રાખી શકું છું. સ્ટ્રેટ-જે., એ બેન્ચ તરફથી બોલતાં, નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું;

“હવે, જોકે સામાવાળા તરફના વિધાવાન વકીલ દ્વારા સામાન્ય બુદ્ધિ પર આધારિત, અમને સંબોધીને કેટલાક નિરીક્ષણો કરવામાં આવ્યા હતા, જે , ની સ્પષ્ટીકરણ જ ની ક્રિયાપ્રવૃત્તિ વિષે હતા, તેમ છતાં તેનો ઉત્તર આ નિરીક્ષણથી મળે છે કે તે સ્પષ્ટીકરણ ત્યાં લાગુ પડતું નથી જ્યાં વપરાયેલા અને આરોપના આધારરૂપ બનેલા શબ્દો પોતાના સ્વરૂપે જ બદનામીકારક હોય. જ્યારે મૌખિક રીતે કે લેખિતમાં વપરાયેલ કોઈ અભિવ્યક્તિ તેના અર્થસંકેત અંગે શંકાસ્પદ હોય, અને તે અભિવ્યક્તિનો શું પ્રભાવ થશે તથા તે કોઈ નિશ્ચિત વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડવા માટે રચાયેલ છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે કેટલાક

પુરાવાની આવશ્યકતા હોય, ત્યારે , ની સ્પષ્ટીકરણ જ માં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંત કદાચ લાગુ પડી શકે, અને યોગ્ય રીતે લાગુ પાડવામાં આવે.

૩૫. "ચારિત્ર્ય" ની વ્યાખ્યા ન તો ની હેઠળ કરવામાં આવી છે અને ન તો ની હેઠળ કરવામાં આવી છે. વેબ્સ્ટરનાં ન્યૂ ઇન્ટરનેશનલ ડિક્શનરી મુજબ, "ચારિત્ર્ય" નો અર્થ એવો થાય છે કે "કોઈ વ્યક્તિના મૂળભૂત અથવા આંતરિક સ્વભાવનું સૂચક બને તેવો કોઈ ગુણધર્મ, ગુણવત્તા, ખાસ કરીને લક્ષણ અથવા વિશેષતા"; "પ્રતિષ્ઠા, ખ્યાતિ; જેમ કે સત્યતા અને સચ્ચાઈ બાબતે કોઈ મનુષ્યનું ચારિત્ર્ય, કોઈ વ્યક્તિના ગુણો અથવા વિશિષ્ટતાઓનું વર્ણન, રેખાંકન અથવા વિગતવાર હિસાબ.

૩૬. બ્રિટિશ ઇન્ડિયાના લો લેક્સિકોન અનુસાર, "ચરિત્ર" નો અર્થ "કોઈ વ્યક્તિ વિશે તેના સમાજ દ્વારા કરવામાં આવતો અંદાજ; તેમજ સ્વભાવ અથવા આદત દ્વારા વ્યક્તિ પર પડેલી એવી વિશિષ્ટ ગુણધર્મો, જે તેને અન્યોથી અલગ પાડે છે." ચરિત્ર વ્યક્તિમાં જ નિવાસ કરે છે; તે વ્યક્તિ શું છે તેનો ચિહ્ન છે; તે દરેક પ્રસંગે પોતાને પ્રગટ કરે છે; જ્યારે પ્રતિષ્ઠા અન્ય પર આધારિત હોય છે; અને તે તેના વિષે તેઓ શું વિચારે છે તે છે. ઓક્સફર્ડ ડિક્શનરી અનુસાર, "ચરિત્ર" નો અર્થ "સામૂહિક વૈશિષ્ટ્યો, પ્રકાર, ઢબ, પ્રતિષ્ઠા, સારા નામની પ્રતિષ્ઠા, વ્યક્તિના ગુણોનું વર્ણન, પ્રશસ્તિપત્ર, દરજ્જો" એવો થાય છે. મોડલ

કોડ ઑફ એવિડન્સમાં ચરિત્રને "વ્યક્તિના તમામ લક્ષણોનો સમૂહ, જેમાં કાળજી અને કુશળતા સંબંધિત લક્ષણો તેમજ તેમના વિરોધી લક્ષણોનો સમાવેશ થાય છે" તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યું છે. જેમ 'કાર્યકારણનો હક' નો અર્થ હકીકતોના સમૂહથી થાય છે, તેમ ચરિત્ર પણ અત્યંત વ્યાપક અર્થવાળો અભિવ્યક્તિપ્રયોગ છે, જેમાં સ્વભાવ અથવા આદત દ્વારા પડેલા બધા લક્ષણો, વિશેષ તથા નિર્દિષ્ટ ગુણધર્મોનો સમાવેશ થાય છે, જે વ્યક્તિના મૂળભૂત આંતરિક સ્વરૂપનો સંકેતરૂપ દર્શક બને છે. ચરિત્રમાં પ્રતિષ્ઠાનો પણ સમાવેશ થાય છે, પરંતુ ચરિત્ર અને પ્રતિષ્ઠા સમાનાર્થી નથી. (જુઓ ડી. રામા સુબ્બા રેડ્ડી વિ. પી.વી.એસ. રામા દાસ અને અન્ય, ૧૯૭૦ ક્રિ.એલ.જે. ૮૩).

૩૭. કોઈ નિવેદન માનહાનિકારક છે કે નહીં તે પ્રશ્નના નિર્ધારણ માટે લાગુ પાડવાનો માપદંડ એ છે કે, "શું આ શબ્દો સમાજના સદ્વિચારક સભ્યોના મૂલ્યાંકનમાં વાદીને નીચો દર્શાવવાની પ્રવૃત્તિ ધરાવે છે?".

જેમ સેલ્મોન્ડે ધ લો ઑફ ટોર્સ, ૧૩મી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૩૫૫ માં જણાવ્યું છે, તેમ સુરી વિ. સ્ટ્રેચ માં અનુસરવામાં આવ્યું છે.

કોઈ નિવેદનના માનહાનિકારક સ્વરૂપની કસોટી એ છે કે તે અન્ય વ્યક્તિઓના મનમાં વાદી વિરુદ્ધ પ્રતિકૂળ અભિપ્રાયો અથવા ભાવનાઓ જગાડવાની વૃત્તિ ધરાવે છે. માનહાનિનું રૂઢિપ્રાય સ્વરૂપ એ છે કે વાદીના નૈતિક ચરિત્ર પર આક્ષેપ

કરવામાં આવે અને તેને કોઈપણ પ્રકારના કલંકજનક વર્તનનો આક્ષેપ લગાવવામાં આવે.

૩૮. સર્વોચ્ચ અદાલતે, સુબ્રમણિયન સ્વામી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, મિનિસ્ટ્રી ઓફ લો એન્ડ ઓર્સ., (૨૦૧૬) ૭ એસસીસી ૨૨૧ ના કેસમાં, દંડ સંહિતાની કલમો ૪૯૯ અને ૫૦૦ ની સંવિધાનિક માન્યતા યથાવત રાખતાં, અપવાદો અને તેના અર્થઘટનની શીર્ષિકા હેઠળ, નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું;

અપવાદો અને તેની સમજણ

[૧૭૯] ચાર સ્પષ્ટીકરણો અંગે વિચારણા કર્યા પછી, હાલ અમે અપવાદોનું વિશ્લેષણ કરી શકીએ છીએ અને અપવાદો સંબંધિત કેટલાંક નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરી શકીએ છીએ. આ માત્ર એટલા હેતુસર છે કે અદાલતે તેમનું કેવી રીતે મૂલવણ કરીને અમલીકરણ કર્યું છે તે સમજાઈ શકે. પ્રથમ અપવાદ મુજબ, કોઈ વ્યક્તિ વિષે જે કંઈ આક્ષેપ કરવામાં આવે તે સત્ય હોય અને એવો આક્ષેપ કરવો અથવા પ્રસારિત કરવો જાહેર હિત માટે જરૂરી હોય, તો તે માનહાનિ ગણાતી નથી. “જાહેર હિત” ને તથ્ય તરીકે ગણવું પડે. ચમન લાલ વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ, ૧૯૭૦ ૧ એસ.સી.સી. ૫૯૦ માં, અદાલતે ધારણ કર્યું છે કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ

જલ્લના પ્રથમ અપવાદની વ્યાસિમાં આવવા માટે, સામાવાળા વિષે કરાયેલ આક્ષેપ સત્ય છે અને તે આક્ષેપનું પ્રકાશન જાહેર હિત માટે છે, તે સ્થાપિત કરવું આવશ્યક છે. આ બે ઘટકો, એટલે કે આક્ષેપની સત્યતા અને જાહેર હિત માટે તેના પ્રકાશનની સાબિતી કરવાનો ભાર આરોપી પર છે.

[૧૮૦] અરજદારો તરફથી શીખેલા વરિષ્ઠ વકીલ ડૉ. ધવન દ્વારા એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે જો આક્ષેપ સચ્ચો ન હોય, તો સ્થિતિ ભિન્ન બનશે. પરંતુ, આ અપવાદ મુજબ એવું પ્રતિપાદિત થાય છે કે આક્ષેપ સચ્ચો હોવા છતાં, જો તે જાહેર હિતને આગળ વધારવા માટે ન હોય, તો તે માનહાનિ ગણાશે નહીં; આ બાબત સર્વથા અતર્કસંગત છે અને તર્કસંગત જણાતી નથી. એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે સત્ય ન્યાયનો મૂળ આધાર છે, પરંતુ આ અપવાદ સત્યને બચાવ તરીકે માન્યતા આપતો નથી અને તેથી, તેને રદ કરવામાં આવવો જોઈએ.

[૧૮૧] શ્રી રાવ, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે “જાહેર હિત” શબ્દસમૂહ એક અસ્પષ્ટ સંકલ્પના છે અને ઉક્ત રજૂઆતને બળ આપવા માટે તેમણે હરકચંદ રતનચંદ બઠિયા અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય,

૧૯૬૯ ૨ એસ.સી.સી. ૧૬૬ પર આધાર મૂક્યો છે, જેથી દર્શાવી શકાય કે ઉક્ત કેસમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે “જાહેર હિત” કોઈ પણ વસ્તુલક્ષી ધોરણ અથવા માપદંડ પ્રદાન કરતું નથી. જે પરિસ્થિતિમાં ઉક્ત નિર્ણય આપવામાં આવ્યો હતો તેની મૂલવણી કરવી આવશ્યક છે. ઉક્ત કેસમાં, અદાલત ગોલ્ડ કન્ટ્રોલ અધિનિયમ, ૧૯૬૮ ની બંધારણીય માન્યતા સાથે સંબંધિત પ્રશ્નનો વિચાર કરી રહી હતી. ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૨૭ વેપારીઓને પરવાનો આપવાના વિષય સાથે સંબંધિત હતી. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે પરવાનાંની મંજૂરિ અથવા નવનીકરણ માટે અધિનિયમની ઉપકલમ (૬) દ્વારા લાદવામાં આવેલી શરતો અનિશ્ચિત, અસ્પષ્ટ, અગમ્ય હતી અને પરિણામે પરવાનાંની મંજૂરિ અથવા નવનીકરણના પ્રશ્નમાં કાયદેસરની સત્તાવાળાઓને વિશાળ અને અનિયંત્રિત સત્તા સોંપવામાં આવી હતી. અદાલતે એવો મત વ્યક્ત કર્યો કે આ દલીલ સુસ્થાપિત હતી. વધુ વિશ્લેષણ કરતાં અદાલતે આમ વ્યક્ત કર્યું કે:-

અપેક્ષિત માંગ" એવો શબ્દપ્રયોગ અસ્પષ્ટ શબ્દપ્રયોગ છે, જેનું નિષ્પક્ષ મૂલ્યાંકન શક્ય નથી અને જેનાથી મોટા પાયે અનિશ્ચિતતા ઊભી થવી અનિવાર્ય છે. તે જ રીતે, કલમ ૨૭(૬) (ઈ) માં આવેલ "અરજદારની યોગ્યતા" તથા કલમ ૨૭(૬)(જી)

માં આવેલ "જાહેર હિત" એવા કોઈ નિષ્પક્ષ ધોરણ, માપદંડ અથવા માર્ગદર્શન પૂરા પાડતા નથી. આ કારણોસર એવું ઠરાવવું જ પડશે કે કલમ ૨૭(૬) ની ઉપકલમો (એ), (ડી), (ઈ) અને (જી) અરજદારના વ્યવસાય ચલાવવાના મૂળભૂત અધિકાર પર અયોગ્ય પ્રતિબંધો મૂકે છે અને સંવિધાનસર અમાન્ય છે...

[૧૮૨] અમારી દૃષ્ટિએ, તથ્યાત્મક સ્થિતિ અને પડકાર હેઠળની જોગવાઈ સંપૂર્ણપણે ભિન્ન હતી. તે લાઈસન્સના નવીનીકરણના હેતુસર વહીવટી સત્તાધિકારીને પ્રદાન કરાયેલ સત્તાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું, અને તે સંદર્ભમાં અદાલતે એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે "જાહેર હિત" નો માપદંડ કોઈ નિષ્પક્ષ ધોરણ પ્રદાન કરતો નહોતો. અદાલતે, જોગવાઈનું વિવિધ પાસાઓથી વિશ્લેષણ કર્યા પછી, એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે જોગવાઈ અયોગ્ય પ્રતિબંધનો પ્રસ્તાવ કરતી હતી. સંદર્ભ અને સત્તાનું પ્રદાન એ મૂળભૂત તફાવત ઊભો કરે છે અને, તેથી, ઉક્ત સત્તાને તેના પોતાના તથ્યોના આધારે જ વિચારવી પડશે. એ નકારી શકાય તેમ નથી કે તે એવો કોઈ સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરે છે કે "જાહેર હિત" હંમેશાં કોઈ ધોરણ અથવા માર્ગદર્શન વિના હોય છે અથવા તેમાં

કોઈ નિષ્પક્ષ હિત નથી. પરિણામે, ઉક્ત નિર્ણય ભિન્ન તથ્યસ્થિતિ ધરાવતો હોવાથી લાગુ પડતો નથી.

[૧૮૩] ઇન રે, અરુન્ધતી રોય, ૨૦૦૨ ૩ એસ.સી.સી. ૩૪૩ માં આ અદાલતે, બીજા અપવાદનો ઉલ્લેખ કરતાં, અવલોકન કર્યું હતું કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ના બીજા અપવાદનો લાભ માગનાર વ્યક્તિએ પણ એ દર્શાવવું આવશ્યક છે કે તેના દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલ અભિપ્રાય સદ્ભાવપૂર્વક વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો અને તે કોઈ જાહેર સેવકના જાહેર કાર્યોના નિર્વહ દરમિયાનના વર્તન સાથે સંબંધિત હતો અથવા તેના ચારિત્ર્ય અંગે હતો, ત્યાં સુધી કે તેનું ચારિત્ર્ય તે વર્તનમાં પ્રગટ થતું હોય. ત્રીજો અપવાદ કોઈપણ જાહેર પ્રશ્નને સ્પર્શતા કોઈપણ વ્યક્તિના વર્તન વિષે છે અને તેમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે કોઈપણ જાહેર પ્રશ્નને સ્પર્શતા કોઈપણ વ્યક્તિના વર્તન અંગે અને તેના ચારિત્ર્ય અંગે, ત્યાં સુધી કે તેનું ચારિત્ર્ય તે વર્તનમાં પ્રગટ થતું હોય, સદ્ભાવપૂર્વક કોઈપણ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવો બદનામી ગણાતો નથી. ઉક્ત અપવાદમાં "સદ્ભાવ" શબ્દોનો ઉપયોગ થયો છે અને તે કોઈપણ જાહેર પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત કોઈપણ વ્યક્તિના વર્તનને વિશિષ્ટ રીતે દર્શાવે છે અને આ અપવાદ, જેમ સ્પષ્ટ જણાય છે

તેમ, સદ્ભાવ પર ભાર મૂકે છે. સાહિબ સિંહ મહેરા માં ઠરાવ્યા મુજબ, જ્યારે કોઈ બદનામિકારક ટિપ્પણી સદ્ભાવપૂર્વક કરવામાં આવે ત્યારે ત્રીજો અપવાદ અમલમાં આવે છે. અદાલતે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે જો બદનામિકારક ટિપ્પણીઓ યથોચિત કાળજી અને ધ્યાન રાખીને કરવામાં આવે, તો તેને સદ્ભાવપૂર્વક કરવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવશે. ઉક્ત કેસમાં, અદાલતે નવમા અપવાદનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જે તેવો આક્ષેપ, જે સદ્ભાવપૂર્વક પોતાનો અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિના હિતના સંરક્ષણ માટે અથવા જાહેર હિત માટે કરવામાં આવ્યો હોય, તેને રક્ષણ આપે છે.

(૧૮૪) હરભજન સિંહ વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ એન્ડ અનધર, ૧૯૬૬ એ.આઈ.આર. (એસ.સી.) ૯૭ મામલામાં ત્રણ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે કે જ્યાં આરોપી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ના હેઠળ અપવાદનો આશ્રય લે છે, ત્યાં સદ્ભાવના અને જાહેર હિત બંને પૂર્ણ થવા જરૂરી છે અને અપીલકર્તા સદ્ભાવના સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ જાય તો, જાહેર હિતની આવશ્યકતા પૂર્ણ થતી હોય તોય, આરોપીના હિતમાં હેઠળ અપવાદનો અમલ બહાર રહી જાય છે. અદાલતે ભારતીય દંડ

સંહિતાની કલમ પરનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જેમાં "સદ્ભાવના" ની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે અને જેમાં પ્રામાણિકતાના તત્ત્વની આવશ્યકતા છે. અહીં નોંધવું આવશ્યક છે કે ત્રણ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ૧લા અપવાદ અને ૮મા અપવાદ વચ્ચે ભેદ દર્શાવી એવો અભિપ્રાય આપ્યો છે કે સત્યતાનો પુરાવો, જે ૧લા અપવાદના ઘટકોમાંનો એક છે, તે ૮મા અપવાદનો ઘટક નથી અને ૮મા અપવાદ હેઠળ આરોપી વ્યક્તિએ જે સાબિત કરવાનું હોય છે તે એ છે કે તેણે નિવેદન સદ્ભાવનાથી કર્યું હતું. આગળ વધીને અદાલતે જણાવ્યું છે કે ૮મા અપવાદ હેઠળ આરોપીના દાવા સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે, તેણે પોતાના દ્વારા કરાયેલા આક્ષેપોની સત્યતા કડક રીતે સાબિત કરી છે કે કેમ તે વિચારવું જરૂરી નથી અને એક રીતે જોવામાં આવે તો તે અગત્યનું પણ નથી.

[૧૮૫] સુક્કા માહતો વિ. બસદેવ કુમાર માહતો એન્ડ અનધર, ૧૯૭૧ ૧ એસ.સી.સી. ૮૮૫ માં અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે કે ૮મા અપવાદના ઘટકો, પ્રથમ તો આક્ષેપ સદ્ભાવનાથી કરવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ; બીજું, આક્ષેપ તે કરનાર વ્યક્તિના અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિના હિતના રક્ષણ માટે અથવા જાહેર હિત માટે કરવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ. અદાલતે વધુમાં એવો અભિપ્રાય

વ્યક્ત કર્યો છે કે સદ્ભાવના અને જાહેર હિત હકીકતના પ્રશ્નો છે અને આક્ષેપ કરતી વખતે સદ્ભાવનાથી તપાસ કરવી તથા યોગ્ય કાળજી અને ધ્યાન રાખવા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

(૧૮૬) જતિશ ચંદ્ર ઘોષ વિ. હરિ સાધન મુખર્જી, ૧૯૬૧ ૩ એસ.સી.આર. ૪૮૬ માં, બંધારણીય પીઠે પશ્ચિમ બંગાળ વિધાનસભાના સભ્ય તરીકે અપીલકર્તાના સંપૂર્ણ વિશેષાધિકારના દાવા પર વિચાર કર્યો હતો, જેને કલકત્તાની ન્યાયિક સત્તાવાળી વડી અદાલતે સ્વીકાર્યો નહોતો. તે કેસમાં અપીલકર્તા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ હેઠળ ફરિયાદ પક્ષનો સામનો કરી રહ્યો હતો. વિશાળ પીઠે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૮૯નો ઉલ્લેખ કરીને નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે:—"આ સંદર્ભમાં એ નોંધવું પણ પ્રાસંગિક છે કે આ કેસમાં આપણે બદનામી માટેની ફોજદારી ફરિયાદ પક્ષ સાથે સંકળાયેલા છીએ. બદનામીના કાયદાનો વ્યવહાર ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૮૯ અને ૫૦૦માં કરવામાં આવ્યો છે. કલમ ૪૮૯માં અનેક અપવાદો સમાવાયા છે. તે નિર્ધારિત અપવાદો શું બદનામી નથી તે નિર્ધારિત કરે છે. ચોથો અપવાદ કહે છે કે ન્યાય અદાલતની કાર્યવાહીનો મૂળભૂત રીતે સાચો અહેવાલ પ્રકાશિત કરવો બદનામી ગણાતો નથી, પરંતુ

વિધાનસભા અથવા સંસદના ગૃહની કાર્યવાહી બાબતે એવો કોઈ છૂટછાટ આપતો નથી. તેથી સ્વાભાવિક રીતે પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે વેસન કેસ, (વેસન વિ. વોલ્ટર, ૧૮૬૮ જ ક્યુ.બી. ૭૩) નો નિયમ ભારતમાં ફોજદારી ફરિયાદ પક્ષોમાં કેટલી હદ સુધી લાગુ પડી શકે, પરંતુ વિવાદના આ પાસાં અંગે બારમાં દલીલ કરવામાં આવી નહોતી, તેથી અમે તેના વિષે કંઈ કહેવાની જરૂર માનતા નથી, કારણ કે આ કેસના નિર્ણય માટે તે આવશ્યક નથી." આ રીતે કહીને અદાલતે આગળ મત વ્યક્ત કર્યો કે કેસની પરિસ્થિતિઓમાં એવો કોઈ સંપૂર્ણ વિશેષાધિકાર ન હોવાથી કાર્યવાહી રદ કરવાને પાત્ર નથી. આ દૃષ્ટિકોણ ધરાવતા અદાલતે મત વ્યક્ત કર્યો કે આરોપી અપીલકર્તાએ નીચલી અદાલતમાં કેસનો સામનો કરવો જોઈએ અને તેના હાથવગી હોય તેવા બચાવનો આશરો લેવો જોઈએ. અમે ઉપરોક્ત નિર્ણયનો ઉલ્લેખ માત્ર એટલા માટે કર્યો છે કે અદાલતે ન્યાય અદાલતની કાર્યવાહીનો મૂળભૂત રીતે સચ્ચો અહેવાલ પ્રકાશિત કરવાના મુદ્દે સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું છે.

[૧૮૭] પાંચમો અપવાદ નિર્ધારિત કરે છે કે ન્યાય અદાલતે નક્કી કરેલા કોઈપણ દિવાની કે ફોજદારી કેસના ગુણદોષ અંગે, અથવા કોઈ

વ્યક્તિના પક્ષકાર, સાક્ષી કે પ્રતિનિધિ તરીકેના વર્તન અંગે, સદ્ભાવે વ્યક્ત કરાયેલ કોઈપણ મત બદનામી ગણાતો નથી. આગળની શરત એ છે કે એવો મત તે વ્યક્તિના સ્વભાવ સાથે એટલી હદ સુધી સંબંધિત હોવો જોઈએ જેટલી હદ સુધી તે સ્વભાવ તે વર્તનમાં પ્રગટ થાય છે. કન્વલ લાલ વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ, ૧૯૬૩ સપિલ. ૧ એસ.સી.આર. ૪૭૯ માં, અદાલતે આઠમા અપવાદ અંગે વિચાર કરતાં મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે આ અપવાદ હેઠળનો બચાવ સ્થાપિત કરવા માટે આરોપીએ સાબિત કરવું પડશે કે જેને ફરિયાદ કરવામાં આવી હતી તેને, આક્ષેપના વિષયવસ્તુના સંદર્ભે, જેના વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી હતી તે વ્યક્તિ પર કાનૂની સત્તા હતી.

[૧૮૮] ફરીથી એમ.સી. વર્ગીઝ વિ. ટી.જે. પૂનન, ૧૯૬૯ ૧ એસ.સી.સી. ૩૭ માં આ રીતે ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે અદાલતમાં દાખલ કરાયેલી પોતાની ફરિયાદમાં નિંદાત્મક નિવેદનો કરનાર વ્યક્તિને બદનામી સંબંધિત ફોજદારી કાર્યવાહીમાંથી સંપૂર્ણ રક્ષણ મળતું નથી, કારણ કે કલમ ૪૯૯ના આઠમા અપવાદ અને તેના દૃષ્ટાંત હેઠળ તેવા નિવેદનોને વિશેષાધિકાર માત્ર ત્યારે જ મળે છે જ્યારે તે સદ્ભાવે કરવામાં આવ્યા હોય. તેથી આ સિદ્ધાંત માટે

સત્તાધિક નિર્ણય ઉપલબ્ધ છે કે ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ કોઈ કૃત્યની ફોજદારીતા નક્કી કરતી વખતે અદાલતો અંગ્રેજી કોમન લૉના તે વિશિષ્ટ નિયમનો આશરો લઈને વિશેષ અપવાદોની વ્યાપકતા વધારશે નહીં કે જેમાં પતિ અને પત્નીને એક માનવામાં આવે છે. ચમનલાલમાં આ અદાલતે મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯નો આઠમો અપવાદ દર્શાવે છે કે કોઈ વ્યક્તિ વિરુદ્ધ સદ્ભાવે એવો આક્ષેપ, જે વ્યક્તિ પર કાનૂની સત્તા ધરાવતા કોઈપણ વ્યક્તિ સમક્ષ કરવામાં આવે, તે બદનામી નથી. રાજેન્દ્ર કુમાર સીતારામ પાંડે વિ. ઉત્તમ, ૧૯૯૯ ૩ એસ.સી.સી. ૧૩૪ માં નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯નો અપવાદ ૮ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે આક્ષેપના વિષયવસ્તુ અંગે કોઈ વ્યક્તિ વિરુદ્ધ સદ્ભાવે એવો આક્ષેપ, જે વ્યક્તિ પર કાનૂની સત્તા ધરાવતા કોઈપણ સમક્ષ કરવામાં આવે, તે બદનામી નથી. તે કેસમાં ખજાના અધિકારીના અહેવાલે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યું હતું કે આરોપી વ્યક્તિઓએ ફરિયાદી વિરુદ્ધ કરેલા અહેવાલના અનુસંધાનમાં વિભાગીય તપાસ શરૂ કરવામાં આવી હતી અને ફરિયાદી દોષિત ઠર્યો હતો. આવી પરિસ્થિતિમાં, આરોપી વ્યક્તિઓએ ફરિયાદીના ઉચ્ચ અધિકારીને એવો અહેવાલ આપ્યો હતો કે તેણે નશાની

હાલતમાં ખજાના અધિકારીનો અપમાન કર્યો હતો, જે ફરિયાદનો મુખ્ય આધાર હતો, તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ના અપવાદ ૮ હેઠળ આવરી લેવામાં આવશે.

[૧૮૯] ચમનલાલમાં અદાલતે મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે સદ્ભાવના માટે પરિસ્થિતિ અને સંદર્ભની પૃષ્ઠભૂમિમાં કાળજી, સાવધાની અને વિવેક આવશ્યક છે. આક્ષેપ કરનાર વ્યક્તિઓની સ્થિતિ કાળજી અને સાવધાનીના ધોરણને નિયંત્રિત કરશે. સુકા મહત્તોમાં આક્ષેપ કરનાર વ્યક્તિના હિતના રક્ષણ માટે, અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિના હિત માટે, અથવા જાહેર હિત માટે, આ બાબત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો. યોગ્ય કાળજી અને ધ્યાન ઉપર ભાર મૂકવા માટે હરભજન સિંહ કેસનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. સેવકરામ સોભાણી વિ. આર.કે. કરંજિયા, ૧૯૮૧ ૩ એસ.સી.સી. ૨૦૮ માં, એ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું કે નવમા અપવાદના ઘટકો એ છે કે (૧) આક્ષેપ સદ્ભાવે કરવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ, અને (૨) આક્ષેપ તેને કરનાર વ્યક્તિના હિતના રક્ષણ માટે, અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિના હિત માટે, અથવા જાહેર હિત માટે કરવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ, અને કરાયેલ આક્ષેપ જાહેર હિત માટે સદ્ભાવે કરવામાં આવેલો હોવો જોઈએ. એમ.એ. રુમુગમ વિ.

કિટ્ટુ, ૨૦૦૯ ૧ એસ.સી.સી. ૧૦૧ માં આ રીતે ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ સાથે જોડાયેલા આઠમા અને નવમા અપવાદની વ્યાપ્તિમાં કેસ લાવવા માટે આરોપીએ સદ્ભાવના સાબિત કરવી આવશ્યક રહેશે, અને તે પણ તેને કરનાર વ્યક્તિના હિતના રક્ષણ માટે, અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિના હિત માટે, અથવા જાહેર હિત માટે.

(૧૯૦) આ અદાલતે, જેફી જે. ડિઅરમેયર માં, નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું છે:—

"૩૭. તે સ્થિર સિદ્ધાંત છે કે જ્યાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ હેઠળના માનહાનિના આરોપ અંગે આરોપી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ના ૧૦મા અપવાદનો આશ્રય લે છે, ત્યાં "સદ્ભાવના" અને "જાહેર હિત" બંને બાબતો તેની દ્વારા સ્થાપિત થવી આવશ્યક છે. માત્ર એટલી દલીલ કે આરોપી એવું માનતો હતો કે તેણે જે જણાવ્યું હતું તે "સદ્ભાવના" માં હતું, તેની બચાવ દલીલ સ્વીકારવા માટે પૂરતી નથી અને તેને પુરાવો રજૂ કરીને તે જ બાબતનું સમર્થન કરવું આવશ્યક છે. તેમ છતાં, તેને પોતાના પક્ષને યુક્તિસંગત શંકાથી પર સાબિત કરવા માટે પુરાવો રજૂ કરીને તે ભાર ઉતારવો જરૂરી નથી.

૩૮. આ સુસ્થાપિત છે કે ફોજદારી વિચારણામાં ફરિયાદ પક્ષ પાસેથી અપેક્ષિત પુરાવાના દરજા અને સ્વરૂપની સમતા, આરોપી પોતાના બચાવના નિવેદનને આધાર આપવા માટે જે પુરાવો રજૂ કરે તેવી અપેક્ષિત પુરાવાની કક્ષાબંધ કરી શકાતી નથી. જે ક્ષણે આરોપી સંભાવનાના પ્રાબલ્યને સ્થાપિત કરવામાં સફળ થાય છે, તે ક્ષણે આ બાબતમાં તેના પર રહેલો ભાર ઉતરી જાય છે. તેથી, ઉક્ત અપવાદ હેઠળ કોઈ આરોપીએ "સદ્ભાવનાપૂર્વક" અને "લોકહિત માટે" કાર્ય કર્યું કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે કોઈ કઠોર કસોટી નિર્ધારિત કરવી ન તો વ્યવહારુ છે અને ન તો શક્ય છે."

[૧૯૧] ઉપરોક્ત વિસ્તૃત ચર્ચા સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે ન તો મુખ્ય જોગવાઈ, ન તો સ્પષ્ટીકરણ અને ન તો અપવાદો, દૂરથી પણ કોઈ અસ્પષ્ટતા દર્શાવે છે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે અપવાદો ગુનાને વધુ કડક બનાવે છે અને તે રીતે ફોજદારી બદનક્ષીના સિદ્ધાંતને અત્યંત અયોગ્ય બનાવે છે. કરાચેલ ટીકા એ બાબતને લગતી છે કે સત્ય પોતે બચાવ નથી, અને 'લોકહિત' પર અનાવશ્યક ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. પ્રતિવાદરૂપ દલીલ એવી છે કે જો સત્ય નિવેદન કોઈપણ પ્રકારના લોકહિત માટે ન કરીને માત્ર

કોઈ વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને ઠેસ પહોંચાડવા માટે કરવામાં આવે, તો એવો નિવેદન કે લખાણ બદનક્ષી સમાન થઈ શકે છે, એવો કાનૂની સિદ્ધાંત યોગ્ય છે. કેટલાક સામાવાળાઓ તરફથી હાજર વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ ડૉ. સિંઘવીએ કેટલાક ઉદાહરણો આપ્યા છે. આ ઉદાહરણો એવી આક્ષેપાત્મક રજૂઆતોને લગતા છે કે કોઈ વ્યક્તિ દારૂપી છે; કુટુંબના બે સભ્યો પરસ્પર સંમતિથી અયોગ્ય રક્તસંબંધમાં સંકળાયેલા છે; કોઈ વ્યક્તિ નપુંસક છે; જાહેરમાં એવું કહેવાય છે કે કોઈ નિશ્ચિત વ્યક્તિ એઈઝ્સથી પીડાય છે; કોઈ વ્યક્તિ બળાત્કારનો ભોગ બની છે; અને લગ્નિત દંપતીનું સંતાન પતિથી જન્મેલું નથી પરંતુ અન્ય પુરુષ સાથેના સંબંધથી જન્મેલું છે. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે આપેલા ઉદાહરણો અમે માત્ર એટલા માટે દર્શાવ્યા છે કે કેટલીક પરિસ્થિતિઓ કે સંજોગોમાં સત્ય એકમાત્ર બચાવ ન બની શકે. અને એ જ કારણસર જોગવાઈએ લોકહિત પર ભાર મૂક્યો છે. કહેવાની જરૂર નથી કે શું લોકહિત છે તે કેસના તથ્યો અને સંજોગો પર આધારિત હકીકતનો પ્રશ્ન છે.

[૧૮૨] અમે કરેલી વિશ્લેષણ પરથી દિવસના અજવાળાં જેવું સ્પષ્ટ છે કે આ જોગવાઈ, સ્પષ્ટીકરણો અને અપવાદો સાથે, અયોગ્ય કહી શકાય નહીં, કારણ કે તે ન તો અસ્પષ્ટ છે, ન તો અતિશય છે અને

ન તો મનસ્વી છે. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે જો કોઈ જોગવાઈ અતિશય, અયોગ્ય અથવા અસમતુલિત હોય તો અદાલત તેને રદ કરી શકે છે, પરંતુ માત્ર એટલા કારણો કે અદાલતને જોગવાઈ અનાવશ્યક કે અનુચિત લાગે છે, તે તેને રદ કરી શકતી નથી. નોંધનીય છે કે એવી દલીલ પણ કરવામાં આવી છે કે આ જોગવાઈ સમપ્રમાણતાના સિદ્ધાંતથી પરાસ્ત થાય છે. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે કાનૂનપુસ્તકમાં ફોજદારી બદનક્ષીનું અસ્તિત્વ અને જે રીતે આ જોગવાઈ સામેલ કરવામાં આવી છે તે અસમતુલિતતાથી પીડિત છે, કારણ કે તેમાં એવી મર્યાદા માટે સ્થાન છે જે અસમતુલિત છે. ઓમ કુમાર વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, ૨૦૦૧ ૨ એસ.સી.સી. ૩૮૬ માં અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે મૂળભૂત અધિકારોના ઉપયોગને નિયંત્રિત કરતી વખતે, વિધાનમંડળે પોતાની પસંદગીનો ઉપયોગ કરતાં અધિકારનો અતિશય ભંગ તો કર્યો નથી ને, તે જોવાનું રહે છે.

(૧૯૩) તાજેતરમાં, મોડર્ન કેન્ટલ કોલેજ એન્ડ રિસર્ચ સેન્ટર અને અન્ય વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, ૨૦૧૬ ૪ સ્કેલ ૪૭૮ માં સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય પીઠે પ્રમાણસરતાના સિદ્ધાંતનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં ભારપૂર્વક જણાવ્યું છે કે, જ્યારે અદાલતને એ

નક્કી કરવા માટે આવાહિત કરવામાં આવે છે કે કોઈ વૈધાનિક જોગવાઈ અથવા નિયમ અયોગ્ય પ્રતિબંધ સમાન છે કે નહીં, ત્યારે જે કસરત કરવી જરૂરી બને છે તે એક તરફના મૂળભૂત અધિકારો અને બીજી તરફ લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધો વચ્ચેનું સંતુલન સાધવાની છે. ભાર સકારાત્મક બંધારણીય અધિકારોની માન્યતા સાથે તેની મર્યાદાઓની સ્વીકાર્યતા પર છે. મર્યાદાઓ, કેટલાક હિતોનું અને ખાસ કરીને જાહેર અથવા સામાજિક હિતોનું સંરક્ષણ કરે છે. સામાજિક હિતની વ્યાપ્તિમાં અન્ય લોકોના અધિકારોને એવા સામાજિક મૂલ્યો પર આધારિત સામાજિક સૌહાર્દ પ્રાપ્ત થાય તે માટે રક્ષણ પ્રદાન કરવાનો સમાવેશ થાય છે. કોઈ પ્રતિબંધને બંધારણીય રીતે અનુમતિપાત્ર ગણવા માટે એનું સૂક્ષ્મ પરીક્ષણ કરવું આવશ્યક છે કે એવો પ્રતિબંધ અથવા મર્યાદા લાદવી અતિશય છે કે નહીં. પ્રમાણસરતાનો સિદ્ધાંત પરસ્પર સ્પર્ધાત્મક અધિકારો વચ્ચેના સંતુલનને સ્વીકારે છે અને જો તે જે હેતુ માટે નિર્ધારિત છે તેની સિદ્ધિમાં સહાયરૂપ થાય તો ઉક્ત પરિકલ્પના માન્યતા પ્રાપ્ત કરે છે.

(૧૯૪) આ બાબત ઉપર ભાર મૂકવાની જરૂર નથી કે જ્યારે કોઈ કાયદો સંવિધાનિક અધિકારને મર્યાદિત કરે છે, અને ઘણા કાયદાઓ એવું

કરે છે, ત્યારે એવી મર્યાદા પ્રમાણસર હોય તો તે સંવિધાનસંગત ગણાય છે. પ્રતિબંધ મૂકતો કાયદો ત્યારે પ્રમાણસર ગણાય, જ્યારે તેનો હેતુ યોગ્ય ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનો હોય, અને એવો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા માટે લેવામાં આવેલા પગલાં તે ઉદ્દેશ સાથે તર્કસંગત રીતે સંકળાયેલા હોય, તેમજ એવા પગલાં આવશ્યક હોય. આવી મર્યાદાઓ મનસ્વી ન હોવી જોઈએ અથવા જાહેર હિતમાં જેટલી આવશ્યક હોય તેનાથી વધુ અતિશય સ્વરૂપની ન હોવી જોઈએ. વાજબીપણું તે ઉદ્દેશને ધ્યાને રાખીને નિર્ધારિત થાય છે, જે ઉદ્દેશ કાયદેસર વ્યવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા માંગે છે, અને તે ઉદ્દેશથી વધુ ન હોવું જોઈએ (જુઓ : પી.પી. એન્ટરપ્રાઇઝિસ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, ૧૯૮૨ ૨ એસ.સી.સી. ૩૩). વધુમાં, વાજબીપણાની તપાસ સામાન્ય જનહિતના દૃષ્ટિકોણથી નિષ્પક્ષ રીતે કરવામાં આવે છે, અને જેમના ઉપર પ્રતિબંધો મૂકવામાં આવ્યા છે તે વ્યક્તિના દૃષ્ટિકોણથી અથવા કલ્પિત વિચારણાઓના આધાર પર નહીં (જુઓ : મોહદ હનીફ કુરેશી વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર, ૧૯૫૮ એ.આઈ.આર.(એસ.સી.) ૭૩૧). આ ચુકાદામાં એમ.આર.એફ. લિ. વિ. ઇન્સ્પેક્ટર, કેરળ ગવર્નમેન્ટ, ૧૯૯૮ ૮ એસ.સી.સી. ૨૨૭ માં પ્રતિપાદિત માર્ગદર્શકોનો ઉલ્લેખ કરીને તેમને મંજૂરી આપવામાં આવી છે, જેનો ઉપયોગ ધારાસભ્ય

જોગવાઈના વાજબીપણાની તપાસ કરવા માટે થાય છે. ઉક્ત નિર્ણયમાં સંવિધાન પીઠે પ્રમાણસરતાના સિદ્ધાંત અંગે ચર્ચા કરતી વખતે આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું છે:—

"૬૧. બંધારણીય અધિકારો અંગેનો આધુનિક સિદ્ધાંત બંધારણીય અધિકારોના વ્યાપ અને તેના સંરક્ષણની મર્યાદા વચ્ચે મૂળભૂત ભેદ દર્શાવે છે. જ્યાં સુધી બંધારણીય અધિકારોના વ્યાપનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી તે ઉક્ત અધિકારોની બાહ્ય સીમાઓ નિર્ધારિત કરે છે અને તેની વિષયવસ્તુ વ્યાખ્યાયિત કરે છે. તેના સંરક્ષણની મર્યાદા તે અધિકારોના વ્યાપની અંદર તેમના ઉપયોગ પર લાગુ પડતી મર્યાદાઓ નિર્ધારિત કરે છે. તે અર્થમાં, આવા અધિકાર પર મૂકી શકાય તેવી મર્યાદાઓ માટેનું ન્યાયસંગત કારણ તે નિર્ધારિત કરે છે.

૬૨. હવે લગભગ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે કોઈ પણ નિરપેક્ષ સંવિધાનિક અધિકારો નથી ૧૪ અને આવા બધા અધિકારો પરસ્પર સંબંધિત છે. અહિં બારાક ૨૧ ના વિશ્લેષણ મુજબ, સકારાત્મક સંવિધાનિક અધિકારોની માન્યતા તથા તેમની મર્યાદાઓ સાથે આધુનિક સંવિધાનિક સિદ્ધાંતના વિકાસમાં બે મુખ્ય તત્વો લોકશાહી અને કાયદાનું શાસન છે. આમ, ઉપ—

સંવિધાનિક કાયદા, એટલે કે, અધિનિયમ દ્વારા સંવિધાનિક અધિકારો પર પ્રમાણસર મર્યાદાઓ લાદવાની આવશ્યકતા, લોકશાહીની કલ્પનાના જ અર્થઘટનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યાં સુધી ભારતીય સંવિધાનનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી લોકશાહીને સંવિધાનનું મૂળભૂત લક્ષણ માનવામાં આવ્યું છે અને તેને ખાસ કરીને સંવિધાનિક દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે, જેની માન્યતા સંવિધાનની પ્રસ્તાવનામાં જ આપવામાં આવી છે. આ બાબત પણ નિર્વિવાદ સ્વીકારવામાં આવી છે કે લોકશાહીની આ કલ્પનામાં માનવ અધિકારોનો સમાવેશ થાય છે, જે ભારતીય લોકશાહીની આધારશિલા છે. એક વખત આપણે ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત સ્વીકારી લઈએ (અને તેનો કોઈ ઈનકાર થઈ શકતો નથી), તો વધુ બળપૂર્વક એ પણ સ્વીકારવું પડે કે લોકશાહી સંવિધાનિક અધિકારો અને જાહેર હિતો વચ્ચેના સંતુલન પર આધારિત છે. હકીકતમાં, અનુચ્છેદ ૧૯ માં જ આવું જોગવાઈરૂપ પ્રાપ્તિ છે, જે એક તરફ અનુચ્છેદ ૧૯ ની કલમ (૧) માં કેટલીક નિશ્ચિત સ્વતંત્રતાઓની ખાતરી આપે છે અને સાથે સાથે જાહેર હિતમાં એ સ્વતંત્રતાઓ પર ચુકિતસંગત પ્રતિબંધો લાદવા રાજ્યને સત્તા પણ આપે છે. આ કલ્પના આધુનિક સંવિધાનિક સિદ્ધાંતને સ્વીકારે છે કે સંવિધાનિક અધિકારો પરસ્પર સંબંધિત છે."

[૧૯૫] વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો અધિકાર અત્યંત મૂલ્યવાન અને અતિપ્રિય અધિકાર છે તે બાબત પ્રત્યે અજાગરૂક રહી શકાય નહીં, પરંતુ સંવિધાન યુક્તિસંગત પ્રતિબંધની કલ્પના કરે છે. એ પરિપ્રેક્ષ્યમાં, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૯૯ અને ૫૦૦ ના સ્વરૂપમાં અસ્તિત્વમાં રહેલી ફોજદારી માનહાનિ, મુક્ત વાણી પર એવો પ્રતિબંધ નથી જેને અપ્રમાણસર કહી શકાય. મુક્ત વાણીનો અધિકાર એવો અર્થ આપતો નથી કે કોઈ નાગરિક બીજાની માનહાનિ કરી શકે. પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ એક મૂળભૂત અધિકાર છે. તે માનવ અધિકાર પણ છે. સમષ્ટિરૂપે તે સામાજિક હિતની સેવા કરે છે. તેથી, અમે આ સ્વીકારી શકતા નથી કે ફોજદારી માનહાનિ સંબંધિત જોગવાઈઓ પ્રમાણસરતાના સિદ્ધાંતથી સુરક્ષિત નથી, કારણ કે તે એવી મર્યાદા નક્કી કરે છે જે યુક્તિસંગત પ્રતિબંધના માપદંડમાં અગ્રાહ્ય નથી. ડી.સી. સક્સેના (ડૉ.) પિ. હોન'બલ ધ ચીફ જસ્ટિસ ઓફ ઈન્ડિયા, ૧૯૯૬ ૫ એસ.સી.સી. ૨૧૬ માં, ભલે ભિન્ન પરિપ્રેક્ષ્યમાં હોય, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે જો લોકશાહીનું જતન મુક્ત વાણીનો પાયો હોય, તો સમાજને પણ લોકશાહી કાર્યવાહી દ્વારા વાણી અથવા અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનું નિયમન કરવાનો સમાન

અધિકાર છે. તેનું કારણ સ્પષ્ટ છે, એટલે કે, સમાજ મુક્ત વાણી અને અભિવ્યક્તિને સ્વીકારે છે અને સાથે સાથે બહુમતિના અધિકાર પર મર્યાદાઓ પણ મૂકે છે. અભિવ્યક્તિના કૃત્યોમાં સંકળાયેલા લોકોના હિતોને માત્ર વક્તાના દષ્ટિકોણથી જ નહીં, પરંતુ તે ક્યાં બોલે છે, પરિસ્થિતિ શું છે, શ્રોતાગણ કોણ છે, પ્રકાશન પર કેવી પ્રતિક્રિયા થાય છે, ભાષણનો હેતુ શું છે અને કયા સ્થળે તથા કયા મંચ પર નાગરિક પોતાની વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ કરે છે, તે તમામ દષ્ટિકોણથી જોવાં જોઈએ. અદાલતે વધુમાં નોંધ્યું હતું કે રાજ્યને વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનું નિયમન કરવાનો વૈધ હિત છે, કારણ કે આ સ્વતંત્રતા ભાષણ અથવા અભિવ્યક્તિમાં સંયમ રાખવાની ફરજની મર્યાદાઓ દર્શાવે છે, એટલે કે, માનહાનિકારક અથવા અપવાદાત્મક ભાષણ અથવા અભિવ્યક્તિ ન કરવી. બીજાની સ્વતંત્રતામાં હસ્તક્ષેપ ન કરવાની સહસંબંધ ફરજ પણ છે. દરેક વ્યક્તિને વ્યક્તિત્વની અને પ્રતિષ્ઠાની ગૌરવમયતા મેળવવાનો અધિકાર છે. કોઈને પણ બીજાના વ્યક્તિત્વ અથવા પ્રતિષ્ઠાના અધિકારને હીન બતાવવાનો અધિકાર નથી.

[૧૯૬] વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી દાતારની દલીલ એવી છે કે માનહાનિ મૂળભૂત રીતે બહુમતિની એવી કલ્પના છે, જે વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાને અપંગ બનાવવા માટે રચાયેલ છે. ચુક્તિસંગત પ્રતિબંધનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે તેને માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત તરીકે માન્ય ગણાવી અત્યંત વ્યાપક દરખાસ્ત છે. સામાજિક હિત અને બહુમતિની કલ્પના વચ્ચે ભેદ છે. વિધાનમંડળે પોતાની વિધાનિક પ્રજ્ઞાનો ઉપયોગ કર્યો છે અને એ કહેવું યોગ્ય નથી કે તે માત્ર બહુમતિની કલ્પનાને વ્યક્ત કરે છે. વર્તમાન સામાજિક પરિસ્થિતિમાં તે સમૂહ હિતને સેવા કરે છે એ કારણે વિધાનપુસ્તકમાં ફોજદારી માનહાનિને જાળવી રાખવામાં આવી છે, કારણ કે પ્રત્યેકની પ્રતિષ્ઠા અંતે સર્વની પ્રતિષ્ઠામાં જ નિહિત છે. મૌન લાદવામાં આવે તો તે મુક્ત વાણીની વાક્યપટુતાને આછાદિત કરી દેશે એવી દલીલ અતિરંજિત કલ્પના છે, કારણ કે ઉક્ત દરખાસ્તનો આધાર મૂળભૂત અધિકારરૂપ વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના નિરપેક્ષત્વના સિદ્ધાંત પર છે, જેને સંવિધાન સ્વીકારતું નથી. ”

૩૯. આ તબક્કે, “ ધ વાયર ” ના સ્થાપક સંપાદકોની પરોક્ષ જવાબદારી અંગે વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી જોશી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી વધુ એક રજૂઆતનો

હું વિચાર કરું, કારણ કે તેઓને પણ આરોપી તરીકે ગોઠવવામાં આવ્યા છે અને સ્થાપક સંપાદકો સહિત સ્વતંત્ર પત્રકારિતા માટેની ફાઉન્ડેશન, જે કંપની અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળ નોંધાયેલ કંપની છે, એટલે કે ઓનલાઇન સમાચાર પોર્ટલ “ધ વાયર” ની માલિક અને પ્રકાશક, તેમના વિરુદ્ધ પણ પ્રક્રિયા જારી કરવામાં આવી છે. આ સંદર્ભે, પુનરાવર્તન થતું હોવા છતાં, હું ફરી એકવાર ફરિયાદમાં પેરા-૩ માં સમાવિષ્ટ આક્ષેપોની નોંધ લેવી આવશ્યક માનું છું;

કે આરોપી નં. ૧ બદનક્ષીકારક લેખનો લેખક છે. કે આરોપી નં. ૨ થી ૪ ધ વાયરના સ્થાપક સંપાદકો છે. કે આરોપી નં. ૫ ધ વાયરનો વ્યવસ્થાપક સંપાદક છે, જેમ ધ વાયરના “અમારા વિશે” વેબપૃષ્ઠ પર દર્શાવવામાં આવ્યું છે. કે આરોપી નં. ૨ થી ૫ ધ વાયર પર પ્રકાશિત થતી સામગ્રી, જેમાં બદનક્ષીકારક લેખનો પણ સમાવેશ થાય છે, માટે જવાબદાર છે. કે આરોપી નં. ૬ ધ વાયરનો જાહેર સંપાદક છે, જેમ ધ વાયરના “અમારો સંપર્ક કરો” વેબપૃષ્ઠ પર દર્શાવવામાં આવ્યું છે, અને ધ વાયર ખાતે યોગ્ય પત્રકારત્વની નૈતિકતા માટે જવાબદાર છે.

કે આરોપી નં. ૭ ધ વાયરનો માલિક અને પ્રકાશક છે. કે ધ વાયરના “અમારા વિશે” વેબપૃષ્ઠમાં ધ વાયર સાથે સંકળાયેલા વિવિધ સંપાદકો અને સલાહકારોની વિગતો સમાવિષ્ટ છે; તેમ છતાં, ફરિયાદીએ તેવા વ્યક્તિઓને જ આરોપી તરીકે સમાવેશ કર્યા છે જેઓનો બદનક્ષીકારક લેખ સાથે ઉપરી રીતે નજીકનો સંબંધ દેખાય છે

૪૦. આ સંદર્ભમાં હું સીધો જ સર્વોચ્ચ અદાલતના ગમ્ભીરસિંહ આર. ડેકારે (ઉપરોક્ત) કેસમાં આપેલા નિર્ણય તરફ જઉં છું. સર્વોચ્ચ અદાલતે ફકરા-૧૨ થી ૧૯.૨ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું;

“[૧૨] અમે પક્ષકારોની પરસ્પર વિરુદ્ધ રજૂઆતો પર વિચાર કર્યો છે અને શ્રી ડેવની રજૂઆતમાં અમને કોઈ સાર દેખાતો નથી. ફરિયાદીએ ફરિયાદમાં સ્પષ્ટપણે એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે સમાચારની વસ્તુ આરોપી વ્યક્તિઓની સૂચનાઓ અને દિશાનિર્દેશો મુજબ અખબારમાં છાપવામાં આવી હતી. ફરિયાદીએ વિશેષરૂપે એવો આક્ષેપ કર્યો હતો કે આરોપી નં. ૧ અને ૨ એ જાણપૂર્વક આક્ષેપિત સમાચાર પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા અને તે તેમની જાણમાં હતું. આ તબક્કે આક્ષેપની સત્યતા કે અસત્યતામાં પ્રવેશ કરવો અનુમત્ય નથી અને એવો આધાર લઈને આગળ વધવું પડે કે કરવામાં આવેલ આક્ષેપ સાચો છે. તેથી, વડી અદાલતે જે નિષ્કર્ષ કર્યો કે “અરજીમાં એવું સૂચવવા માટે કઈ જ બાબત નથી કે અહીંનો અરજદાર આક્ષેપિત સમાચાર વસ્તુ પ્રસિદ્ધ થતી હતી તે અંગે અવગત હતો અથવા પ્રકાશન માટે આવી વસ્તુની પસંદગીમાં તેની કોઈ ભૂમિકા હતી” તે સ્પષ્ટપણે ખોટો છે. તેથી, અમારા મત મુજબ, વડી અદાલતે હકીકત અંગેની ભ્રાંતિપૂર્ણ ધારણા પર

ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી રદ કરી છે, જેના કારણે તેનો આદેશ ગેરકાયદેસર બને છે.

(૧૩) શ્રી અહમદી વધુમાં રજૂ કરે છે કે આક્ષેપિત આદેશ બીજી દૃષ્ટિએ પણ અસ્થિર છે. તેઓ સૂચવે છે કે ફરિયાદી અનુસાર, વર્તમાન આરોપી સંપાદક હતો અને તેનું નામ પ્રકાશનમાં તે રીતે છપાયેલું છે અને તેથી, સમાચારવસ્તુના પ્રકાશન માટે તે જવાબદાર છે. જોકે, શ્રી દવે રજૂ કરે છે કે અખબારના વડોદરા આવૃત્તિ માટે નિવાસી સંપાદક હોય ત્યારે, અમદાવાદ ખાતે સ્થિત વર્તમાન આરોપી, જે સંપાદક છે, તેને તે પ્રકાશન માટે જવાબદાર ઠેરવી શકાય નહીં. તેઓ ભારપૂર્વક કહે છે કે વડોદરા આવૃત્તિની સામગ્રી માટે નિવાસી સંપાદક જ જવાબદાર રહેશે. આ રજૂઆતના સમર્થનમાં તેમણે આ અદાલતના કે.એમ. મેથ્યુ વિ. સ્ટેટ ઓફ કેરળા, ૧૯૯૨ ૧ એસ.સી.સી. ૨૧૭ કેસના નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો છે.

[૧૪] કોઈ સમાચારવસ્તુમાં કોઈ વ્યક્તિ માટે વિનાશક દિવસ લાવવાની ક્ષમતા રહેલી હોય છે. સંપાદક પ્રકાશિત થતી સામગ્રીની પસંદગી પર નિયંત્રણ રાખે છે. તેથી, તેને આ પસંદગી પર સાવચેતીપૂર્વક નજર રાખવી પડે છે. સંપાદક સિવાય અન્ય કોઈ દ્વારા સમાચારલેખોમાં કરાતી કાપકૂપ લોકતાંત્રિક રાજ્યવ્યવસ્થામાં

સ્વીકાર્ય નથી. સંપાદકોએ તેઓ જે કંઈ પ્રકાશિત કરે છે તેની સંપૂર્ણ જવાબદારી લેવાની અને પ્રકાશિત નોંધની અખંડિતતા જાળવવાની હોય છે. આ પ્રસંગે સ્કોટલેન્ડના એક અખબાર ‘સ્કોટ્સમેન’ના સંપાદકે આપેલો જવાબ આપણને સ્મરણ કરાવવો યોગ્ય છે. જ્યારે તેને પૂછવામાં આવ્યું કે રાષ્ટ્રીય અખબાર ચલાવવાનો અનુભવ કેવો હોય છે, ત્યારે સંપાદકે જવાબ આપ્યો હતો: "અખબાર ચલાવું! હું તો એક દેશ ચલાવું છું." કદાચ આ અતિશયોક્તિ હોઈ શકે, પરંતુ તે આ સર્વવિદિત હકીકતનું પ્રતિબિંબ તો આપે જ છે કે તેનું કોઈ વ્યક્તિના અને દેશના જીવનમાં દૂરગામી પરિણામો પેદા કરી શકે છે.

(૧૫) પ્રેસ એન્ડ રજીસ્ટ્રેશન ઑફ બુક્સ અધિનિયમ, ૧૮૬૭ (આગામીમાં જેને "અધિનિયમ" તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે) ની યોજના અને વ્યાપ પાછા એ જ નિષ્કર્ષને આગળ મૂકે છે. અધિનિયમની કલમ ૧ અર્થઘટન સંબંધિત જોગવાઈ છે અને "સંપાદક" શબ્દની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે:

૧. અર્થઘટન-કલમ.-(૧) આ અધિનિયમમાં, જો વિષય અથવા પરિપ્રેક્ષ્યમાં કંઈક વિરોધાભાસી ન હોય તો, -એક્સ એક્સ એક્સ "સંપાદક" નો અર્થ એવો વ્યક્તિ થાય છે જે સમાચારપત્રમાં પ્રકાશિત થતી સામગ્રીની પસંદગી પર નિયંત્રણ રાખે છે;

(૧૬) અધિનિયમની કલમ ૫ અખબારોના પ્રકાશન સંબંધિત નિયમોની જોગવાઈ કરે છે અને નિર્ધારિત નિયમોના અનુસરણ સિવાય ભારતમાં

તેના પ્રકાશનને પ્રતિબંધિત કરે છે. આ હેતુ માટે પ્રાસંગિક એવી અધિનિયમની કલમ ૫ (૧) નીચે મુજબ વાંચાય છે:

"૫. અખબારોના પ્રકાશન સંબંધિત નિયમો.— ભારત દેશમાં, અહીં અનુગામી રીતે નિર્ધારિત કરાયેલા નિયમોને અનુરૂપ હોવા સિવાય, કોઈપણ અખબાર પ્રકાશિત કરવામાં આવશે નહીં: (૧) કલમ ૩ની જોગવાઈઓને અક્ષુન્ન રાખીને, આવા દરેક અખબારની દરેક નકલમાં તેની નકલ પર માલિક અને સંપાદકના નામો સ્પષ્ટ રીતે મુદ્રિત થયેલા હોવા જોઈએ અને સાથે તેના પ્રકાશનની તારીખ પણ હોવી જોઈએ". ઉપરોક્ત જોગવાઈના સાદા વાંચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારત દેશમાં પ્રકાશિત થતા દરેક અખબારની દરેક નકલમાં તેના માલિક અને સંપાદકના નામો સમાવવાના ફરજિયાત છે. ઉપરોક્ત બાધ્યતાના પ્રકાશમાં, આરોપી નં. ૨નું નામ સંપાદક તરીકે મુદ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. અધિનિયમની કલમ ૭ મુજબ, સંપાદક પર કોઈપણ નાગરિક અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી માં જવાબદારી નિશ્ચિત કરવા માટે ઘોષણાને પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ પુરાવા તરીકે ગણવામાં આવે છે.

(૧૭) અધિનિયમની કલમ ૭ નીચે મુજબ છે:

૭. ઘોષણાની કચેરી નકલ પ્રાથમિક દષ્ટિએ પુરાવા ગણાશે.—
કોઈપણ કાનૂની કાર્યવાહી માં, તે દિવાણી હોય કે ફોજદારી,
ઉપરોક્ત પ્રકારની એવી ઘોષણાની એક નકલ, જે આ અધિનિયમ
હેઠળ આવી ઘોષણાઓની કસ્ટડી રાખવા સક્ષમ કોઈ અદાલતની
મહોરથી પ્રમાણિત કરાયેલ હોય, અથવા સંપાદકના મામલામાં, જે
સમાચારપત્રમાં તેનું નામ સંપાદક તરીકે છપાયેલ હોય તે
સમાચારપત્રની નકલ રજૂ કરવામાં આવે, તો તે (જો સુધી વિપરીત
સાબિત ન થાય) એવા વ્યક્તિ વિરુદ્ધ, જેના નામે એવી
ઘોષણામાં હસ્તાક્ષર કરાયેલા હોય અથવા જેનું નામ એવા
સમાચારપત્ર પર છપાયેલ હોય, પ્રસંગોપાત પૂરતા પુરાવા તરીકે
માનવામાં આવશે કે ઉક્ત વ્યક્તિ તે ઘોષણાના શબ્દો અનુસાર
દરેક એવા સમાચારપત્રના દરેક ભાગનો મુદ્રક અથવા પ્રકાશક,
અથવા મુદ્રક અને પ્રકાશક હતો, જેનું શીર્ષક ઘોષણામાં દર્શાવેલા
સમાચારપત્રના શીર્ષક સાથે અનુરૂપ હોય, અથવા તે અંકના દરેક
ભાગનો સંપાદક હતો જે સમાચારપત્રની નકલ રજૂ કરવામાં આવી
છે.

(૧૮) તેથી, અધિનિયમની યોજનાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અખબારમાં જે
સામગ્રી પ્રકાશિત થાય છે તેની પસંદગી પર નિયંત્રણ સંપાદકનું

હોય છે. વધુમાં, અખબારની દરેક નકલમાં માલિક અને સંપાદકના નામો દર્શાવવાના આવશ્યક છે અને એકવાર સંપાદકનું નામ દર્શાવવામાં આવે, તો કોઈપણ દીવાની અને ફોજદારી કાર્યવાહી માં તેને જવાબદાર માનવામાં આવશે. વધુમાં, અર્થઘટન કલમને ધ્યાનમાં લેતા, એવી અનુમાનધારણા રહેશે કે અખબારમાં પ્રકાશિત થયેલી સામગ્રીની પસંદગી પર નિયંત્રણ રાખનાર વ્યક્તિ તે જ હતો. તેમ છતાં, અમે તાત્કાલિક ઉમેરવું જરૂરી સમજીએ છીએ કે અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળની આ અનુમાનધારણા ખંડનીય અનુમાનધારણા છે અને વિરુદ્ધ બાબત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી તેને પૂરતા પુરાવા તરીકે માનવામાં આવશે. અમે જે દૃષ્ટિકોણ અપનાવ્યો છે તેને આ અદાલતના કે.એમ. મેથ્યુ વિ. કે.એ. અબ્રાહમ, ૨૦૦૨ ૬ એસ.સી.સી. ૬૭૦, મામલાના ચુકાદાથી સમર્થન મળે છે, જેમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે:

૨૦. અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે અખબારમાં જેનું નામ સંપાદક તરીકે છપાયેલું હોય તેની સામે એવો અનુમાન ઉભો થઈ શકે કે તે આવી પ્રકાશનનો સંપાદક છે અને પ્રકાશન માટેની સામગ્રીની પસંદગી કરવા માટે જવાબદાર છે. જોકે, મુખ્ય સંપાદક, નિવાસી સંપાદક અથવા વ્યવસ્થાપક સંપાદક સામે આવું જ અનુમાન દોરી શકાય તેમ નથી, તેમ છતાં,

ફરિયાદી હજુ પણ એવો આક્ષેપ કરી શકે છે અને સાબિત કરી શકે છે કે તેમને જાણ હતી અને તેઓ બદનક્ષીકારક સમાચાર વસ્તુના પ્રકાશન માટે જવાબદાર હતા. કલમ ૭ હેઠળનું અનુમાન પણ ખંડનીય અનુમાન છે અને તે અન્ય રીતે પણ સાબિત કરી શકાય છે. આ બાબત પોતે જ સૂચવે છે કે સંપાદક સિવાયની કોઈ બીજી વ્યક્તિને પણ અખબારમાં પ્રકાશન માટેની સામગ્રીની પસંદગી કરવા બાબતે જવાબદાર ઠરાવી શકાય.

(૧૯) હવે શ્રી ડેવ દ્વારા અવલંબાયેલ કે.એમ. મેથ્યૂ વિ. સ્ટેટ ઓફ કેરળા, ૧૯૯૨ ૧ એસ.સી.સી. ૨૧૭ ના મામલામાં આ અદાલતના અધિકારપ્રમાણ તરફ ફરી વળીએ, તો અમારી દૃષ્ટિએ, તે તેમના મતનું સમર્થન કરવાના બદલે તેમના વિરુદ્ધ જાય છે.

(૧૯.૧) ઉક્ત મામલામાં નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે:

૯. હાલના કેસમાં મુખ્ય સંપાદક વિરુદ્ધ, તેના પર આક્ષેપિત કરાયેલા હેતુ સિવાય કોઈ આક્ષેપ નથી. આક્ષેપિત હેતુ પણ સામાન્ય અને અસ્પષ્ટ છે. ફરિયાદી, પ્રેસ એન્ડ રજિસ્ટ્રેશન ઓફ બુક્સ અધિનિયમ, ૧૮૬૭ ('અધિનિયમ') ની કલમ ૭ હેઠળના અનુમાન પર આધાર રાખતો જણાય છે. પરંતુ અધિનિયમની કલમ ૭ નો અમલ માત્ર 'મુખ્ય સંપાદક' તરીકે નામ દર્શાવાયેલ વ્યક્તિ

પર થતો નથી. કલમ ૭ હેઠળનું અનુમાન ફક્ત તે વ્યક્તિ વિરુદ્ધ છે જેના નામની છાપણી કલમ ૫(૧) મુજબ 'સંપાદક' તરીકે કરવામાં આવી હોય. ફરજિયાત (જોકે ખંડનયોગ્ય) એવું અનુમાન છે કે જે વ્યક્તિનું નામ 'સંપાદક' તરીકે છપાયેલું હોય તે, જે અંકની નકલ રજૂ કરવામાં આવી હોય તે સમાચારપત્રના તે અંકના દરેક ભાગનો સંપાદક છે. અધિનિયમની કલમ ૧(૧) 'સંપાદક' ની વ્યાખ્યા એવી આપે છે કે 'સમાચારપત્રમાં પ્રસિદ્ધ થનાર સામગ્રીની પસંદગી પર નિયંત્રણ રાખનાર વ્યક્તિ'. કલમ ૭ તે વ્યક્તિ સંબંધે અનુમાન ઊભું કરે છે જેનું નામ સંપાદક તરીકે દર્શાવાયેલ હોય અને સમાચારપત્રની દરેક નકલ પર તે રીતે છપાયેલું હોય. અનુમાન ઊભું કરવા માટે અધિનિયમ કોઈ અન્ય કાનૂની સત્તાને માન્યતા આપતો નથી. ભલે મુખ્ય સંપાદકનું નામ સમાચારપત્રમાં છપાયેલું હોય, તો પણ અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળ તેના વિરુદ્ધ કોઈ અનુમાન ઊભું થતું નથી."

[૧૬] કે.એમ. મેથ્યુ કેસમાં આરોપી મલયાલમ મનોરમાનો મુખ્ય સંપાદક હતો અને પ્રસિદ્ધ કરાયેલ સામગ્રીના આક્ષેપાર્થ સ્વરૂપ વિષેની જાણકારી અંગે ફરિયાદમાં તેની સામે કોઈ આક્ષેપ નહોતો. આવા આક્ષેપના અભાવે, મેજિસ્ટ્રેટે મુખ્ય સંપાદક વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ વધારવાનો નિર્ણય કર્યો. મુખ્ય સંપાદક દ્વારા

કરવામાં આવેલી અરજી પર, તેના વિરુદ્ધ જારી કરાયેલ પ્રક્રિયા પરત ખેંચવામાં આવી. છતાં, વડી અદાલતે મેજિસ્ટ્રેટનો આદેશ રદ કર્યો અને જ્યારે મામલો આ અદાલત સમક્ષ આવ્યો, ત્યારે આ અદાલતે વડી અદાલતનો આદેશ રદ કર્યો. આ અદાલતે 'સંપાદક' અને 'મુખ્ય સંપાદક' વચ્ચે ભેદ દર્શાવ્યો. અદાલતે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં નોંધ્યું કે પ્રેસ એન્ડ રજિસ્ટ્રેશન ઓફ બુક્સ અધિનિયમ 'સંપાદક' ને માન્યતા આપે છે અને અનુમાન પણ ફક્ત તેના વિરુદ્ધ જ ઊભું થાય છે. અનુમાન ઊભું કરવા માટે અધિનિયમ કોઈ અન્ય કાનૂની સત્તા, જેમ કે મુખ્ય સંપાદક, વ્યવસ્થાપક સંપાદક વગેરેને માન્યતા આપતો નથી. તેમની વિરુદ્ધ કાર્યવાહી ફક્ત ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે તેમના વિરુદ્ધ ચોક્કસ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હોય.

૪૧. સર્વોચ્ચ અદાલતે મોહમ્મદ અબ્દુલ્લા ખાન વિ. પ્રકાશ કે., ફોજદારી અપીલ નં. ૨૦૫૮ ઓફ ૨૦૧૭, તા. ૪મી ડિસેમ્બર, ૨૦૧૭ના રોજ નિરાકરાયેલા કેસમાં તાજેતરના એક અત્યંત નવનિર્મિત નિર્ણયમાં, અપીલકર્તા વિરુદ્ધ કેટલાક આક્ષેપો સમાવવામાં આવેલ કન્નડ દૈનિક અખબારના માલિકની જવાબદારી અંગેનો પ્રશ્ન નિર્ધારિત કર્યો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૮૯નો નોંધ લઈ, માનહાનિના ગુનાનું રચનાત્મક તત્ત્વ શું ગણાશે અને માનહાનિકારક લેખ પ્રસિદ્ધ કરવા બાબતે અખબારના માલિકને

કેટલી હદ સુધી જવાબદાર ઠરાવી શકાય તે અંગે વિસ્તૃત રીતે સમજાવ્યું હતું.

પરા-૧૨ થી ૨૭માં સમાવાયેલી નોંધો હું ઉદ્ઘૃત કરી શકું છું;

“[૧૨] ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ હેઠળ જે કોઈ કૃત્ય માનહાનિ બને છે તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ હેઠળ દંડનીય ગુનો છે. માનહાનિકારક કોઈપણ સામગ્રીનું છાપકામ કરવું અથવા કોતરકામ કરવું ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૧ હેઠળ સંપૂર્ણપણે ભિન્ન ગુનો છે. આવી કોઈપણ છાપેલી અથવા કોતરેલી માનહાનિકારક સામગ્રી વેચાણ માટે રજૂ કરવી અથવા વેચવી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૨ હેઠળ વધુ એક અલગ ગુનો છે.

[૧૩] જો અખબારમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ કોઈ સમાચાર વસ્તુનું વિષયવસ્તુ, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત મુજબ માનહાનિકારક હોય, તો આવી સામગ્રીનું માત્ર મુદ્રણ કરવું, "એવું જાણતા હોવા છતાં અથવા એવું માનવા યોગ્ય કારણ હોવા છતાં કે આવી બાબત માનહાનિકારક છે", તે પોતે જ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૧ હેઠળ એક સ્વતંત્ર ગુનો બને છે. આવી મુદ્રિત "માનહાનિકારક બાબત ધરાવતી સામગ્રી"નું "તેમાં આવી બાબત સામેલ છે તે જાણતા હોવા છતાં" વેચાણ કરવું અથવા

વેચાણ માટે રજૂ કરવું, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૨ હેઠળ એક સ્વતંત્ર ગુનો છે.

[૧૪] શું કોઈ આરોપી (જેમ કે સામાવાળા), જેના વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની વિવિધ કલમો (કલમો ૫૦૦, ૫૦૧ અને ૫૦૨ ભારતીય દંડ સંહિતા) હેઠળ ફરિયાદ નોંધાયેલી હોય, તેને તેમાંથી કોઈપણ ગુનાઓ માટે દોષિત ઠેરવી શકાય કે નહીં, તે એવા ગુનાઓ રચવા માટે સંબંધિત તથ્યોના અસ્તિત્વ અંગેના પુરાવા પર નિર્ભર કરે છે.

[૧૫] વર્તમાન કેસના તથ્યોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, સૌપ્રથમ તો એ સ્થાપિત કરવું આવશ્યક છે કે જે સામગ્રી છાપવામાં આવી છે અને વેચાણ માટે પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવી છે, તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૮૮ હેઠળના અભિવ્યક્તિના અર્થમાં માનહાનિકારક છે. જો તેમ સાબિત થાય, તો ત્યારબાદનું પગલું એ પ્રશ્નની તપાસ કરવાનો રહેશે કે આરોપીએ તેવા કૃત્યો કર્યા હતા કે કેમ, જે તે ઉપર મૂકાયેલા આરોપના ગુનાનું રચન કરે છે, તથા તેના કૃત્યોને દોષારોપણપાત્ર બનાવે તેવી આવશ્યક મનશા અથવા જાણકારી વગેરે સાથે તેણે તે કૃત્યો કર્યા હતા કે કેમ.

[૧૬] પ્રશ્નનો જવાબ તથ્યો પર નિર્ભર છે. જો સામાવાળા તે વ્યક્તિ હોય જેણે માનહાનિકારક આક્ષેપ કર્યો હોય અથવા તેને પ્રકાશિત કર્યો

હોય, તો તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ હેઠળ દંડને પાત્ર થશે. જો તે વ્યક્તિ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૧ હેઠળ આવેલ અભિવ્યક્તિના અર્થમાં તે સામગ્રી “મુદ્રિત” કરનાર હોય. તેવી જ રીતે, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૨ હેઠળ ગુનો રચવા માટે, એ સ્થાપિત થવું આવશ્યક છે કે સામાવાળા માત્ર અખબારનો માલિક જ નથી પરંતુ તેણે અખબાર વેચ્યો હતો અથવા વેચાણ માટે પ્રસ્તાવિત કર્યો હતો.

[૧૭] અમે આ બાબત સ્પષ્ટ કરવી જરૂરી ગણીએ છીએ કે છાપવા અથવા વેચવા અથવા વેચાણ માટે પ્રસ્તાવ કરવા સંબંધિત કૃત્યો માત્ર ભૌતિક કૃત્યો જ હોવા આવશ્યક નથી, પરંતુ તેમાં વેચવાનો કાનૂની અધિકાર પણ સમાવેશ પામે છે, એટલે કે માલમાં — અખબારમાં — માલિકી હકનું હસ્તાંતરણ કરવાનો અધિકાર. જો આવી પ્રવૃત્તિઓ એવા લોકો દ્વારા કરવામા આવે છે , જેઓ અખબારના માલિક દ્વારા સીધા અથવા પરોક્ષ રીતે નિયોજિત હોય, તો સંભવ છે કે તેઓ બધા, એટલે કે, માલિક, મુદ્રક, અથવા વેચનાર કે વેચાણ માટે પ્રસ્તાવ કરનાર વ્યક્તિ, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૫૦૧ અથવા ૫૦૨ હેઠળના ગુનાઓ માટે જવાબદાર ઠરે (જેમ પ્રસંગોપાત લાગુ પડે), જો તે કલમોમાં દર્શાવાયેલા અન્ય તત્વો પૂર્ણ થતા હોય.

[૧૮] સામાવાળા વિરુદ્ધની ફરિયાદ રદ કરવા માટે અપીલકર્તાની ફરિયાદની સામગ્રી ઉપરોક્ત કલમોમાંની કોઈ એક અથવા તમામ અથવા કેટલીક કલમો હેઠળ દંડનીય ગુનો બને છે કે કેમ, તેનો વડી અદાલતે પરીક્ષણ કર્યો નહોતો. તેથી તે પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરવા માટે આપણને પોતાની જાતને કષ્ટ આપવાની જરૂર નથી. આ અપીલના હેતુસર અમે એવો અનુમાન ધરીએ છીએ કે અપીલકર્તાની ફરિયાદની સામગ્રી ઉપર ઉલ્લેખિત એક અથવા તમામ ગુનાઓના કરણને સ્થાપિત કરવા માટે જરૂરી તથ્યો દર્શાવે છે. ઉપરોક્ત ત્રણ ગુનાઓમાંથી કોઈ એક બાબતમાં સામાવાળાનો દોષ સ્થાપિત કરવા પૂરતા પુરાવા છે કે કેમ, તે એવો મુદ્દો છે જેનો વિચાર ફક્ત નીચલી અદાલતમાં પુરાવા નોંધાયા બાદ જ થઈ શકે. તે કદી પણ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની કાર્યવાહીનો વિષય બની શકે નહીં.

[૧૯] અપીલ હેઠળના ચુકાદામાંથી એવું પ્રગટ થાય છે કે વડી અદાલત સમક્ષ સામાવાળાની તરફેણી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ફોજદારી કાયદામાં પરોક્ષ દાવિત્વ નથી અને તેથી અખબારના માલિક વિરુદ્ધ બદનામીના ગુનાઓ માટે ફરિયાદ ચલાવી શકાય નહીં.

"૨. અરજદારના વિદ્વાન વકીલ એ દર્શાવશે કે જ્યાં સુધી ફોજદારી કાનૂનનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી પરોક્ષ જવાબદારી હોઈ શકતી નથી. તેના વિરુદ્ધ અખબારમાં પ્રકાશિત થયેલ માનહાનિકારક સામગ્રી અંગે ફરીયાદીની આક્ષેપ, ભલે તે સ્થાપિત થાય, તો પણ તે માત્ર અખબારના સંપાદક વિરુદ્ધ જ ટકી શકે અને અખબારના માલિક વિરુદ્ધ નહીં. સ્વીકાર્ય રીતે અરજદાર માલિક હતો. અખબારમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે અખબારનું સંપાદન અને પ્રકાશન અરજદારની તરફેણી કરવામાં આવે છે અને આ બાબતે કોઈ વિવાદ નથી."

[૨૦] ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૩ પરથી એવું જણાય છે કે અહીંના અપીલકર્તાએ સામાવાળાની ઉપરોક્ત ઉદ્ઘૂત દલીલના જવાબમાં રજૂ કર્યું હતું કે આ પ્રશ્ન હવે અનુત્તરિત કાનૂની પ્રશ્ન રહ્યો નથી અને આ અદાલતના કે.એમ. મેથ્યુ વિ. કે.એ. અબ્રાહમ અને અન્ય, ૨૦૦૨ ૬ એસ.સી.સી. ૬૭૦ના ચુકાદાથી આવરી લેવાયેલ છે. વડી અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવતા આ રજૂઆત નકારી હતી: "પરંતુ એવું નોંધાય છે કે ઉક્ત નિર્ણય સંબંધિત અખબાર પ્રકાશનોના મેનેજિંગ એડિટર, રેસિડન્ટ એડિટર અથવા ચીફ એડિટર અંગેનો હતો, જેઓ તેમાં પક્ષકારો હતા. તેથી, પ્રારંભિક સ્તરે એવું કહી શકાય કે ઉક્ત મામલો હાલના મામલાથી ભિન્ન ઠરી શકે, કારણ કે અરજદાર પોતાને એવા સંપાદક તરીકે રજૂ કરતો

નથી, જેને અખબારના પ્રકાશનમાં કોઈ ભૂમિકા રહી હોય. તેથી, આ એવો યોગ્ય મામલો છે જેમાં અરજ મંજૂર થવી જોઈએ." વડી અદાલતે અંતે એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો કે સામાવાળા સામેની ફોજદારી કાર્યવાહી ન્યાયભંગ તરફ દોરી જશે. કોઈ ચર્ચા વિના અને જે સિદ્ધાંતના આધારે એવો નિષ્કર્ષ રચાયો હોય તે જાહેર કર્યા વિના નોંધાયેલ એવો નિષ્કર્ષ.

કે.એમ. મેથ્યુના કેસના તથ્યો, મુદ્દો અને નિર્ણયનો આધાર:

[૨૧] કે.એમ. મેથ્યુ 'મલયાલમ મનોરમા' નામના દૈનિકના "મુખ્ય સંપાદક" હતા. જ્યારે તેમની સામે માનહાનિના ગુનામાં ફરિયાદ ચલાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે તેમણે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતનો આશરો લઈ, પ્રેસ એન્ડ રજિસ્ટ્રેશન ઓફ બુક્સ અધિનિયમ, ૧૮૬૭ ની કલમ ૭ માત્ર સંપાદક સામે જ ફરિયાદ ચલાવવાની મંજૂરી આપે છે, મુખ્ય સંપાદક સામે નહીં, તે આધારે ફરિયાદ રદ કરવામાં આવે તેવી દાદ માગેલ. વડી અદાલતે આ રજૂઆત નામંજૂર કરી.

[૨૨] આ અદાલત સમક્ષ પણ એ જ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી. ૧ આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવીને તે રજૂઆત નકારી હતી:

"૧૬. આ અપીલકર્તાઓનો દાવો ટકાઉ નથી. જેમના ઉપર આ વ્યક્તિઓ નિયંત્રણ ચલાવે છે તેવા અખબારમાં કોઈ વિષયના

કથિત પ્રકાશન અંગે મુખ્ય સંપાદકને કોઈપણ ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી સામે કોઈ વૈધાનિક મુક્તિ ઉપલબ્ધ નથી." વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પ્રેસ એન્ડ રજીસ્ટ્રેશન ઓફ બુક્સ અધિનિયમ, ૧૮૬૭ ની કલમ ૭ હેઠળનું અનુમાન, અખબારમાં મુખ્ય સંપાદક તરીકે જેમનું નામ છપાયેલું હોય એવી વ્યક્તિને લાગુ પડતું નથી, છતાં પણ ફરિયાદી એ હકીકતનો આક્ષેપ કરી શકે છે અને સાબિત પણ કરી શકે છે કે સંપાદક સિવાયની વ્યક્તિઓ, જો તેઓ માનહાનિકારક સામગ્રીના પ્રકાશન માટે જવાબદાર હોય.

૨૦. અધિનિયમમાં સમાવાયેલ જોગવાઈઓ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે જે સંપાદકનું નામ અખબારમાં છપાયેલું હોય તેના વિરુદ્ધ એવી અનુમાનધારણા ઊભી થઈ શકે કે તે જ તે પ્રકાશનનો સંપાદક છે અને પ્રકાશન માટેની સામગ્રીની પસંદગી કરવા માટે તે જવાબદાર છે. જોકે, મુખ્ય સંપાદક, નિવાસી સંપાદક અથવા વ્યવસ્થાપક સંપાદક વિરુદ્ધ આવી સમાન અનુમાનધારણા ખેંચી શકાય નહીં, તેમ છતાં ફરિયાદી હજી પણ એવો આક્ષેપ કરી શકે અને સાબિત કરી શકે કે તેમને જાણ હતી અને તેઓ બદનક્ષીકર્તા સમાચાર વસ્તુના પ્રકાશન માટે જવાબદાર હતા. કલમ ૭ હેઠળની અનુમાનધારણા પણ ખંડનીય અનુમાનધારણા છે અને તે અન્ય

રીતે પણ ખોટી ઠરાવી શકાય છે. માત્ર આથી જ એ સંકેત મળે છે કે સંપાદક સિવાયની કોઈ વ્યક્તિને પણ અખબારમાં પ્રકાશન માટેની સામગ્રીની પસંદગી માટે જવાબદાર ઠેરવી શકાય છે."

[૨૩] કે.એમ. મેથ્યુના કેસનો વિકેરિયસ દાયિત્વના પ્રશ્ન સાથે કોઈ લેવાદેવા નથી. કે.એમ. મેથ્યુના કેસમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે પ્રેસ એન્ડ રજિસ્ટ્રેશન ઓફ બુક્સ એક્ટ, ૧૮૬૭ ની કલમ ૭ ને ધ્યાનમાં લેતા અખબારના માત્ર સંપાદક વિરુદ્ધ જ બદનામી માટે કાર્યવાહી ચલાવી શકાય. એવો પ્રસ્તાવ એ ઠરાવ સાથે નકારી કાઢવામાં આવ્યો કે કલમ ૭ અખબારના સંપાદક સિવાયના વ્યક્તિઓના પક્ષમાં કોઈ મુક્તિ ઊભી કરતી નથી. તે માત્ર એટલી જ ખંડનીય અનુમાનધારણા ઊભી કરે છે કે જે વ્યક્તિનું નામ અખબારના સંપાદક તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે તે અખબારમાંની સામગ્રીની પસંદગી અને તેના પ્રકાશન માટે જવાબદાર છે. કે.એમ. મેથ્યુના કેસે આ બાબત સ્પષ્ટ કરી હતી કે જો ફરીયાદમાં આવા આક્ષેપો સમાયેલ હોય (જે સાબિત થાય તો બદનામી બને), તો અખબારના સંપાદક તરીકે જાહેર કરાયેલ વ્યક્તિ સિવાયની વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ પણ કાર્યવાહી ચલાવી શકાય, જો તેમના વિષે એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હોય કે તેઓ આવા બદનક્ષીકર્તા સામગ્રીના પ્રકાશન માટે જવાબદાર હતા.

અમારી દ્રષ્ટિએ, વડી અદાલતે કે.એમ. મેથ્યુના કેસના ગુણોત્તરનું પરીક્ષણ કર્યા વિના જ એવો નિષ્કર્ષ પસંદ કર્યો કે તે નિર્ણય ભિન્ન પરિસ્થિતિવાળો છે. વડી અદાલતનો ચુકાદો સંપૂર્ણપણે અવ્યવસ્થિત છે અને તેમાં ઘણું ઈચ્છનીય બાકી રહે છે.

[૨૪] ગુનાને લગતું વિકેરિયસ દાવિત્વ તો સંપૂર્ણપણે અલગ બાબત છે.

ઇંગ્લેન્ડમાં, એક સમયે અખબારના માલિકને બદનામીના ગુનામાં (લાયબલ) વિકેરિયસ રીતે જવાબદાર માનવામાં આવતો હતો. આ સંબંધે કાનૂનનો ઇતિહાસ લોર્ડ કોકબર્ને ધ ક્વીન વિ. હોલબ્રુક, એલ.આર. ૩ ક્યૂ.બી.ડી. ૬૦ માં સંક્ષેપમાં દર્શાવ્યો છે. જોકે લોર્ડ કેમ્પબેલના અધિનિયમ, અર્થાત્ લાયબલ એક્ટ ૧૮૪૩ (૬&૭ વિક્ટ સી ૯૬) ના અમલ પછી કાનૂનમાં કેટલીક ફેરફારો થયેલા જણાય છે. લોર્ડ કેમ્પબેલનો અધિનિયમ ભારત પર લાગુ પડતો ન હતો. પ્રેસ એન્ડ રજિસ્ટ્રેશન ઓફ બુક્સ એક્ટ (એક્ટ ૨૫ ઓફ ૧૮૬૭) બ્રિટિશ ઇન્ડિયા પર લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો અને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૭૨ હેઠળની ઘોષણાના બળે હજી અમલમાં ચાલુ છે. બંને અધિનિયમોની રચના અને ભાવમાં મહત્વપૂર્ણ તફાવતો છે. રામાસામી વિ. લોકાનાદા, ૧૮૮૬ ૯ આઈએલઆર(મદ્રાસ) ૬૯૨ માં આમ ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું: "પરંતુ અમે એવું ધારણ કરી શકતા નથી કે તે કાયદાની

જોગવાઈઓ (સંપા. લોર્ડ કેમ્પબેલનો અધિનિયમ) આ દેશમાં લાગુ પડે છે, અને આરોપી બદનામીનો દોષી છે કે નથી તે અમારે ભારતીય દંડ સંહિતાની જોગવાઈઓના સંદર્ભે નક્કી કરવું પડશે. અમે માનીએ છીએ કે આ દેશમાં આરોપી સામેના આરોપનો પૂરતો જવાબ એ રહેશે કે તે બતાવે કે પોતાની ગેરહાજરી દરમિયાન તેણે સદભાવથી અખબારનું તાત્કાલિક સંચાલન સક્ષમ વ્યક્તિને સોંપ્યું હતું અને લાયબલ તેનું અધિકાર, જાણ કે સંમતિ વિના પ્રકાશિત થયું હતું. પરંતુ ન્યાયાધીશે એક્ટ ૨૫ ઓફ ૧૮૬૭ ના પ્રભાવને ભ્રમપૂર્વક સમજ્યો હોવાથી, અમે તેમના દ્વારા કરાયેલ નિર્દોષ છૂટકારાનો આદેશ રદ કરીશું અને તેમને અપીલને તેમની ફાઇલમાં પુનઃસ્થાપિત કરવા, આરોપી દ્વારા પેદા કરાયેલા પુરાવાનો વિચાર કરવા અને ત્યારબાદ ઉપરોક્ત નિરીક્ષણોના સંદર્ભે અપીલનો નિકાલ કરવા દિશા આપીએ છીએ." અને એમ્પરર વિ. બોડી નારાયણ રાવ અને જી. હરિસર્વોથમા રાવ, ૧૮૦૯ ૩૨ આઈએલઆર(મદ્રાસ) ૩૩૮ માં ફરીથી દોહરાવવામાં આવ્યું હતું: "લોર્ડ કેમ્પબેલનો અધિનિયમ, નિશ્ચિતપણે, ભારતમાં અમલમાં નથી, અને ઇંગ્લેન્ડનો ફોજદારી કાનૂન ભારતીય દંડ સંહિતામાં સમાયેલ ભારતના ફોજદારી કાનૂન જેવો હોવો જરૂરી નથી"

[૨૫] ફોજદારી કાનૂનમાં વિકેરિયસ દાયિત્વના સિદ્ધાંતની લાગુપડતાની વ્યાપ્તિ, ખાસ કરીને બદનામી સંબંધિત ગુનાઓના સંદર્ભમાં, અપીલાધીન ચુકાદામાં વડી અદાલત દ્વારા ન તો ચર્ચાઈ છે અને ન તો અમારી સમક્ષ દલીલરૂપે રજૂ થઈ છે, કારણ કે સામાવાળા ન તો વ્યક્તિગત રીતે હાજર રહ્યા હતા અને ન તો કોઈ વકીલ મારફતે. તેથી, અમે આ પ્રશ્નની વિગતવાર તપાસથી નિવૃત્ત રહીએ છીએ. પરંતુ અમારી મતે આ પ્રશ્ન યોગ્ય કેસમાં ગંભીર તપાસને પાત્ર છે, કારણ કે અખબારનો માલિક ઉક્ત પ્રવૃત્તિમાંથી આર્થિક લાભ મેળવવા માટે અખબાર છાપવા, પ્રકાશિત કરવા અને વેચવા માટે લોકોની નિમણૂક કરે છે. ઉપરોક્ત દરેક પ્રવૃત્તિ માલિક દ્વારા રોજગાર અપાયેલા વ્યક્તિઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે.

[૨૬] જ્યાં બદનક્ષીકર્તા સામગ્રી છપાયેલી હોય (અખબારમાં અથવા પુસ્તકમાં વગેરે) અને વેચવામાં આવે અથવા વેચાણ માટે રજૂ કરવામાં આવે, ત્યાં તેના માલિકને એવું કહેવાની છૂટ આપી શકાય કે તેના અખબાર વગેરેમાં સામેલ બદનક્ષીકર્તા સામગ્રી માટે તેને વિકેરિયસ રીતે જવાબદાર ઠેરવી શકાય નહીં કે કેમ, તે ગંભીર સમીક્ષાને પાત્ર પ્રશ્ન છે.

[૨૭] દરેક કેસમાં ઉપર દર્શાવાયેલા વિવિધ પ્રશ્નોની કાળજીપૂર્વક છણાવટ આવશ્યક છે. ન તો કાર્યવાહી અને ન તો ફોજદારી પ્રક્રિયા

સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ સહેલાઈથી અથવા ઉડાઉ રીતે કરી શકાય, જેમ વર્તમાન કેસમાં કરવામાં આવ્યું હતું.

૪૨. સર્વોચ્ચ અદાલતે, જેફરી જે. ડિયરમેયર અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ વેસ્ટ બંગાલ અને અન્ય, (૨૦૧૦) ૬ એસ.સી.સી. ૨૪૩ ના મામલે, "સદ્ભાવના" અને "જાહેર હિત" અંગેની દલીલનું વિગતવાર વિચારણા કર્યું હતું. હું પરિચ્છેદ-૩૭ થી ૪૦ માં સમાવાયેલ સંબંધિત અવલોકનો ઉદ્ઘૃત કરી શકું છું ;

"૩૭. આ સુસ્થાપિત છે કે જ્યાં આઈ.પી.સી.ના દસમા અપવાદનો આશ્રય લઈને બદનામીના આરોપ સામેનો બચાવ લેવામાં આવે છે, ત્યાં "સદ્ભાવના" અને "જાહેર હિત" બંને બાબતો તે વ્યક્તિએ સ્થાપિત કરવી આવશ્યક છે. માત્ર એટલી દલીલ કે આરોપીને એવો વિશ્વાસ હતો કે તેણે જે કંઈ જણાવ્યું હતું તે "સદ્ભાવના"માં હતું, તેના બચાવને સ્વીકારવા માટે પૂરતી નથી, અને તેણે પુરાવા રજૂ કરીને તે જ બાબતનું સમર્થન કરવું જોઈએ. તેમ છતાં, પોતાના પક્ષને વાજબી સંદેહથી પરે સાબિત કરવા માટે પુરાવા રજૂ કરીને તે ભાર ઉતારવો તેની પાસેથી અપેક્ષિત નથી.

૩૮. એ સુસ્થાપિત છે કે આરોપી પાસેથી તેના બચાવના નિવેદનના સમર્થનમાં જે પ્રમાણ અને સ્વરૂપનો પુરાવો રજૂ કરવાની અપેક્ષા

રાખવામાં આવે છે, તેને ફોજદારી વિચારણામાં ફરિયાદ પક્ષ પાસેથી અપેક્ષિત પુરાવાના પ્રમાણ સાથે સમકક્ષ ગણી શકાય નહીં. જેમ જ આરોપી સંભાવનાના પ્રાબલ્યને સાબિત કરવામાં સફળ થાય છે, તેમ જ આ બાબતમાં તેના ઉપર રહેલો ભાર ઉતરી જાય છે. તેથી, ઉક્ત અપવાદ હેઠળ આરોપીએ "સદ્ભાવનાથી" અને "જાહેર હિત માટે" કાર્ય કર્યું હતું કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે કોઈ કઠોર કસોટી નિર્ધારિત કરવી ન તો વ્યવહારુ છે અને ન તો શક્ય છે.

૩૯. કરાયેલ આક્ષેપના સ્વરૂપને, તે કયા સંજોગોમાં કરવામાં આવ્યો હતો તેને, આક્ષેપ કરનાર વ્યક્તિની સ્થિતિને તેમજ જેના વિરુદ્ધ આક્ષેપ કરાયો હોવાનું કહેવાય છે તે વ્યક્તિની સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓના આધારે આ પ્રશ્નનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. અપીલકર્તાઓની "સદ્ભાવના" અને "જાહેર હિત" વિષયક દલીલનો નિર્ણય કરવા માટે આ બધી તેમજ અન્ય અનેક પરિબલો સંબંધિત રહેશે અને તેમનો વિચાર કરવો આવશ્યક રહેશે. દુર્ભાગ્યે, આ બધા હકીકત સંબંધિત પ્રશ્નો છે અને પુરાવાના વિષયો છે.

૪૦. વર્તમાન મામલામાં, પુરાવા નોંધવાની અવસ્થા હજી આવી નહોતી અને તેથી, નોંધપર કોઈપણ પુરાવાની ગેરહાજરીમાં, અપીલકર્તાઓએ "સદ્ભાવના" અને "જાહેર હિત" ની આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરી છે કે નહીં

અને તેઓ ભારતીય દંડ સંહિતાના દસમા અપવાદના કાયદેસરમાં આવે છે કે નહીં તે અંગે કોઈ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવું અમને કઠિન લાગે છે. તેવી જ રીતે, સામાવાળા નં.૨ દ્વારા કરવામાં આવેલા આક્ષેપો વિશે આ અદાલત માટે ટિપ્પણી કરવી તથા આ આક્ષેપો ખરેખર માનહાનિ બને છે કે નહીં તે બાબતે અંતિમ અભિપ્રાય નોંધવો ન તો શક્ય છે અને ન તો યોગ્ય છે. ફરીયાદને સંપૂર્ણરૂપે વાંચતાં, અમને એવું માનવું કઠિન લાગે છે કે સંહિતાની કલમ હેઠળ ફરીયાદ રદ કરવા માટેનો મામલો બનાવવામાં આવ્યો છે. આ અવસ્થાએ, અમે વધુ કંઈ કહીએ નહીં, કેમ કે તેથી કોઈપણ પક્ષને પૂર્વગ્રહ થઈ શકે.”

૪૩. આરોપી-અરજદારો તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી જોશીએ જેના પર આધાર રાખ્યો છે તે પ્રત્યેક અને દરેક ચુકાદાની મને ચર્ચા કરવાની આવશ્યકતા નથી. તે પૈકીનો દરેક ચુકાદો કેસના તથ્યોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં છે. કાયદાના સિદ્ધાંત અંગે કોઈ વિવાદ થઈ શકતો નથી. વક્તવ્ય અને પત્રકારિતાની સ્વતંત્રતા વિરુદ્ધ માનહાનિ:

૪૪. શ્રી જોશી, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે દિલ્લી વડી અદાલતના એક નિર્ણય પર દૃઢ આધાર મૂક્યો છે (કોરમ: પ્રદીપ નન્દ્રાજોગ ન્યાયાધીશ), તે સમયના તેમના લોર્ડશીપ, સંજય ગુપ્તા શોભના ભાર્તિયા વિનીત જૈન રામ કિર્પાલ સિંહ વિ.

એન.સી.ટી. ઓફ દિલ્હી, જે એ.ડી. (સી.આર.) (૨૦૦૭) ૫ ૨૨૯ માં અહેવાલિત છે, તે પ્રકરણમાં. આ ચુકાદા પર આ રજૂઆતને બળ આપવા માટે દૃઢ આધાર રાખવામાં આવ્યો છે કે જાહેર ચિંતાના મુદ્દાઓ સંબંધિત સમાચાર પ્રકાશિત કરવાનો માધ્યમોનો અધિકાર અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના અભિન્ન ભાગ તરીકે માન્ય છે. હું તે સંબંધિત નોંધો ઉદ્ધૃત કરી શકું છું, જેઓ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે;

“[૧૬] પ્રત્યેક વ્યક્તિને પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ કરવાનો અધિકાર છે. કોઈ વ્યક્તિ વિશે કાયદેસર ન્યાયસંગતતા અથવા યોગ્ય બહાનું વિના તૃતીય વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓ સમક્ષ કરવામાં આવેલ અપમાનજનક અને માનહાનિકારક નિવેદનો કાયદામાં દાવાપાત્ર છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ બિહાર વિ. લાલ કૃષ્ણ અડવાણી, ૨૦૦૩ એ.આઈ.આર. (એસ.સી.) ૩૩૫૭ ના નિર્ણયમાં અવલોકન કર્યું છે તેમ, પ્રતિષ્ઠા પ્રત્યેક વ્યક્તિની ગૌરવભાવનાનો અભિન્ન અને મહત્વપૂર્ણ પાસો છે. વ્યક્તિની પોતાની પ્રતિષ્ઠાના સંરક્ષણનો અધિકાર સર્વવિરુદ્ધ સારા હક તરીકે, એટલે કે સમગ્ર વિશ્વ વિરુદ્ધ અમલમાં મૂકાય તેવા અધિકાર તરીકે, સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.

(૧૭) પરંતુ ભાષણ અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા તમામ લોકશાહી સંસ્થાઓનો પાયો છે. અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા એ

આવશ્યકતામાંથી ઉદ્ભવે છે કે લોકશાહી વ્યવસ્થાના સભ્યો પૂરતા પ્રમાણમાં માહિતગાર હોવા જોઈએ. એટોર્ની જનરલ વિ. ટાઈમ્સ ન્યૂઝપેપર લિમિટેડ, ૧૯૭૩ ૩ ઓલ ઈ.આર. ૫૪ ના નિર્ણયમાં નોંધવામાં આવ્યું હતું કે અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાને પૂર્ણ કરવાના નીચે મુજબના ચાર વ્યાપક સામાજિક હેતુઓ છે:—

(૧) તે વ્યક્તિને આત્મસિદ્ધિ હાંસલ કરવામાં મદદ કરે છે. (૨) તે સત્યના અન્વેષણમાં સહાય કરે છે. (૩) તે નિર્ણયપ્રક્રિયામાં ભાગ લેવા બાબતે વ્યક્તિની ક્ષમતા મજબૂત બનાવે છે. (૪) તે એવો ઉપાય પ્રદાન કરે છે જેના દ્વારા સ્થિરતા અને સામાજિક પરિવર્તન વચ્ચે ચુકિતસંગત સંતુલન સ્થાપિત કરવું શક્ય બને.

(૧૮) જાહેર ચિંતાના મુદ્દાઓ સંબંધિત સમાચાર પ્રકાશિત કરવાનો મુદ્દા માધ્યમનો અધિકાર, અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો અભિન્ન ભાગ તરીકે માન્ય કરવામાં આવ્યો છે. (સર્વોચ્ચ અદાલતના વિરેન્દર વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ, ૧૯૫૮ એ.આઈ.આર. (એસ.સી.) ૯૮૬ તથા સાકાલ પી એ પી ઈઆર એસ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, ૧૯૬૨ એ.આઈ.આર. (એસ.સી.) ૩૦૫ ના નિર્ણયો જુઓ.)

[૧૯] પત્રકારિતાનો મૂળભૂત ઉદ્દેશ જાહેર હિતના વિષયો અંગેના સમાચાર, મતો, ટિપ્પણીઓ અને માહિતી લોકોને ન્યાયસંગત,

સચોટ, નિષ્પક્ષ, સંયમિત અને શિસ્તબદ્ધ રીતે પહોંચાડવાનો છે. લોકશાહી વ્યવસ્થામાં નિષ્કલંક વહીવટના હિમાયતી અને જાહેર હિતના જાગૃત પ્રહરી તરીકે કાર્ય કરવું સમાચારપત્રનું વૈધ કાર્ય છે, અને તેથી પક્ષપાત તથા લાગવગવાળા વર્તનો સહિત જાહેર સત્તામંડળના કાર્યમાં થયેલી કોઈપણ બેદરકારી અથવા ગેરરીતિનો પર્દાફાશ કરીને તેને સર્વસામાન્ય જનતાની નોંધ પર લાવવાનો અધિકાર સમાચારપત્રને છે.

[૨૦] બદનામીનો કાયદો સમાજ અને વ્યક્તિ વચ્ચેના સંઘર્ષનું પરિપાક છે. એક તરફ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ) હેઠળ પ્રતિષ્ઠિત વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો મૂળભૂત અધિકાર છે, તો બીજી તરફ વ્યક્તિને પોતાની પ્રતિષ્ઠા અખંડિત રાખવાનો અધિકાર છે. મુક્ત વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા કેટલી હદ સુધી વિસ્તરે છે? અને વ્યક્તિને પોતાની માનમર્યાદા જાળવી રાખવાના અધિકારના રક્ષણ માટે કાયદાએ ક્યારે હસ્તક્ષેપ કરવો જરૂરી બને છે? બદનામીનો કાયદો આ બંને પરસ્પર સ્પર્ધાત્મક સ્વતંત્રતાઓ વચ્ચે સંતુલન સાધવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

(૨૧) 'માનહાનિ' ની શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યા સ્કોટ વિ. સેમ્પસન, ૧૮૮૨ ક્યૂબી ૪૯૧, ના કેસમાં ન્યાયમૂર્તિ કેપ દ્વારા "કોઈ વ્યક્તિ વિશે

તેની પ્રતિષ્ઠાને આંચકો પહોંચાડે તેવું ખોટું નિવેદન" તરીકે આપવામાં આવી છે.

(૨૨) રિચર્ડ ઓ'સુલિવન, ક્યૂ.સી. અને રોનાલ્ડ બ્રાઉન દ્વારા લખાયેલ 'ધ લો ઓફ ડિક્લેમેશન' નામના ગ્રંથમાં, 'બદનામી' ની વ્યાખ્યા એવી કરવામાં આવી છે કે તે ખોટું નિવેદન છે, જેની પ્રવૃત્તિ અન્ય વ્યક્તિના સારા નામ અથવા પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડવાની હોય છે.

(૨૩) ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ અનુસાર, માનહાનિના ગુનામાં ત્રણ આવશ્યક તત્વોનો સમાવેશ થાય છે, નામે:-
(૧) કોઈપણ વ્યક્તિ વિષે કોઈપણ આક્ષેપ કરવો અથવા પ્રસિદ્ધ કરવો. (૨) એવો આક્ષેપ લખિત અથવા મૌખિક શબ્દો દ્વારા અથવા દૃશ્યમાન પ્રતિનિધિત્વ દ્વારા કરવામાં આવેલો હોવો આવશ્યક છે. (૩) એવો આક્ષેપ હાનિ પહોંચાડવાના ઇરાદાથી, અથવા સંબંધિત વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચશે તેવી જાણ સાથે, અથવા તેવું માનવા માટે કારણો ધરાવીને કરવામાં આવેલો હોવો આવશ્યક છે.

(૨૪) ઉપરોક્ત ચર્ચાના પ્રકાશમાં, પ્રશ્નાસ્પદ સમાચાર લેખો માનહાનિકારક છે કે નહીં અથવા દિલ્લી ના આયોજનબદ્ધ વિકાસની જવાબદારી સોંપાયેલ ડી.ડી.એ., જે એક કાયદેસર

સંસ્થા છે, તેની બાબતો સંબંધિત વાજબી અહેવાલ છે કે નહીં, તે જોવાનું રહે છે.

(૨૫) ચર્ચાસ્પદ સમાચાર-વસ્તુઓનું વિશ્લેષણ કરવા આગળ વધતાં પહેલાં, હું લોર્ડ શૉ દ્વારા આર્નોલ્ડ વિ. કિંગ એમ્પરર એલઆર, ૧૯૧૩-૧૪ ઇન્ડ. એપ ૧૪૯ ના નિર્ણયમાં કરાયેલું સુપ્રસિદ્ધ અવતરણ ઉદ્ધૃત કરું છું. “પત્રકારની સ્વતંત્રતા પ્રજાજનની સ્વતંત્રતાનો એક સામાન્ય ભાગ છે, અને સામાન્ય રીતે પ્રજાજન જેટલી હદ સુધી જઈ શકે, એટલી જ હદ સુધી પત્રકાર પણ જઈ શકે; પરંતુ વૈધાનિક કાયદા સિવાય, તેને મળતો વિશેષાધિકાર ન તો જુદો છે અને ન તો વધુ ઉચ્ચ છે. મુદ્રિત સામગ્રીના પ્રસારણમાં આ સત્તા સાથે જોડાતી જવાબદારીઓ તેને વધુ સાવચેત બનાવે છે, અને વિવેકબુદ્ધિસંપન્ન પત્રકારના પ્રસંગે એમ થાય પણ છે; પરંતુ તેના નિવેદનો, તેની ટીકા અથવા તેની ટિપ્પણીઓનો વ્યાપ, અન્ય કોઈ પણ પ્રજાજન જેટલો જ વ્યાપક છે, અને તેનાથી વિશાળ નથી. તેના પદ સાથે કોઈ વિશેષાધિકાર જોડાયેલો નથી.”

૪૫. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ) હેઠળ પ્રતિષ્ઠિત વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના મૂળભૂત અધિકાર અંગે શ્રી જોશી દ્વારા કરવામાં

આવેલ રજૂઆતનો સચોટ જવાબ, સુબ્રમણિયન સ્વામી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે આપેલા નિર્ણયને ધ્યાનમાં લેતાં, સારી રીતે આપી શકાય છે.

૪૬. સુબ્રમણિયન સ્વામી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે, બદનામીના ગુનાને અપરાધની શ્રેણીમાંથી બહાર કરવા ઇનકાર કરતાં, નોંધ્યું હતું કે “વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો અધિકાર એવો અર્થ આપી શકાતો નથી કે એક નાગરિક બીજા નાગરિકની બદનામી કરી શકે.”

૪૭. અદાલતે કહ્યું કે વાણી સ્વાતંત્ર્યના અધિકારનો ઉપયોગ કોઈ વ્યક્તિના ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠાના અધિકારને ખંડિત કરવા માટે કરી શકાતો નથી. અદાલતે નોંધ્યું કે “માત્ર એટલા માટે કે બીજી વ્યક્તિને તેની સ્વતંત્રતા હોઈ શકે, તેથી તે કલંકિત કરી શકાતી નથી”.

૪૮. પ્રતિષ્ઠાનું સંરક્ષણ એક મૂળભૂત અધિકાર છે. તે માનવ અધિકાર પણ છે. સંચિત રીતે જોતા, તે સામાજિક હિતની સેવા કરે છે.... તે એવો પ્રતિબંધ નથી કે જેના અનિવાર્ય પરિણામે વિચારો અને મતોના પ્રસારણને હાનિ પહોંચે. વાસ્તવમાં, તે એવો નિયંત્રણ છે, કારણ કે બીજી વ્યક્તિને અદાલતમાં જઈને એવું કહેવાનો અધિકાર છે કે તેના સાથે અન્યાય થયો છે અને તેનો અપમાન કરવામાં આવ્યો છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે “તે પોતાની

પ્રતિષ્ઠા પુનઃપ્રાપ્ત કરવા અને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે કાયદામાં માન્ય અને સ્વીકાર્ય પ્રક્રિયાનો આશરો લઈ શકે છે”.

૪૯. ફોજદારી બદનક્ષીથી મુક્ત વાણીના અધિકાર પર મર્યાદા આવે છે તેથી તેને રદ કરવી જ જોઈએ, એવી દલીલ સાથે અસહમતિ વ્યક્ત કરતાં સર્વોચ્ચ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે, અન્ય વ્યક્તિના મુક્ત વાણીના અધિકારની વેદી પર કોઈ વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાને બલિ ચઢાવવા દેવી શકાય નહીં.

૫૦. વક્તવ્ય અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો અધિકાર નિરપેક્ષ નથી. તે વાજબી પ્રતિબંધો લાદવામાં આવવાના આધિન છે....બીજાઓની સ્વતંત્રતામાં હસ્તક્ષેપ ન કરવાની સહસંબંધિત ફરજ પણ છે. દરેક વ્યક્તિ વ્યક્તિગત ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠાનો હકદાર છે. બીજાઓના વ્યક્તિત્વ અથવા પ્રતિષ્ઠાના અધિકારને હીન બતાવવાનો કોઈને અધિકાર નથી....વર્તમાન સામાજિક પરિસ્થિતિમાં માનહાનિની ફોજદારી પ્રકૃતિ રદ કરવી યોગ્ય છે એવું વિધાનમંડળે તેની વિવેકબુદ્ધિ મુજબ માન્યું નથી.”

૫૧. ટીકા બદનામી નથી તે બાબતને રેખાંકિત કરતાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે આ દલીલ સ્વીકારી કે ફોજદારી બદનામીના કેસમાં સમન્સ જારી કરતાં પહેલાં નીચલી અદાલતે ફરિયાદની તપાસ કરતી વખતે “અત્યંત સાવચેત” રહેવું

જોઈએ. પરંતુ સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું કે બદનામી હકીકતમાં વ્યક્તિના મુક્ત વક્તવ્યના અધિકાર પર “વાજબી પ્રતિબંધ”નું એક સ્વરૂપ ગણાશે.

પર. વ્યક્તિ વિવેચના, અસહમતિ અને વિસંગતિને સહન કરવા માટે બંધાયેલ છે, પરંતુ માનહાનિકારક આક્રમણ સહન કરવાની અપેક્ષા રાખી શકાતી નથી... વિસંગત મત વ્યક્ત કરવાની સ્વતંત્રતા અન્યની માનહાનિ કરવાનો અધિકાર પ્રદાન કરતી નથી. વ્યક્તિની ગરિમા અતિશય મહત્વપૂર્ણ છે,” એવું સર્વોચ્ચ અદાલતે અવલોકન કરતાં ઉમેર્યું કે બંધારણ હેઠળની ભાઈચારાની સંકલ્પના મુજબ દરેક નાગરિકે બીજા વ્યક્તિની ગરિમાનો આદર કરવો અપેક્ષિત છે.

પ૩. સર્વોચ્ચ અદાલતે આ દલીલ પણ નામંજૂર કરી હતી કે બદનામી ત્યારે જ ફોજદારી ગુનો બની શકે જ્યારે તે કોઈ ગુનો કરવા માટે ઉશ્કેરે. તેણે જણાવ્યું હતું કે બદનામીની પોતાની સ્વતંત્ર ઓળખ છે, જેના કારણે રાજ્યને મૂળભૂત અધિકારો વચ્ચે સંતુલન જાળવવું શક્ય બન્યું છે.

પ૪. સર્વોચ્ચ અદાલતે એ પણ સૂચવ્યું કે, એક તરફ કલમ ૪૯૯ અને ૫૦૦ તથા બીજી તરફ માહિતી પ્રૌદ્યોગિકી અધિનિયમની કલમ ૬૬એ (અશ્લીલ સામાજિક પોસ્ટ્સ માટે ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહી) વચ્ચે ભેદ છે; અને

જાણાવ્યું કે, અનુત્તર કલમને સર્વોચ્ચ અદાલતે અસ્પષ્ટતા અને પ્રક્રિયાત્મક અચુકિતસંગતતાના આધારે રદ કરી હતી.

૫૫. સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું કે “એકવાર અમે એવું ઠરાવ્યું હોય કે વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠા એ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧નું મૂળભૂત તત્વ છે અને મૂળભૂત અધિકારોનું સમતુલન જાળવવું એ બંધારણીય આવશ્યકતા છે અને વધુમાં વિધાનમંડળે પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી દંડાત્મક જોગવાઈને અમલમાં જાળવી રાખી છે, ત્યારે ફોજદારી માનહાનિ વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા પર નિરોત્સાહક અસર કરે છે એવા અભિપ્રાયને સ્વીકારવો અત્યંત મુશ્કેલ છે.”

૫૬. સેવકરામ સોભાણી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે ફરરા-૧૧ અને ૧૨ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું;

“૧૧. વડી અદાલત એવું માનતી હોય તેવી ભાસે છે કે પત્રકારોને કોઈક પ્રકારનો વિશેષ અધિકાર પ્રાપ્ત છે, અને તેઓને અન્ય લોકો કરતાં વધુ સ્વતંત્રતા છે કે તેઓ કોઈપણ એવી આક્ષેપાત્મક નિરૂપણો અથવા આક્ષેપો કરે, જે નાગરિકની પ્રતિષ્ઠા નષ્ટ કરવા પૂરતા હોય. અમે તાત્કાલિક ઉમેરવું આવશ્યક માનીએ છીએ કે પત્રકારોની સ્થિતિ અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ કરતાં વધુ અનુકૂળ નથી. કોઈ આક્ષેપ સત્ય હોવા માત્રથી જ પ્રથમ અપવાદ હેઠળ તેનું સમર્થન થઈ શકતું નથી, જ્યાં સુધી તે જાહેર હિતમાં હોવાનું સાબિત ન થાય. પ્રશ્ન ૬૩૯ કે તે જાહેર

હિત માટે હતું કે નહોતું, તે વિવાદગ્રસ્ત અન્ય સંબંધિત તથ્યની જેમ જ તથ્યનો પ્રશ્ન છે. જો તેઓ તથ્યો અંગેના નિવેદનો કરે છે, માત્ર તેના પર ટિપ્પણીઓ કરતા વિપરીત, તો તેઓએ આ નિવેદનોનું સમર્થન કરવું જ પડશે અથવા નવમા અપવાદમાં નિર્દિષ્ટ મર્યાદિત કેસોમાં બતાવવું પડશે કે અન્યના ચરિત્ર પરનો આક્ષેપ જાહેર હિત માટે હતો, અથવા તે સદભાવનાપૂર્વક કરવામાં આવ્યો હતો: ડૉ. એન.બી. ખરે વિ. એમ. આર. મસાની અને અન્યમાં ન્યાયાધીશ વિવિયન બોઝ મુજબ.

૧૨. કારણ કે આ બાબત અત્યંત જાહેર મહત્વની છે, તેથી, શક્ય છે કે, આર્નોલ્ડ વિ. કિંગ એમ્પરરમાં લોર્ડ શૉનો સુપ્રસિદ્ધ અવતરણ ઉદ્ધૃત કરવું વધુ યોગ્ય રહેશે

“પત્રકારની સ્વતંત્રતા પ્રજાજનની સ્વતંત્રતાનો એક સામાન્ય ભાગ છે, અને સામાન્ય રીતે પ્રજાજન જેટલી હદ સુધી જઈ શકે, એટલી જ હદ સુધી પત્રકાર પણ જઈ શકે; પરંતુ ધારાસભ્ય કાયદા સિવાય, તેને મળતો વિશેષાધિકાર અન્ય કોઈથી અલગ કે વધુ ઊંચો નથી. મુદ્દિત સામગ્રીના પ્રસાર સાથે જોડાતી જવાબદારીઓ તેને વધુ સાવચેત બનાવી શકે છે, અને એક અંતઃકરણસભર પત્રકારના કિસ્સામાં એમ બને પણ છે; પરંતુ તેની દાવાઓ, તેની ટીકા અથવા તેની ટિપ્પણીઓનો વ્યાપ, અન્ય કોઈપણ પ્રજાજનના જેટલો જ વિશાળ છે, અને તેનાથી વિશાળ નથી. તેની સ્થિતિને કોઈ વિશેષાધિકાર લાગુ પડતો નથી.”

૫૭. આ રીતે, તેથી જે નિર્ણાયક બને છે તે સંતુલન છે: એક તરફ વાણી સ્વાતંત્ર્ય, ન્યાયસંગત ટિપ્પણી અને ટીકા (તપાસાત્મક પત્રકારિતા અને ગેરરીતિઓનો પર્દાફાશ કરનારની કાર્યવાહી સહિત)ના સંરક્ષણ અને બીજી તરફ ગૂઢ અથવા રાજકીય હેતુઓસર કોઈ વ્યક્તિની દુર્ભાવનાપૂર્ણ માનહાનિમાં થતી મર્યાદાલંઘન વચ્ચે આવશ્યક સૂક્ષ્મ સમતુલા.

૫૮. સંયુક્ત રાજ્ય અમેરિકાએ આ સંતુલન યોગ્ય રીતે સ્થાપિત કરવા માટે “ચીલિંગ ઇફેક્ટ” ની કાનૂની સંકલ્પનાનો ઉપયોગ અજમાવ્યો હતો. કાયદો, વિધાન કે દાવા-મુકદ્દમાની ધમકી જેવી કોઈપણ બાબત, જે વૈધ અભિવ્યક્તિ અથવા રાજકીય ચર્ચાને દબાવી દે, તે વાણીસ્વાતંત્ર્ય પર ચીલિંગ ઇફેક્ટ પેદા કરવાનું સમાન બને છે.

૫૯. યુ.એસ. સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશ બ્રેનનએ પ્રખ્યાત ૧૯૬૪ના “ન્યૂ યોર્ક ટાઇમ્સ વિ. સલિવન” કેસમાં પ્રથમ સુધારાની કસોટી પર એક બંધારણીય બાંહેધરી ઘડી હતી, જેના અનુસાર કોઈ જાહેર અધિકારીની માનહાનિ થાય તો તે માત્ર ત્યારે જ નુકસાનભરપાઈ મેળવી શકે, જ્યારે તે સાબિત કરી શકે કે તે નિવેદન વાસ્તવિક ક્ષેત્રભાવથી કરવામાં આવ્યું હતું, અર્થાત્ તે ખોટું હતું તેની જાણ હોવા છતાં કરવામાં આવ્યું હતું અથવા સત્ય પ્રત્યે બેફામ અવગણના

રાખીને કરવામાં આવ્યું હતું. તેથી, અદાલતે જાહેર અધિકારી પર પુરાવાનો અત્યંત ઊંચો બોજો મૂક્યો, અને તે દ્વારા વૈધ જાહેર ટીકા તથા અભિપ્રાય માટેના દ્વાર વધુ વિસ્તૃતપણે ખુલ્લા કર્યા. આવા સિદ્ધાંતની રચના કરતાં ન્યાયાધીશે યુ.એસ.ના સ્થાપક પિતાઓમાંથી એક તથા ચોથા રાષ્ટ્રપતિ જેમ્સ મેડિસનનું આ અવતરણ આપ્યું હતું: “સેન્સોરિયલ સત્તા સરકાર ઉપર લોકોમાં નિહિત છે અને લોકો ઉપર સરકારમાં નથી.”

૬૦. યુ.એસ. સર્વોચ્ચ અદાલતે “ગર્ટ્ઝ વિ. રોબર્ટ વેલ્ચ”માં સલિવન વિશેષાધિકારનો વિસ્તાર એવા વ્યક્તિઓ સુધી કર્યો છે, જેઓ “સરકારી પદ મેળવવા માંગે છે” તથા એવા વ્યક્તિઓ સુધી પણ, જેઓ અનિચ્છાએ “એવા પ્રકારની પ્રભાવક શક્તિ અને પ્રભાવ ધરાવતા પદો પર હોય છે કે તેઓને તમામ હેતુઓ માટે જાહેર વ્યક્તિત્વ માનવામાં આવે છે”. તેથી આ વ્યાપક સર્વસમાવેશક સંકલ્પનામાં ફક્ત સરકારી અધિકારીઓ જ નહીં, પરંતુ વધુ લોકોનો પણ સમાવેશ થાય છે. આંતરરાષ્ટ્રીય ધન-શુદ્ધિકરણ કાયદામાં તાજેતરમાં સ્વીકારાયેલ પી.ઈ.પી.એસ. અથવા પોલિટિકલી એક્સ્પોઝ્ડ પર્સન્સની સંકલ્પના તેનો ઉપયોગી દૃષ્ટાંત પૂરું પાડે છે. તેમાં “એવા વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે, જેઓને દેશની અંદર મહત્વપૂર્ણ જાહેર કાર્યો સોંપવામાં આવ્યા છે અથવા સોંપવામાં આવ્યા હતા; ઉદાહરણ તરીકે, રાજ્યના અથવા સરકારના વડાઓ, વરિષ્ઠ રાજકારણીઓ, વરિષ્ઠ સરકારી, ન્યાયિક

અથવા સૈન્ય અધિકારીઓ, રાજ્ય માલિકીની નિગમોના વરિષ્ઠ કાર્યપાલકો, મહત્વપૂર્ણ રાજકીય પક્ષોના અધિકારીઓ.”

૬૧. સર્વોચ્ચ અદાલતે આર. રાજગોપાલ વિ. તામિલ નાડુ રાજ્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૯૫ એસ.સી. ૨૬૪ ના કેસમાં ઉપર ઉલ્લેખિત યુ.એસ. સર્વોચ્ચ અદાલતના આ તમામ પ્રતિપાદનોનો નોંધ લીધો છે અને અનુક્રમે ભારત માટે પણ અપકીર્તિ અને ગોપનીયતા સંબંધિત કાનૂન કયા વ્યાપક સિદ્ધાંતો પર વિકસિત થઈ શકે તે નિર્ધારિત કર્યા છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“ગોપનીયતાનો અધિકાર સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ દ્વારા આ દેશના નાગરિકોને બાંધધરી આપવામાં આવેલા જીવન અને સ્વતંત્રતાના અધિકારમાં અભિન્ન રીતે અંતર્નિહિત છે. તે “એકલા રહેવા દેવાનો અધિકાર” છે. નાગરિકને પોતાના, પોતાના પરિવાર, લગ્ન, પ્રજનન, માતૃત્વ, સંતાનજન્મ અને શિક્ષણ સહિતના અન્ય વિષયો અંગેની ગોપનીયતા સુરક્ષિત રાખવાનો અધિકાર છે. ઉપરોક્ત વિષયો સંબંધિત કોઈપણ બાબત તેની સંમતિ વિના કોઈપણ વ્યક્તિ પ્રકાશિત કરી શકશે નહીં — ભલે તે સત્ય હોય કે ન હોય અને ભલે તે પ્રશંસાત્મક હોય કે આલોચનાત્મક. જો તે આવું કરે, તો તે સંબંધિત વ્યક્તિના ગોપનીયતાના અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરશે અને હાનિભરપાઈ માટેની કાર્યવાહી માં જવાબદાર બનશે. તેમ છતાં, સ્થિતિ ભિન્ન હોઈ શકે છે, જો કોઈ વ્યક્તિ સ્વૈચ્છિક રીતે

પોતાને વિવાદમાં ઝંપલાવે અથવા સ્વૈચ્છિક રીતે કોઈ વિવાદને આમંત્રણ આપે અથવા ઊભો કરે.

ઉપરોક્ત નિયમ એક અપવાદને આધીન છે, કે ઉપરોક્ત પાસા સંબંધિત કોઈપણ પ્રકાશન, જો તે અદાલતી નોંધો સહિતના રેકૉર્ડ પર આધારિત હોય, તો એવો પ્રકાશન આક્ષેપાર્થ રહેતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે એકવાર કોઈ બાબત જાહેર રેકૉર્ડનો વિષય બની જાય, ત્યારબાદ ગોપનીયતાનો અધિકાર યથાવત્ રહેતો નથી અને તે અન્ય સાથે સાથે પત્રકારિતા અને મીડિયા દ્વારા ટિપ્પણી માટેનો વૈધ વિષય બની જાય છે. તેમ છતાં, અમારી એવી માન્યતા છે કે શિષ્ટાચારના હિતમાં (અનુચ્છેદ ૧૯(૨)) આ નિયમમાં એક અપવાદ બનાવવો આવશ્યક છે, એટલે કે, કોઈ સ્ત્રી જે ચૌન હુમલો, અપહરણ, બળજબરીથી લઈ જવું અથવા તેવા સમાન ગુનાની પીડિતા હોય, તેને તેના નામ અને ઘટનાનું પત્રકારિતા/મીડિયામાં પ્રકાશન થવાથી વધુ અપમાનને ભોગવવા માટે આધીન ન બનાવવી જોઈએ.

૬૨. મામલાની સમસ્ત પરિસ્થિતિનો, ઉપરોક્ત મુજબ ચર્ચાયેલ રીતે, સર્વાંગી દષ્ટિએ વિચાર કરતા, હું આ નિષ્કર્ષે પહોંચ્યો છું કે આ અદાલત દ્વારા પ્રારંભિક તબક્કે ફરિયાદ રદ કરવી યોગ્ય નહીં થાય. ફરિયાદીને તેનો કેસ સ્થાપિત કરવાની તક આપવી જ જોઈએ. સાથે સાથે, આરોપી વ્યક્તિઓને પણ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૮૯ની સ્પષ્ટીકરણ ૪ તેમજ કલમ ૪૮૯ના પ્રથમ

અપવાદ પર આધાર મૂકી પોતાનો બચાવ કરવાનો અધિકાર રહેશે. આરોપીઓની તરફથી જે કંઈ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે તે બચાવના સ્વરૂપમાં છે.

૬૩. સેવકરામના કેસમાં ચૂકાદાના પેરા ૬ (એ.આઈ.આર. ૧૯૮૧ એસ.સી. ૧૫૧૪: ૧૯૮૧ ક્રિ. એલ.જે. ૮૯૪) (ઉપરોક્ત) આ મુજબ વાંચાય છે:

“૬. સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ ફરિયાદ પક્ષને રદ કરતા વડી અદાલતે નોંધેલો આદેશ સર્વથા તર્કવિરુદ્ધ છે અને તેના પરિણામે ન્યાયનો સ્પષ્ટ ભંગ થયો છે. વડી અદાલતે આરોપિત વ્યક્તિઓનો નીચલી અદાલતમાં વિચારણા ચલાવ્યા વિના સમગ્ર વિવાદનો પૂર્વનિર્ણય કરી દીધો છે. મામલો સંહિતાની કલમ ૨૫૧ હેઠળ આરોપિત વ્યક્તિઓનું નિવેદન નોંધવાની અવસ્થાએ હતો. કલમ ૨૫૧ ની આવશ્યકતાઓનું પાલન હજી કરવાનું બાકી હતું. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે એ નિશ્ચિત કરવાનું હતું કે સામાવાળા આરોપ અંગે દોષ સ્વીકાર કરે છે કે તેના વિરુદ્ધ વિચારણા ચલાવવાની માંગ કરે છે. પ્રકાશમાં આવેલ પરિસ્થિતિઓ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે સામાવાળા સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ના કોઈ અપવાદનો દાવો ન કરે ત્યાં સુધી તે સંહિતાની કલમ ૫૦૦ હેઠળ દંડનીય બદનામી માટે પ્રથમદષ્ટિયા દોષિત હતો. એક્સ એક્સ એક્સ એક્સ સામાવાળાએ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ના ૯મા અપવાદ હેઠળ તેને રક્ષણ પ્રાપ્ત હતું એવો દાવો કરવો તે તેની ફરજ છે. તેનો મામલો તે અપવાદની પરિધીમાં આવે છે તે સાબિત કરવાનો ભાર, જેટલો હોય તેટલો, તેના પર છે. ૯મા અપવાદના તત્વો એ છે કે (૧)

આક્ષેપ સદ્ભાવનાપૂર્વક કરવામાં આવેલો હોવો જોઈએ, અને (૨) આક્ષેપ તે કરનાર વ્યક્તિના અથવા કોઈ અન્ય વ્યક્તિના હિતોના રક્ષણ માટે અથવા જાહેર હિત માટે કરવામાં આવેલો હોવો જોઈએ. ”

૬૪. ફરીથી, ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૮ માં, જે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૯ ની દમી અપવાદના સંદર્ભમાં સદ્ભાવનાના પાસાં સાથે સંબંધિત છે, તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જો દમી અપવાદને કેસના તથ્યો પર લાગુ કરવી હોય, તો વિચારણા માટે અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. નીચલી અદાલતમાં આરોપી દ્વારા લેવાયેલા વલણ પર અને ફરિયાદી સંરક્ષણને કેવી રીતે ખંડિત કરવા પ્રસ્તાવિત કરે છે તેના આધારે, આવા પ્રશ્નો વિચારણા માટે ઊભા થઈ શકે; અને આ પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવાની અવસ્થા પ્રક્રિયા જારી કરવાની અવસ્થાએ હજી આવી નહોતી. તેમાં જણાવાયું છે કે, આ તબક્કે, આરોપીનું નિવેદન નોંધાય તે પહેલાં જ, આ પ્રશ્નોના જવાબો માત્ર પૂર્વધારિત નિષ્કર્ષો જ બની શકે. સદ્ભાવના અને જાહેર હિત, જેમ અમે જણાવ્યું છે તેમ, તથ્યના પ્રશ્નો છે અને પુરાવાના વિષયો છે. તેથી, નીચલી અદાલતમાં વિચારણા ચાલુ રહેવી જ જોઈએ.

૬૫. શત્રુદ્ધન પ્રસાદ સિંહાના કેસમાં ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૩ (૧૯૯૬ એ.આઈ.આર. એસ.સી.ડબલ્યુ. ૪૦૩૦: ૧૯૯૭ ક્રિ.એલ.જે. ૨૧૨) (ઉપરોક્ત) આ પ્રમાણે વાંચાય છે: –

૧૩. નાસિક ખાતે ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ, પ્રથમ વર્ગની અદાલતમાં દાખલ કરાયેલ ફરિયાદમાં અપીલકર્તા વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલા આક્ષેપોના સંદર્ભમાં, ફરિયાદના વાચન પરથી અમને એવું લાગતું નથી કે આ તબક્કે તે ફરિયાદ રદ કરવામાં અમે ન્યાયસંગત ગણાઈએ. આ તબક્કે પુરાવાની અથવા નિવેદનના વ્યાપ અને અર્થની મૂલવણી કરવી આ અદાલતનું કાર્યક્ષેત્ર નથી. કેટલાક આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ આ આક્ષેપો વ્યવસાયિક વર્ગ તરીકે મારવાડી સમુદાયની બદનામી બને છે કે કેમ અને અપીલકર્તાનો સમુદાયમાં રહેલી સામાન્ય ભાવનાનું ઉદાહરણ તરીકે ઉલ્લેખ કરવાનો ઇરાદો હતો કે કેમ અને જે સંદર્ભમાં ઉક્ત નિવેદન કરવામાં આવ્યું હતું, જેમ અપીલકર્તાના વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા દલીલ કરવામાં આવે છે, તે બધા મુદ્દાઓ પછીના તબક્કે વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા વિચારવા યોગ્ય બાબતો છે. આ તબક્કે, અમે પુરાવાનું તોલમાપ કરવા પ્રવૃત્ત થઈ શકતા નથી અને કોઈ એવો નિષ્કર્ષ પર પહોંચી શકતા નથી કે ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આક્ષેપો કલમ ૫૦૦ હેઠળ દંડનીય ગુનો બને છે કે નહીં. એ સ્થિર થયેલું કાનૂની સ્થાન છે કે અદાલતે ફરિયાદને સમગ્રરૂપે વાંચવી જોઈએ અને તેમાં દર્શાવાયેલા આક્ષેપો કલમ ૪૮૯ હેઠળનો એવો ગુનો પ્રગટ કરે છે કે નહીં, જેનો વિચાર મેજિસ્ટ્રેટ કરી શકે. મેજિસ્ટ્રેટે પ્રથમ દ્રષ્ટિએ એવો નિષ્કર્ષ કર્યો હતો કે આક્ષેપો ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૮૯ હેઠળની બદનામીની વ્યાખ્યામાં આવી શકે અને તેનો સંજ્ઞાન લેવાઈ શકે. પરંતુ આ તો એવા તથ્યો છે જેની સ્થાપના વિચારણામાં થવાની છે. અપીલકર્તા દ્વારા ઊભો કરાયેલ મામલો

તો અથવા તો ઉપલબ્ધ બચાવરૂપ દલીલો છે અથવા પછી વિચારણામાં આરોપ ઘડવાના તબક્કે, કાયદાને જાણીતાં જે કોઈ તબક્કે હોય તેવા અન્ય ઉપાયો છે. પ્રથમ દ્રષ્ટિએ અમને લાગે છે કે આ તબક્કે નાસિક ખાતે ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ, પ્રથમ વર્ગની અદાલતમાં દાખલ કરાયેલ ફરિયાદ રદ કરવાની જરૂરિયાત ધરાવતો આ કેસ નથી. તે હદ સુધી, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૫૦૦ હેઠળ ફરિયાદ રદ કરવાનો ઇનકાર કરવામાં વડી અદાલત સાચી હતી.

૬૬. હું મારા વિષે અત્યંત સ્પષ્ટ કરું છું કે કેસના ગુણદોષને સ્પર્શતી કોઈપણ અવલોકનો માત્ર આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા માટે છે કે આ તબક્કે ફરિયાદ અને પ્રક્રિયાનો આદેશ રદ કરવો જોઈએ કે નહીં, અને આ અદાલતે ગુણદોષ અંગે જો કોઈ અવલોકનો કર્યા હોય તો તેમનું મુખ્ય બાબતમાં અભિપ્રાયની અભિવ્યક્તિ અથવા અંતિમ મત તરીકે અર્થઘટન કરવામાં આવશે નહીં.

૬૭. પુનરાવર્તનના જોખમે, હું જણાવું છું કે આરોપી વ્યક્તિને કથિત માનહાનિકારક લેખની સામગ્રીની સત્યતા સ્થાપિત કરવા માટે પોતાના બચાવમાં કાયદા મુજબ તેમને ઉપલબ્ધ તમામ દલીલો ઉઠાવવાનો અધિકાર ખુલ્લો રહેશે. સ્થાપક સંપાદકોને પણ, જ્યાં સુધી તેમની કથિત જવાબદારીનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી પોતાનો કેસ સાબિત કરવાનો અધિકાર ખુલ્લો રહેશે. મેં

સ્થાપક સંપાદકોના પક્ષમાં મારી વિવેકસત્તાનો ઉપયોગ કરવો યોગ્ય માન્યો નથી, કારણ કે ફરિયાદમાં સ્પષ્ટ અને નિર્દિષ્ટ આક્ષેપો છે કે તેઓ માનહાનિકારક સામગ્રી માટે જવાબદાર છે અને માનહાનિકારક સામગ્રીના વિષયવસ્તુ વિશે તેમને વ્યક્તિગત જાણકારી હતી. ફરિયાદમાં આ પ્રકારનું કથન પણ કરવામાં આવ્યું છે કે તમામ આરોપીઓ પાસે ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને નુકસાન પહોંચાડવાનો દુર્ભાવનાપૂર્ણ ઇરાદો હતો અથવા તેમને એવી જાણકારી હતી અથવા એવું માનવાનો કારણ હતો કે આક્ષેપ ફરિયાદીની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડશે.

૬૮. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં લેતાં, આ રિટ અરજી નિષ્ફળ જાય છે અને તેથી તે નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

(જે.બી. પારડીવાલા, ન્યાયમૂર્તિ)

This judgment has been translated using AI Tool.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: *The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.*